

7 • 1964

KEEL
KIRJANDUS *ja*

SISUKORD

E. Siirak. August Sanga luule eilsest ja tänasest	385
G. Laugaste. Mida andis ülevabariigiline emakeele olümpiaad	392
A. Kivi. Mäed ja mäenimelised tänavad Tallinnas (Järg)	399
E. Laugaste. Walter Andersoni teaduslikust pärandist	412
H. Joonuks. Friedrich Robert Faehlmanni noorusmaal	421

KEELELISI KILDE

P. Ariste. Veidi rüüst ~ rüüjust	426
H. Saari. «Läbiviimise» sünnimaalt	426
J. Kaplinski. Keelesõnumeid	427
Keeli ja Meeli	428
E. Koelwel. Vana keelemehe ütlemisi	428

MEMUAARILIST

A. Seppel. Mälestusi Aleksander Antsonist	429
---	-----

RAAMATUTE KESKEL

N. Andresen. Aafrika luulet eesti lugejaile	436
H. Ernesaks. Rohelisest pallist Salu Juhanini	437
M. Kalda. Raamat, milles valitseb argipäev	439

RINGVAADE

H. Saari, H. Kaal. 16. ja 17. keelepäev	442
Emakeele Seltsis	442
E. Tael. Päevakorral sünonüümika	443
Andrus Saareste [Nekroloog]	444
L. M. Kask. Põgus pilk prantsuse kirjandusellu (Raamatulaat 1964)	444
Goethe loodusteaduslikud tööd	447
Lühiteateid raja tagant	447
Esperanto	448

K a a n e l: Vaade Faehlmanni sünnikohale Ao veski juurest (H. Joonuksi foto 1959. a.).

August Sanga luule eilsest ja tänasest

ERNA SIIRAK

On luuletusi, mis võetakse kaasa sõtta. Nad joovastavad võitluseks ja annavad terast. Teistsuguste värsside valgusega lähed armsama juurde. Aga on ka luulet, mille kohta võib lihtsalt ütelda, et see aitab elada. Ja muud ei midagi. Selle luule tasane meloodia meenutab end, kui oled riidu läinud enesega, kui vaidled ümbrusega, kui põlgad oma nõrkusi ja otsid tähte. Inimelu põhilised mõisted, mis tegelikkuse risti-rästi vastuoksustes on teinekord kattunud tolmu ning poripritsmetega, pühitakse selles luules puhutamaks ja sa näed, et õnn on siinsamas, tõde ja õigus ta käevangus. Et armastada on hoopis rohkem, kui iganes arvasid, ja et kõige õigem ning vajalikum tunnistus sinu olemise ja tegemise kohta on südametunnistus. Säärane luule ütleb nagu uuesti, et inimene ei ela üksnes võileivast, vaid ka suudlusest, ja sedagi, milline uskumatult kõrge väärtus on selgel taeval. Ja ongi ilmne, et seda tuttavat rada pidi oleme jõudnud 27. juulil üle 50. aastakünnise astuva August Sanga parimate värsideni.

Tee siia ei ole olnud lihtne ega lühike. See oli täpselt kolmkümmend aastat tagasi, kui üks noormees läks õnne otsima. 1934. a. «Loomingu» avanumbri leiamegi noore filoloogiaüliõpilase esimesed salmikud. Sama aasta ja järgmised töid sellele peatselt lisa ja a. 1936 koondas autor need «universiteedilinna esimesed salmikud» oma esimesse luulekogusse «Üks noormees otsib õnne». Kirjastas «Kuldvillak» ja kaane tegi tookord samuti õnne otsiv noor kunstnik Ott Kangilaski. Ei olnud kolmekümnendate aastate keskaik eesti luulele mingi soodus aeg. Nii

imelik, kui seda meie praegusel värsihimulisel ajal kuulda on, aga tookord luulet suurt ei armastatud. Luulest ei otsitudki allikaid oma esteetiliste vajaduste rahuldamiseks, ammugi mitte sihtjooni pakiliste eluseadmiste jaoks. Noorte luule kaevati olevat raskesti arusaadav, aga kui mõni vanameister või «keskurgi» end avaldas, oli ka nende vastu võtt jahe. Aeg, millele tõusiklikud tendentsid omapoolset vaimulõtvat ilmet andsid, oli isegi laialt vohavale vesisele proosale soodsam. Aga teadagi — luuletajaid leidis ikka, veel enam luule kirjutajaid, hoolimata väikestest tiraažidest ja publiku luuletuimusest. Luuleloomingu endas käis käärimine. Hakkas silma, et isegi ühe ja sama aasta värsitoodangus ristlesid provotseerivalt ning üksteist eitavalt mitmesugused püüdlused ja suunad. Mida kõike siin ei olnud! Kõmises Barbaruse paremat elu nõudev paatos, torkas Alle karmide rütmide ironia, ahistas Adamsoni kolletuspäeva nukrus. Ja selle kõrval kroonunõudmised positiivsuse, kodukootud kiidulaulu järele, nn. rahvuskirjanike pretensioonikas käratsemine. Viimasele vastandasid lavale ilmuvad «kammissepad» kõrgendatud vaimsuse nõude, oma boheemlikus trotsis epateerides tõusikut ja ametlikku rahvuslast. Talviku palavikulised nägemused, ta provotseeriv võllaluule lisasid siia oma jooni. Mitmesugune, nii kasulik kui ka kahjulik pärm käärnis luuleloomingulistest eneseavaldustes ja otsiv rahulolematust tõmbas pillikeeled pingule.

August Sanga esimesed värssid ja veidi hiljem esikkogu näitasid küllalt selgesti, kuhupoole selles kirjuses salgas tõmbasid noore autori apetiivid. Tema mõtlikkuse kalduvad eluvaatlused, vaiksed, haprad ja ikka kuidagi valusad meeolud, ironilise varjundiga kahtlustav suhtumine käibefõdedesse viisid ta igatahes kauges kaares eemale ametlikust positiivsusest, optimismist ja «kuldsest keskluusest», mille kohta öeldi ironiaga:

Kui paras-kõrge on su lend,
saad leiba alati.
Nii mõni keskelt-läbi-vend
ju pronksi valati.

Ei olnud selle õnneotsija esimestes värssides aga ka seda nooruslikku leeki, milles mõni aastakümme tagasi noor Suits lavale ilmus. Siin oli tusameelset maailmavalu, ärkliarmeelase endahaletsemist, armastuse varahommiku meeolusid, kus ikka midagi kärises. Oli võraidki kõlasid, Lääne romantikute eeskujusid, üksinduse ja pettumuse poetiseerimist, ironias mänglevat resignatsiooni. Vormilinegi teostus oli veel saamatu, riimsõna lohistas sageli taga mõttekäändu ning subjektiivne mõte ja tunne ei vormunud veel küllalt lahedasti kunstiliseks kujundiks. Oli sõnalist liigliha ja mõradega kujunduspilte ning suhteliselt harva jõudis autor niisuguse kunstilise puhtuseni, nagu see tal õnnestus luuletuses «Oli õhtu, oli sügis . . .». Ometi — kõige selle juures hingasid need varased värssid midagi, mis on Sangale omaseks jäänud tänini. Nad ei liitunud Barbaruse võitleva ja elurõõmsa dünaamikaga, kuid neist õhkus tasaselt ja nagu salamahti igatsust eetiliselt parema poole. Nende nooruslikkus tulus käärised kahtlused millegi täiuslikuma nimel, nende autor läks juba siin otsima selget taevast. Mõiste «õnn» selles kontekstis omandas otsekui avaramad äärjooned, see polnud tavalise mahutavusega, sest selle horisondid olid otsekui kaugemal. «See pole see, see pole see!» tuikas mõte ja tunne rahuldumatuna ja nõudles, et päike oleks «päiksem», «äike äiksem» ja «tuule tuul». Suund oli seesugune, kuigi igatsetud tähiste kontuurid ise olid muidugi veel küllalt ebamäärased. Kui Sangaga üheaegselt kirjandusse astunud Merilaas ruttas lapsemeelses usalduses elule sõbrakätt ulatama, lootes

kõike head, siis Sanga debüüdi maailmapilt oli lõhestatum ja ilmselt janusem. Kui Merilaas rõõmistas ja hõiskas koos maantee tuultega ja alles hiljem seisatas kuulatlema elu vastuolusid, siis Sang läks kahtleva südamega otsima õnne, teadmata, kas see ongi leitav.

Sanga teine luuletuskogu «Müürid» ilmus a. 1939. Aasta enne seda oli A. Oras kaheksa toleaege noorema ja keskeale läheneva luuletaja loomingu paremiku koondanud koguteoseks arbutate nimesildi all. Nende hulgas oli ka Sang. Arbutateks-loitsijateks nimetatud poeedid ei moodustanud sisuliselt mingit ühtset koolkonda võrdsete esteetiliste ja ühiskondlike ideaalidega, ealiseltki eraldas mitmeid kuni kümneaastane vahemik. Nende eruditsiooni allikad olid vägagi erinevad. Siin oli neid, kelle kirjandusliku hariduse nurgakiviks oli vene klassika ja hilisem sümbolism, aga neidki, kes koolis vene keelt polnud õppinud ja kelle maitset silmanähtavalt olid kujundanud saksa romantikud ning osalt ka inglise toorkordne kirjanduslik kaasaeg. Oli neid, kes olid õppinud prantsuse

autoritelt — eesotsas Baudelaire'i ja Villon'iga. Ja ei puudunud isegi idamaise filosoofia ja kirjanduse eeskujud. Kui otsida mingeid ühendavaid niite, siis üks selliseid oli asjaolu, et vist küll keegi nendest autoritest polnud nõus vaimse tasalülitamise püüetega toleaegees tegelikkuses. Neid süngestasid vaimse vabaduse piiramise võtted ning nõutava positiivsuse ja optimismi kroonulikkus. Kui näiteks Barbarus reageeris kolmekümne aastate sündmustele kuivale jäänud kalade allegooriaga ja Semper meelte kupatamise võrdpildiga, siis arbutate omamoodi protestiks oli nende ärapöördumine tegelikkusest või sellest möödavaatamine — kas siis «lampi kõrgel hoidva» muusa eluhoonetesse või loodusesse või koguni müstilis-religioossetesse sfääridesse. Kaasaja ühiskondlikke ebakõlasid taunivaid satiirilisi välgatusi leidis ka nende loomingu, kuid üldiselt olid siin kaasaja kajastused kaudsemad. Rõõm mõtlemisest, inspireerumine intellektuaalsetest leidudest ja sellega kaasnev tugev kujundiline plastika, artistlikkus ja enamasti julge fantaasia olid siin märgatavad jooned. Sinnapoole hakkasid kalduma ka oma loomult lüürilis-laulvama ja maalähedasema laadiga autorid, seotud arbutatena ühte kimpu. Muidugi ühendas neid ka lihtsalt kõrgem andekuse tase, kui võrrelda sel ajal «rahvuskirjanike» ridadesse koondunud noortega.

«Müüride» August Sang oli oma õnneotsimise teekonnal nähtavasti küllalt valusalt puudutatud ajajärgu ahistusmeeleoludest ja oli oma elutunnetuses jõudnud tõepoolest müürideni. Võimu kamandamine vaimu üle ja üha tihenev poliitiline pilvitus oli tema poeetilises kujutluses

võrreldav kõrgete müüride kerkimisega, mis hakkas pahaendeliselt piirama vaadet selge taeva poole. Mitte asjata ei juhata poeet meid luuletuskusse tumemeelse vinjetiga:

Kohkuge, kõrred, ju tühjamaatuul
üle laiaide lagedate lõõtsub.
Mida mõtleb küll õis, kes sügisekuul
oru põhjas veel üksinda oõtsub?

Ka Sang püüab nagu tegelikkuselt ära pöörata, kuid see ei õnnestu tal hõlpsasti ega valutult. Pilk kosmiliste kõrguste poole suunatud, on tal alalõpmata kiusatus vaadata patuse maa poole tagasi. Ta luule nagu balansseerib elu eitamise ja jaatamise, kõigele leppimise ja otsekui uuesti võitlema virgumise murdejoonel. Poeetiline kujutlus ei leia nagu kohe pidepunkte transtsendentsetes avarustes. Luuletaja teab, et «vaba linnu lend / on ikka tormis, vastu tormi». Sealsamas meelitab teda laugaste süli «käima uut teed Eiteas», sest siis «koorem on ära: lihtne ja lühike lõpp». Kuid kohe tunneb poeet, et taevas on liiga kaunis, kuu liiga särav, et seda maha jätta, ja et «metsikud pilved kui lipud / lehvimas lahingu eel». Aga võitlemise jõudu nagu ei jätku, ka on seda närtsitanud kahtlemised ja hirmud. Kui eemal müriseb äike, siis «süda väriseb kui haab». Luuletustesse tulevad ja sagenevad allaandmise ning leppimise motiivid: «Ja sa loidud, ja sa lepid, / ükstakõik: ei vae või vaed... / Külmad müürid, kitsad trepid, / kiviseinad, lubjat laed...» Luuletaja ilmselt väsis murest ja tülist oma südames ning resigneerub: «Jahtub, lahtub meeltepinge, / vaikselt oma aeda hari. / Ja vaid kajana su hinge / ulatab maailma vari.» Luuletuskogu lõpptsüklis pöörduv autor koguni müstilistesse, religioosse värvinguga mõtisklustesse, ilmuvad sümbolpildid salapärase «Temaga» või «Sinaga», kellest tuntakse end olenevat, kelle poole põrmust pöörduetakse, keda ahastuses neetakse või keda aimatakse panteistlikus kõiksuses. Kuid seegi ei tundu lõplikuna, sest nendest idealistlikest sfääridest kisub vaade maa «emasüleliku soojuse» poole: maa on kui hiiglaloom või kui avatud raamat, «kus tähtedeks on põllud, puud ja hooned».

Umbmüüride vahele jõudnud August Sanga arengukõvera taga aimame poeedi raskeid siseheitlusi, maailmavaatelist otsimispinget, vastuse küsimisi elu mõistatusele ja ekslemise traagikat. August Sanga tookordne luule ei ulatunud küll Betti Alveri poeetiliste kujutluste otsekui lõpetatud kontuuripultuseni, aga võib-olla just selles otsivas lõpetamatuses, hamletlikult piinava kahtlemise ja otsustamatuse väljenduses selget taevast igatseva ja otsiva inimese vastuoluline sisepinge vahetumalt.

«Müüride» ja August Sanga kolmanda luulekogu «Võileib suudlusega» vahel on ligi veerandsada aastat. Võibki ütelda, et kui müürideni jõudnud õnne otsiva noormehe värsikõne oli küsimus, siis võileib suudlusega on sellele vastuseks. On kadunud müstika, jõuetu idealismi ämblikuvõrgud. Asemele on astunud reaalne tänapäev oma ehitamise ning elamise röömudega ja ka tagasivaadatel minevikku on tänase päeva märk laubal. Läbi terve luuletuskogu varieerub rikkalikes helkides selge taeva kujund. Selge taevas ei ole enam müüride vahelt piiluva inimese kauge igatsus, vaid ta on siinsamas pea kohal. Kord on ta nüüd «kui akvarell», kord «nii sinine on taevakumm», kord «avaruse armas süli, taeva sügav sinetus». Kõike nähakse nagu mäeharjal seistes «selgel hommikul». Teiseks nähtavaks pidepunktiks luuletaja kujundilises mõtlemises on kevadekujund oma suladega, elama ärkamise röömu, tuhandete lillede ja värskete tuultega. Seejuures on ilmne, et Sangal need kujundid pole mingid ühepinnalised meeleoluliselt koloree-

rivad laigud, vaid suure sotsiaal-filosoofilise mahutavusega võrdpildid. Nendega seonduvates assotsiatsioonides on nakatavat rõõmu pilvede hajumisest ühiskondlikus taevas ning poeedi isiklikust maailmavaatelistest selginemisest. Selge taevaga kevadeni on tulnud kodanliku ühiskonna müüride vahelt, läbi isikukultuse aja. Nagu Johannes Semperi, nõnda ka August Sanga luuleteel on väga märgatav täisvereline rõõmus tõus just pärast 1956. aastat. Sügava humaansusega leninlik arusaamine sotsialistlikust ühiskonnast ja selle moraalsetest alustest väljendub Sanga luulekujundites suure poeetilise siiruse ja kaasaelamisega. Suuremalt osalt ongi need värssid leninlikus mõttes kommunistliku moraalliga inimese parimate omaduste poetiseerimine. Sellesse konteksti kuulub kevadise kodumaa poole lendavate lindudega võrreldud esimeste revolutsionäärade ennastsalgav julgus, rõõm hästi tehtud tööst, inimliku sõna soojus, milleta «jäab tuimaks leivakäär», tööarmastus ja kõige nägemise nälg, mis kaitseb tardumise eest ja on dialektiliseks teeks tõe juurde. Ongi nõnda, et just nendes värssides on Sang saanud end n.-ö. eetiliseltselt välja elada, mille järele tema luuletajaloomusel on ikka ja alati olnud paratamatu vajadus.

Müüride ja suudlusega võileiva vahelisel pikal ajavahemikul kujunes välja Sang kui meisterlik tõlkija. See töö on olnud suure mahutavusega, väga pingerikas, paljude õnnelike poeetiliste leidudega ning väärrib käsitlemist eriatiklri raamides. Pärts unarusse ei jäänud siiski ka algupärane luule. Seda on pudenenud väga mitmelaadsesse perioodikasse, koolilugemikesse ja luuleantoloogiatesse. Näeme luuletajat lootusrikkalt rõõmu avaldamas nõukogude korra kehtestamise ajal. Leiame pöördumisi noorte poole, värssmuljeid klassikute lugemisest, pilte loodusest, mis on nähtud värskelt, kuid enamasti siiski üheplaanilistes dimensioonides. Sellest pikast ajaperioodist leidub ka deklaratiivsemaid kõlasid, kus mõistus ja tunne ei ole nähtavasti sõpruses olnud. Mis nendes on öeldud või ütlemata jäetud, selle kohta on Sang ise oma kriitika andnud. Tähelepanav aga on, et luuletajat pidevalt veetleb tagasihoidliku tööinimese teema, mille juurde ta ikka ja jälle pöördub («Õpilane», «Meie kangelased»). Tööd austava ja tööd armastava inimese poetiseerimine kulmineerib aga siiski jälle Sanga viimasel luuleperioodil. Sang ja Krusten oma juka-laulus pöörduvad mõlemad mälestuslikus tagasivaates isade poole, poetiseerides nende loova töö armastust, mis ei ole mõõdetav rahaga. Nad teevad seda erinevates individuaalsetes stiilides, erineva temperamendiga. Kui Krusten meiega kõneleb tiivustatud, õhetava paatosega, otsekui kõrgendatud meeleolus, siis Sanga elamus on antud tasases asjalikkuses, mis võib olla kuivgi, kuid soe. Väikese inimese, elu kruvikese poole pöördub Sang varem ja ka hiljem, kuid tõelise resonantsi saavutab see ikkagi viimasel luuleperioodil, kus ta näeb elu enese ümber tellingutes, tunneb peremehe-vastutust ja kus reameeski võib tänast kritiseerida homse nimel:

Kuid mõõtes õnne praegust taset
mul meeles on ka kodanik,
kes pole keset üldist õnne
veel küllaldaselt õnnelik.

Ma kurdilt mõõduda ei suuda
ka agulite nurinast
ja väikse mehe väike mure
mind vaevab, oma rahva last.

Sanga luule stilistilises struktuuris on küllalt nähtav koht ironial ja huumoril. Aga võõrad on talle künism ja pidulikult ehitud toretsev paatos. Mõned sellesuunalised, arvatavasti välismõjustustel tekkinud

jäljendused, mis varem kohati ta värssidesse on pudenenud, tunduvad ilmsete võõrkõladena. Kui Sanga värss mõnikord hakkabki end seadma pateetilisema mõtlemise ja ütlemise poole, siis iroonia võtab sel sedamaid sabast kinni. Huvitav on jälgida huumorist ja irooniast kirjutud stiilivõõtude kulgu läbi Sanga värsside. Noore Sanga iroonia võrsus üsna kitsukesel platvormil. See oli mõnigi kord otsekui solvumisest ja keeldumise kibedusest krussi tõmbunud ning seejuures üleolekut taotlev reageerimine elunähtustele. Luuletaja noorustusas oli iroonial kaitserelva funktsioon, see pidi kilbiks olema hellale ja tundlikule hingele. Noore Sanga huumorgi ei olnud alati noor, sel oli nagu resigneerunud leplikkuse ilme. Mida lähemale Sang müüridele jõudis, seda harvemaks jäid iroonia ja huumori võrsed. Nad kidunesid ka isikukultusaegsetes värssides. Alles tänapäevase Sanga luules on iroonia ja huumor nagu kosutavat vihma saanud. Iroonia ei ole siin enam elueraku kaitserelv, vaid elu peremehe võitlusvahend umbrohu vastu. Irooniaga antakse hinnang kirvesupile ja selle keetjale, bürokraadi tobususele, ettevaatlikule oma naha hoidjale suure sula saabudes. On väga sangalik see, kui nelikvärsside otsekui vanamoeliselt õõtsuva lürismi põhjas vilgub järsku lõbusalt iroonia.

Ka huumor on tänasel Sangal hoopis rõõmsam ja noorem, kui see oli kunagisel õnne otsival noormehel. Selles on elutarka avarust, inimlikku paljumõistmist, kuid mitte leppimist. Selles on elujaatavat sitkust, mitte kõike-minna-laskmise väsinud naeratust. Huumor muudab Sangal punapõskseks isegi mõtisklused surmast. Jutuajamistes «kondimehega» võtab huumor kondimehelt relvad ja ulatab need inimesele. Kurbuse kõige kadumise pärast asendab rõõm kõige jätkumise üle. Huumor tasandab teed tunnetusele, et elu nagu «kirju pall» veereb ikka edasi, «ikka, igavesti kestab / rõõmus elu päikse all».

Iroonia ja huumori kõrval äratav Sanga luulestiilis tähelepanu tema lürism, millel on samuti oma arengukõver. See on algusest saadik olnud pealtnäha vanamoeline, kohati isegi nagu sentimentaalsete volangidega, kuid mida enam tänapäeva poole, seda tihedama elufilosoofilise alltekstiga. Tema lürismi mõtteline erikaal on järjest tõusnud. Sang ei pea jahti ainulaadsetele kujunditele ega kavatse üllatada rabavate assotsiatiivsete seostega. Suur mõte tuuakse lugejale intiimselt lähedale nagu lihtsa kandlehelinaga, kusjuures see mõte on sageli väga kaasaegne. Selles aga seisabki Sanga poeetilise diktsiooni üks omapärasmus, mistõttu teda teiste kandlemängijate hulgast kohe ära tunneme. Esimeste revolutsionääride legendaarsest võitlusjulgusest ja ideekindlusest võib mõjukalt laulda heroilises hümnis või kiita seda säravas pidukuuelises oodis. Sang toob selle tema meile lähedale pretensioonitult laulvas värsiveeretuses, varasesse kevadesse lennanud ja pakases hukkunud linnu mitte eriti uudse võrdpildiga, kusjuures siin tema lürismi õrnvalusates seostes miski meid sügavalt puudutab. Muidugi peituvad sellises laadis omad ohud. Tähtis mõte võib piseneda, halvemal juhul naeruvääristudagi sellises imelihtsas lüürilises ütlemises. See on nagu noateral kõndimine, kus vääratada on kerge. Kui seda ei sünni, siis tähendab see, et poet on leidnud salatee suure mõtte lihtsa inimliku südamikuni.

Et Sanga ühes luuletuses väljendub terve tema isiksus, tema karakteri omadused, seda on öeldud juba siis, kui perioodikas ilmusid tema esimesed isikukultusjärgsed luuletused (O. Jõgi). Tuleks ainult lisada, et see õige tähelepanek sunnib meid Sanga luule interpreteerimisel erilisele valvusele. Nimelt selles mõttes, et siin iga kujundilist joonekest ja üksikvärssi tuleb hinnata ja mõista ilmtingimata terviku valguses.

Kui mõnel luuletajal tõepoolest kujundpilt või mõni pintsli tõmme üksikvõrsigi ulatuses elab nagu omaette elu ja seda võibki suurema ohuta eraldi harutada, siis Sanga-taolise poeedi puhul komistame kohe, kui me silmas ei pea isiksuse tervikulist raamistikku, kõiki selles väljenduvaid seoseid. Näiteks luuletuses «Tagasivaade» võib värsis «On lihtne surra suure aate eest» sõnake «lihtne» tõepoolest esimesel pilgul küsitav tunduda, kui me seda kontekstist eraldi interpreteerima hakkame ja aluseks võtame kõige käepärasema käibetähenduse «tavaline», «labane», «kerge». Tegelikult aga on ju sõna semantiline mahutavus hoopis suurem, mis tulebki siin elavalt ilmsiks kontekstilistes seostes. Veelgi enam: üks ole me rääkinud ka sellest, kuidas sõnad poetilises tervikus, autori konkreetse käsituses otsekui noorenevad, uusi ilmeid ja tähendusvarjundeid omandavad (näit. Smuulil sõnad «hea», «ilus»). Sanga luuletuses väljenduva isiksuse ja selle elutunnetuse valguses selgub ka sõna «lihtne» sinne tegelik tähendussisu. Kui hoolega jälgida autori kujundilist mõtlemist, ilmnebki, et siinsetes seostes on sellel «mittekeerulisele», «selgele», «heale», «puhtale», «otsejoonelisele» lähenev tähenduskaal. Pihtimusliku luuletuse minakangelane on moraalselt raskesti läbi elanud isikukultuse aja, mis paistab talle süge ja õudne. Tagasivaates vaevab teda süü, et ta ka ise pole ausalt tõde teeninud, vaid on vaikinud seal, kus süda käskis rääkida, vastu võtnud elu poolt nõutud kompromisse, allunud loogikale, et «ei ole üksikust ju tandrill sõjameest». Möödunu meenutamises ja kohtumõistmises enda üle väljendub eetilist puhtust kalliks pidava inimese ahistus. Sellele emotsionaalselt terava kontrastina vastandatud värsis «On lihtne surra suure aate eest» selgubki sõna «lihtne» tähenduslik koormus ja ülesanne. Luuletuskogus kui tervikus väljendatud tõekspidamised on sellega loogilises kooskõlas.

Aga mitte ainult üksiku sõna, vaid tervete poetiliste elamusüksuste, kujundpiltide õigeaks ja ammendavaks mõistmiseks on Sanga-taolise luuletaja puhul eriti tarvis silmas pidada n.-õ. luuletuse kliimat. Sang ei aseta rõhku muljete meelelisele efektsusele, ei reasta neid laiguti, lahtiselt, meeolultsevalt. Tema luuletuse puhul tuleb kohe küsimusse temaatiline kompositsioon, mis seondab iga sõna, detaili, mõttekäändu, muljet. Kui eilsel Sangal veel mõnel määral leidis impressionisti loomuomadusi, vähemalt väljendus see üksikujuhtudel, siis tänase Sanga elamused on antud domineerivalt filosoofilis-mõttelises plaanis. Tema luuletused ei ole pildid, vaid mõtlemised elust selle dialektilistes seostes. Siin väljendub rõõm mõtlemisest mitte mõtlemise enda pärast, vaid parema elu pärast.

Sanga kui luuletaja kõrval on muidugi väga väljapaistev koht Sangal kui meisterlikul luuletõlkijal. Kui palju Sanga ennast on tema Heine, Tvardovski, Nekrassovi, Jessenini jpt. luule tõlgetes või kui palju Heinet, Tvardovskit, Nekrassovit, Jesseninit on tulnud Sanga enda luulesse — nendele keeruliste ja huvitavate suhetele maksab mõelda luule tõlkimise uurijatel.

Mida andis ülevabariigiline emakeele olümpiaad

GERDA LAUGASTE

I ga uus asi sünnitab kaksipidi arvamist.

Kui 1963. a. kirjandivõistluse ajal tärkas TRÜ eesti keele kateedris mõte lasta õpilastel järgmisel aastal võistelda keeleoskuses, siis oli laitjaid rohkem kui kiitjaid. Ometi aastaga küpses mõte teoks, ja alles nüüd, olümpiaadi materjale läbi sirvides, võib kahtluseta ütelda, et see oli hea ja õige mõte.

Tähtis polnud ainult kogu sigin-sagin olümpiaadi kolme etapi ümber, mitte ainult see, et asjahuvilistes koolides kujunes noori keeleaktiviste. Tähtsad polnud mitte ainult õpilaste tuumakad sõnavõetud koolides ja keelepäevadel. Tähtsad on ka tulemused. Täiesti omaette hinnata saab mitut liiki võistlustööde materjale, mille läbi paistab oma-moodi valgust keeleelu ja -õpetuse eri külgedele.

Võistlus, millest võttis osa kaks viimast klassi, koosnes kolmest voorust.¹ I voorus tuli võistlejal kirjutada iseseisev keelealane uurimus valitavale teemale; see oli mõeldud ainult üksikuile, kõige võimekamaile. II etapi moodustas kohustuslik kontrolltöö kõigis kümnendates ja üheteistkümnendates klassides. III etapina toimus konkurss Tartus, kuhu kutsuti kahe eelmise vooru põhjal 25 parimat. Samal ajal ja umbes samal viisil korraldati emakeele konkurss ka vene õppekeele koolides.

I vooru töid ootasime põnevusega. Mõni ennustas suurt passiivsust: laekub vahest kümnekond nigerikku katsekest. Teised kartsid uputust, et igast koolist tuleb mitu ja mitu. Tähtpäev rahuldas kõiki: saabus 20 koolist 50 tööd — täiesti optimaalne hulk — ja nende hulgas sisukaid, korrektseid, huvitavaid pisiuurimusi. Viis tööd tuli teemal «Minu kodumurrak», kümme oli ülevaateid ühe ajalehe keelest ja tervelt kolmkümmend viis sai kokku õpilaste keelekultuuri taset sarjavaid enesekriitilisi analüüse teemal «Meie klassi kõnekeel».

Kodumurraku uurimisega paistis silma Viljandi: S. Kaseoru ja T. Toomsalu pisimonograafiad, kirjutatud ilmselt õpetaja asjatundliku juhenduse all, olid teistest märgatavalt paremad, teaduslikumad. Aga terast kõrva ja tähelepanemist ilmutasid teisedki murdetööd. Kodumurde uurimine ja tutvustamine koolis on vajalik mitmeti, eriti aga selleks, et osata murdesugemeid kirjakeelest kindlamini välja tuulata. Mõningaid võistlustöid ongi tutvustatud laiemalt: koolikollektiivis ja keelepäevadel.

Need, kes jõudu proovisid ajalehekeelelega, on märganud meie ajakirjanduse keelepruugile mõndagi ette heita. Peamiselt analüüsiti kohalikke ajalehti, ja küllap nende keelest ongi rohkem ütelda. Nii leidis E. Kaup Kohtla-Järvelt oma kodurajoonis ilmuva ajalehe «Leninlik Lipp» 26 numbrist sadakond mitut laadi viga, eriti rohkesti lauseehituse ja kirjavahemärkide alalt, aga ka sõnavaras ja ortograa-

¹ Võistlusest osavõtu tingimused avaldati ajalehes «Nõukogude Õpetaja» (26. X 1963, nr. 43, ja 2. XI 1963, nr. 44).

fias. Viljandi ajalehte «Tee Kommunismile» analüüsitakse koguni kahes töös, milledest A. Kaarmäe ülevaade väärrib tähelepanu nii sisukuse kui ka meetodi poolest. A. Kaarmäe esitab oma töös suure hulga veanäiteid, eriti kokku- ja lahkukirjutamise ning kirjavahemärkide kohta, aga ka sõnavormide vigu, nagu *orvude* (p. o. *orbude*), *ei sulge* (p. o. *ei sule*), *seitsekümmet lehma* (p. o. *seitsetkümwend*) jt. Lehe iseärasuseks paistab olevat ülearuselt tarvitada mõttekriipsu kooloni või koma asemel: «Aastal 1926 võeti ette julge samm — «Ugala» muudeti kutseliseks teatriks»; «majandites arendati kõiki loomakasvatusharusid — kasvatati veiseid, sigu, lambaid». Tihti jääb lehes komasid puudu, eriti kõrvallause sattumisel ja ette: «Ehmu isegi, et on nii palju kalendrist maha jäänud [,] ja käsutas kullerkupud õitsema»; «Mehele tekkisid halvad sõbrad, kes vedasid teda jooma [,] ja pikapeale jättis mees perekonna maha». Koma ei ole alati ka iseseisvat nimetavat eraldamas («ei oodata [,] käed rüpes»). Töös tuuakse hulk näiteid ülearuselt ühildatud lisandi kohta: «... ruttas *esimehe* Udo Rootsmaa jutule»; «kohtutakse *noorsookirjaniku* S. Rannamaaga» jne. Õigesti nõuab kriitik, et partitsiivid täiendina kokku kirjutataks (*programm is ettenähtud tööd, laudadest kokkulöödud kuur*, mitte nagu ajalehes *programm is ette nähtud tööd, laudadest kokku löödud kuur*). Mõnes näites pöörab väär lahkukirjutamine mõtte otse pea peale: *karakullkoibadest naiste kasukas, lahkunud noorpõlve sõpra*.

Samas töös tehakse veel hulk põhjendatud korrektiive lauseehituse ja sõnajärjestuse kohta. Näiteks ei sobi omastava käändega siduda lauselühendeid ega kõrvallauseid («artikkel, milles kirjeldatakse *linnateatri*, kus toimus parajasti rahvakoosolek, igast küljest põlema süütamist ja *inimeste*, kes põlevast hoonest pääseda püüdsid, tulistamist»).

Vaatlusperioodil on näotuid vigu sattunud ka teistesse ajalehtedesse. Ei kõlba ju kirjutada *korstent, väärraid, daamed, minija* (pro *minia*), *on jäätud, koju poole ega ülesse*.

Üldiselt on ajalehtede keelt analüüsivais töödes osatud leida küllalt olulist. Kõige südimalt sarjatakse sõnavara, vahel liigagi nõudlikult. Peaaegu kõigis töödes peetakse ärapruugitud sõnu ja paljukasutatud fraase halvaks stiiliks. Ajalehtedes aina *kerkib esile probleeme ja küsimusi*, mida on vaja *õigeaegselt ja otsustavalt lahendada*; tuleb silmas pidada ja *tähele panna tõsiseid puudusi, ellu rakendada konkreetseid abinõusid, astuda konkreetseid samme*; *tööde teostamisele ja läbiviimisele tuleb rõhku panna ja tähelepanu pöörata*; *puudusi tuleb kõrvaldada ja likvideerida*. Siis veel *panused, üritused, kitsaskohad* — kõik on ju õiged sõnad ja peaaegu õiges kohas, aga ometi heidetakse ette trafaretsust, stampi. Jah, kulunud sõna on umbes sama mis lapse äramängitud lelu: tüütab. Tuleks mõneks ajaks kõrvale lükata, siis kõlbaks jälle.

Kõike õpilase silm muidugi ei märka — juba trükisõna autoriteetsuse pärast —, kuid nii mõnegi tulusa keelereegli võiksid võistlustööd ajakirjanikele meelde tuletada. Aga peasi: kaks kuud tööd ajalehega tähendas keeleõpetuse tihedat kordamist ja sellesse süvenemist.

Kõige pikemalt tuleb juttu teha kolmandast temast, õpilaste kõnekeelt käsitlevatest tööddest. Neid kirjutati teistest mitu korda rohkem ja autorid pärinevad eri paikadest, nii et mõnevõrra saab jälgida ka murdetasta kajastumist õpilaste kõnes, samal ajal aga sedagi, millised väärkeelendid on kõige üldisemad, levinumad ja mida keeleõpetusel tuleb eriti silmas pidada. Kirjakeele levik nivelleerib murdeid, tasandab lokaalseid erijooni. Aga kõik murdesugemed ei kao korruga. Kõigepealt märkab laps oma kõnes murdesõnu

ja õpib kirjakeelsed nende asemele. Sõnavormide iseärasused püsivad kauem, kaovad osalt alles teadliku vältimise jõul pärast morfoloogia-kursuse läbiõppimist. Kõige visamalt säilivad foneetilised dialektismid, eriti need, mis kirjas ei tule nähtavale. Just selles liigis ongi võistlustööde tähelepanekud kõige hinnatavamad.

Foneetika õpetus koolis tegeleb häälikutega peamiselt õigekirjutuse eesmärgil. Ortoeepia jaoks leitakse üsna vähe aega, seepärast õpilase treenimata kõrv foneetilisi ebatäpsusi hõlpsasti ei tabagi. Aga tegelikult on igas kandis, ka raadios ja teatrilaval, kuulda palju lohakat kõnet, ebapuhast hääldust, mida oleks vaja korrigeerida. Õpilaste foneetika-alased tähelepanekud liiguvad murdekõne ja kirjakeele vahemal: märgitakse nii päris murdepäraseid jooni kui ka üldrahvaliku-maid, aga küllap nad kõnes selliselt ristuvadki.

Häälikute kvalitatiiivsete varieerumiste sarjas märgitakse järgmisi nähtusi. Sõnaalgulise *j*-i mõjul tuleb ette muutust *a > ä*: *jānu*, *jägama*, *jäguma* (Koh², Lih, Tp, Rpl). Konsonandi *h* naabruses esineb vokaali osalist või täielikku sarnastamist: *õheksa* (Tl, Rpl, Trt, Lih), *vähä*, *lähän*, *nähä* (Vl, Nõ, Trt). Varieeruvad veel *ä ~ e*, *e ~ i*: *ānam* (Rpl, Vl), *perast* (Vl), *peris* (Pd). Raplas hääldatakse *kerves*, *kerp*, *senna*, Lihulas on mitte asemel *mette*. On veel *e ~ õ*, *a ~ õ*, *u ~ õ* ja teiste vokaalide vahetamisi: *mõtsavaht*, *vai*, *lahki*, *kos* (Nõ), *mõjal* (Tl). Vokaali *o* asendamine *õ*-ga on vist küll rohkem žargoon kui murre (Tl, Tp, Vl *põle*, *põlekski tulnd*, *ei põle*).

Tallinnale ja selle ümbrusele omane *ää* (pro *äe*) leiab üldist hukkamõistu. Paraku kuuleme mõnelt raadiodiktoriltki seesugust *mää*-hääldust, nagu õpilased oma kaaslaste suust on kirja pannud: (suured) *määd*, *pääv*, *ei nää*, (töökad) *kääd* (Tl), *maha jäätud*, *nään*, *jäätakse* (Lih). Teisal hääldati vastupidiselt pikka vokaali diftongina: *väenab* (Tp), *väega* (s. o. *väga*; Rpl) *jäetuma* (pro *jäätuma*; Rpl). Kesk-Eesti aladel on *õõ ~ õe*: *mõek*, *võeras* (Rpl, Vl, Pd). Liiga ilmset diftongi pika *ü* asemel ei peeta sobivaks: *nüid*, *küinal* (parem: *nüüd*, *küünal*; Rpl). Paljudes hilisdiftongides on märgatud madaldamata vokaali: *näud*, *taume* (Rpl), *tuad*, *süe* (Pd), *viad*, *ria*, *vian*, *piab* (Pd, Rpl, Nõ). Esineb ka *ea* asemel *ää*: *säädus*, *säädma* (Lih, Trt, Vl), *tään* (Vl). Omaette probleem on *hää-pää-sää*l (p. o. *hea*, *pea*, *seal*), seda märgivad kõik. Kohati hääldatavat *veike* pro *väike* (Tl, Tp, Rpl). Väga tülikas sõnatüvi on *paind-*, milles põhjaestiline kõne tahab *e-d*: *paenduv*, *paenutama*, *paendum*a (Tl, Rpl). Sõnas *päev* kõrgeneb diftong ainult järgsilbi *i* mõjul: *pävik*, *päiviti*, *päivitama* (Tl, Rpl jm.). Nõost on märgitud ilmse murdejoonena II välte diftongi assimileerumist või madaldumist (*ei > ee*, *ae > aa*, *ai > ae*), kuna III välte keskkõrge vokaali või diftongi järelkomponenti hääldatakse kõrgemalt: a) *naaruga*, *veedi*; *naesel*; b) *tii*, *tüü*, *juuk*, *süük*, *miis*, *riidi*; *poig*.

Rohkesti on näiteid ka järgsilbi vokaali vaheldumisest. Sõna *kartul* käänatatakse sageli *a*-vokaaliga (Rpl, Tl, Lih, Tp, Koh, Vl, Trt, Pd), aga sellest sõnast leidub veel teisigi variante: *kardul*, *kardulas*, *kartulas* jne. Vokaal teiseneb ka sõnades *taldrik* ja *õhtu* (Lih, Tl, Rpl, Tp, Trt *taldrek*; Vl, Tl, Rpl *õhta*). Juhuslikumalt märgitakse väära tüve veel järgmistes sõnades *pähklad*, *õudsad*, *kandli*, *akne*, *numbred*, *reisu*, *marle*, *posteljon*, *rohiline* (p. o. *pähklid*, *õudsed*, *kandle*, *akna*, *numbrid*, *reisi*, *marli*, *postiljon*, *roheline*). Vahel on häälik ülearu, vahel jälle

² Lühendid: Koh = Kohila, Lih = Lihula, Nu = Nuia, Nõ = Nõo, Pd = Paide, Plv = Põlva, Rpl = Rapla, Ráp = Rápina, Tl = Tallinn, Tp = Tapa, Trt = Tartu, Vl = Viljandi.

puudu: *angiina, kitarre* ~ *kitarri* pro *angiin, kitarr*. Aga paljud märgivad nominatiivi *palit* (p. o. *palitu*).

Konsonantismi alalt on samuti tähele pandud mitmesugust ebatäpust ja murdesse libastumist. Paljud on leidnud ülearust *f*-i *hv* asendis: *koff, kofi, kift, traff, koffer, afid, vaffa, kaffel, puftet, ofitser* (kõige rohkem Tl, Rpl ja Lih, aga ka Trt, Ráp jm.). Tartus märgitakse metateesi *vestifal* (s. o. *festival*), mis tegelikult on väga levinud mujalgi.

Paljud võistlejad riivavad sõnaalgulist *h*-d, aga ei tea õieti, kuidas sellesse suhtuda. Enamik peab *h* puudumist siiski veaks (Tl *omme ommikul, ernesupp, ea*; Pd *obune, all, arilik allikas kostüüm*; Lih *ind, igine, ale*; Trt *indavad*). Võrumaalt leitakse liiga tugevat või ülearust *h*-d: *hhalb, hhirmus hhuvitav; vaskhuss* (Ráp). Kohati kuulatakse *b*-hääliku assimileerumist või asendumist *v*-ga: *lammad* (Rpl), *tõmman* (Trt, Tp), *ämmer* (Rpl), *varvad* (pro *varbad*; Vl), *kurvi* (inimesi), *siiver* (Rpl), (*turvas*): *turvad* (Lih). Rohkesti on märgatud ülearust *ks*-i, kus peaks olema *ks* > *s*: *jooksta* (Tl, Tp, Vl, Ráp, Rpl), *juuks, juukste* (Tl, Nõ), *ukste* (Lih, Tp, Tl). Aga murde mõjul võib ka vajalik *ks* assimileeruda, nagu *üteldass, vahitass, ma oless, tuleless* (Nõ), *ühessas* (Ráp, Nõ), *ollasse, soojass* (Vl). Lõuna-Eestis tuleb ette veel teisigi üsna murdepäraseid nähtusi, näit. Vl *vahtima* (: *vahin*) ~ *vahkima; kikkuma, kalkuma* ~ *kakkuma; raiuma* ~ *raiduma*.

Vahel häälikuid tekib või kaob, nii vokaale kui ka konsonante, koguni silpe. Seegi on viis keelt suupärastada. Tavaliselt lühenevad lauserõhuta sõnad, aga samuti teisedki igapäevased tuntud sõnad, mille tähendussisu ka lühendatult on tabatav. Töödest loeme: *tahvad, lähvad* (Tl, Lih, Vl, Nõ), *päikse, lõokse* (Tl), *kaheksi, kolmeksi, istma* (Vl), *kopkad* (Tl, Vl, Ráp, Trt), *esteks* (Trt, Tl), *korsnasse* (Ráp), *asma* ~ *astma* (Tl), *sukur* (Tl, Tp). Arvsõnad tehakse tihti meelevaldselt lühemaks: *kakskmdkaks* (Pd), *viieteistme* (Rpl), *tuhande üheksas(a) kuuekümneme teisel* (Nõ). Põlis kõndistuda võivad asesõnad. Peaaegu kõik on märkinud hääldust *nisuke*, aga ka *niske, miske, seuke*.

Vokaalide vahelt kaob lühike konsonant: Pd, Nõ *aame* (juttu), *ää* (räägi). Ootuspäraselt lüheneb liitsõna järgosa: *pühabä* ~ *-ba, lauba* (Tl, Vl, Trt). Nõos on kuulnud sõna lõpus tugevat sulghäälikut (*nüit, kiidap* ~ *kitap*) ja samas *d* murdepärasest puudumist partitsiipides (*kõnelnu, katsunu*). Viljandis on *pala päev*, aga Lihulas *palav päe*. Helilise konsonandi ühendisse kipub lisanduma *d* (*t*): *küündlad, peendrad, vaendlane* (Tp, Rpl), *valts, avantsi, orants* (Tl, Tp).

Omaette tuleb vaadelda *võõrsõnu*. Siin ilmneb kaks kallakut: ühel pool kohanematus võõrfoneetikaga, teisel pool hüperism, s. t. võõrelemendid seal, kus neid pole vaja.

Teatavasti ei saa kõik eestlased võõrhäälikuid selgeks. Tihti puudub *f*, tihti astub *š* asemele *s* ja *ž* asemele *s* või *š*. Konkurslased esitavad selle kohta mitmeid näiteid: *kussett, finis, plüüs, sokolaad, esselon, brošuur* (Tp, Tl, Pd), *sehvid* (Vl, Ráp); *loos, staas, montaas, silett, sanr* (Tp, Pd, Vl), *šurnaal, šürii, šest* (Ráp, Lih, Tp). Ka nimedes on sama lugu: *Tsaikovski, Tsehhov, Mitsurin, Tsehhoslovakkia* ~ *Tsehoslovakkia* (Vl, Tl, Trt jm.). Rápinas kõlab viimane veelgi lihtsustatumalt: *Tseslovakkia*. Kohati kuuldu ülearu palju *f*-i, eriti Tallinna ümbruses, aga mujal võib see võõrsõnadeski puududa, näit. Tl, Rpl, Lih, Vl *vilter, vantaasia, voto, vilm, vakt*.

Ülepakkumist tuleb ette mitmel viisil. Sõnades *sall, sink, seib, sleif* ja *snepper* on õpilased kuulnud *š*-d (Tl, Trt, Vl, Tp, Rpl), samuti *t* ja *p* ees: Vl, Tp, Tl *štaapel, štritsel, špioon, šprotid*. Peab olema *insener*, aga on hääldatud *inšener* ~ *inžener* (Rpl, Pd).

Ka vokaali hääldus on võõrsõnades segane. Esimese silbi kohta on ainult mõni näide: *rõima* (p. o. *reuma*), *peanist* (-ia-), *toalett* (-ua-). Aga järgsilbi vokalisim varieerub rohkem. Kõigepealt on tihti *o* asendis *u*: *foto* (~*votu*), *isulaator*, *šokulaad*, *autu*, *limunaad*, *demokraatlik*, *kosmonaut*, *kilu* (p. o. *kilo*), *diplum*, *kartuteek* (Pd, Tl, Rpl, Tp, Lih, Trt, Nõ, Röp). Vastupidi on kodunenud sõnades *u* asemel *o*: *albom*, *kampson*, *sidron* (Tp, Röp, Trt jm.). Rõhuta *o* redutseerub vahel *a*-ks: *gram(m)afon*, *agranoom*, *kamandör*, *absaluutselt* (Trt jm.). On veel mitmesugust foneetilist omavoli võõrsõnades: elisiooni, metateesi, dissimilatsiooni jm. Näiteid on siit ja sealt kirja pandud selliseid nagu *iniatsiiv* ja *iniatsatiiv*, *kansalei*, *distipliin*, *orginaal*, *regstreerima*; *demostreeriti*, aga *konstanteeriti*; *ekvikvalent*, *kolhoos* ja *koloos*, samuti *sovoos* ja *sohvoos*, *kalidor* ~ *kolidor*, *siulett* jt.

Ka rõhk ei püsi alati õiges kohas. Selle nihkumiseks on neli eri võimalust: ette- ja tahapoole ja nii see kui ka teine kas kvantiteedi muutmise või ilma. Keeles on pidev tendents võõrsõnades rõhku esimesele silbile nihutada. Seesugust eestipärastamist tuleb esile ka õpilaste kõnes — ilma lokaalsete iseärasusteta: *kõntroll*, *õktoobrikuu*, *õdekolonn*. Aga koos kvantiteedi muutmise teeb see asja tülikamaks, segab ortograafiat: *proofil* (pro *profiil*), *sümpptom* (p. o. *sümptoom*), *Uural*. Mõnevõrra esineb rõhu nihutamist tahapoole (*augüstikuu*, *presidént*, *vilistlased*), mis on eriti halb niisugustes sõnades nagu *magne(e)tofon* ~ *magnetofo(o)n*, *kara(a)kullkrae*, *akordio(o)n*, *tea(a)ter*. Suurt segadust kurdetakse veel paljudes isikunimeses (*Napoleon*, *Makarenko*, *Nagulnov* jt.).

Rõhuprobleem riivab ka (mittevõõrsõnalisi) liitsõnu, milles rõhk satub vahel esikomponendi asemel põhisõnale: *maailma*, *abielluma*, *Rahumäele*, *peaásjalikult*, *iseloomustama*.

Võõrsõnades on tähele pandud veel mitmeid kvantiteedi ebatäpsusi. Vahel häälik pikeneb või tugevneb: *sanita(a)rsalk*, *komisjo(o)n*, *aplod(t)eerima*, *akad(t)eemia*, *limonaad(t)* (Tl, Lih). Sagedamini aga hääldatakse lühemalt, eriti klusiili: *bugett*, *brigett*, *orgester*, *pargett*, *kongreetne*; *arhidekt*, *kondingent*; *kombressor*, *imbort* (Tl, Tp, Vl). Kohilast on otsitud ka niisugune näide, kus välde rikub tähendust: «Seal Jaapani laevad *kaäberdasid* [p. o. kaaperdasid].»

Häälikute vältel tuleb eesti keele puhul alati palju kõnelda. Nii on ka õpilastel hulk tähelepanekuid kvantiteedi kõikumise kohta.

Pika vokaali lühenemist kuuleb juhuslikult, enamasti kiirkõnes: Vl, Tl, Trt *kule*, *kas sa kuled*, *eesti kele tund*; Röp *tomingas*. Veelgi harvemini võib vokaal pikeneda: Tl *ei määleta*; Trt, Tp *häävitab*. Aga konsonandi kvantiteet muutub sagedamini: a) II v. > I v., näit. *tenis*, *telis* (Röp, Trt), *Talinas* (Rpl), *varukad* (Tp, Tl), *kanikas*, *omiku* (Tl, Vl); b) I v. > II v., nagu *korridor* (Trt), *emmis* (Nõ), *sammet* (Rpl, Tp), *summadan* (Tl), *karrikatuur* (Tp). Paide ja Rapla kandis meeldib pikk *s* ühendis *rs*: *mõrssja*, (luua) *varss*. Nii et *põrsad* ~ *põrssid* ei olegi murrete taustal ainuke seda sorti tüliõun. Pikenenud *s*-i on kuulnud veel mitmes asendis: *öössi*, *öössel* (Vl, Rpl, Pd), *käissed* (Nõ), *edassi* (Vl, Pd), *vastuss* (Rpl, Nõ), *orassed*, *matussele*, *katusseid* (Nõ, Trt). II ja III välte vahetamise kohta ei ole eriti huvitavaid tähelepanekuid, *otsus* III ja *põhjus* II vältes on igapäevased. Peaaegu igast tööst käib läbi *korsten* II-vältilisena (ja haruharva seda teisiti hääldataksegi). Tallinnas on kuulnud sõnas *palju* III välde, aga *väike* (~ *veike*) ja *päike* on II vältes.

Üldisema häälduslohakusena märgitakse *lj*-i assimilatsiooni: *vallas*, *pallu* (Vl, Trt, Tl), *seilas*, *väila* (Koh), *sella* ~ *sällä* (Trt, Nõ).

Morfoloogia nähtuste jälgimine on õpilasele jõukohasem, vead märgatavamad. Võistlustöödest leiabki üsna rikkalikku materjali kõnekeele vormivigade kohta. Märgitakse mitmesuguseid astme, tunnuste ja tüve moonumisi, analoogiamoodustisi, siirdumist ühest tüübist teise.

K ä ä n d s õ n a d e s t on riivatud enamikku tüüpkondi. Siin jõuab tutvustada ainult korduvaid nähtusi. Nii leidub *jalg-*, *sõber-tüübis* sõnu, mida tarvitatakse *tubli-tüübi* kohaselt: *pliita, kohvi* (Tl, Rpl, Lih, Vl, Trt), *pluuse, kurve* (Rpl, Tl, Tp), *kehva, kõhna* (Rpl, Nõ), *odra* (Koh), *puudru* (Lih, Tl, Tp), *kapi* (Tl, Vl). Õige *viis* : *viisi* asemel käänatavat kohati (Räp, Trt) *viis* : *viie* («Millise *viiega* sa seda laulu laulad?»).

Tüübiti tuleb nähtavale veel mitmeid segunemisi. Näiteks *pesa-tüübis* esitatakse peale osastavate *isat, emat, onut, tädit* (Tl, Rpl, Tp, Lih, Räp, Vl pro *isa, ema* jne.) *t*-listena ka *ränit, tragit, nürit, nagit, arutelut* (Tp, Vl, Tl jm.). Teadagi, et omadussõnades *nüri, mõru, vilu, tragi* lisatakse käänamisel ülearune *-da* (Trt, Tl, Nõ, Räp, Vl). Mõni näide on *e-tüveliste* (*nimi-, tuli-, kõne-tüüp*) sõnade segiminekest: Tp (suurt) *võre, kere*, Vl (aus) *nime, lume* (ei ole maas). Edasi, *seminar-tüübis* on esinenud *staadioneid* (pro *staadione*); *number-tüübi* ristumine *tütar-tüübiga* algab juba nimetavast: *keller, nummer, nuker, vanger* (Trt, Tl, Rpl, Räp). Selle tüübi väära osastava kohta on näiteid mitukümmend, igast paigast: *korstent, poogent; artikelt, kahvelt, kupelt, kringelt, stritselt; meetert, numbert, ohvert, suhkurt, vankert*. Alati on palju vigu *õpik-tüübis* ja sellele lähedastes tüüpides. Rahvusvahelistes sõnades jääb osastav ilma lõputa või on koguni tugeva astme kujuline: *albumi, diplomi, kampsuni, pleenumi, portsjoni; kautšukki* (Tp, Trt, Nõ). Vahel nõrgeneb mitmuse tunnus, eriti vokaalühendi järel: *raamatude* (Lih), *raadiode* (Trt, Vl). Mitmeid näiteid on *kas-*, *jas-sõna*dest, nagu osastavad *takjast, töökast, kopikast ja tubakast* (Tp, Tl, Lih). Nimetavas jääb vahel *-as* ära, näit. Lih *kopik*, Tl *labak*, Trt *kasuk*. Tallinnas, Tapal jm. on sõna *mõis* käänatud nagu *jalg*.

IV käändkonna *s-sõnad* segunevad V käändkonna sõnadega: *magust, ilust* (Tl, Lih). Ja vastupidi: *kodumaisete, öisetel, juuksete* (Tl, Tp jm.). Paralleelvormide lubamine sõnast *väike* on kaasa toonud uusi veavõimalusi (*väiksete, väiksetel, väikeseid*) ja soodustab ka sõnas *päike* samu kõikumisi (Tp, Lih *päikse*, Tl *päiksele*).

Astmevaheldusega tüüpides on mitmeid astmevigu. Vaheldust *b : v* kõik nähtavasti ei tunne, sest öeldakse (selle) *tõbe, tõvesid* (Tl, Tp), *luba* (alusel), (ilma) *lubata* (Trt, Vl). Selgeks ei saa *jalg-tüübis kaart* ja *väär*. Mitu näidet on ka erandrihma mitmuse kohta: *õunade, seinade, naelade* (Nõ, Tl). Sõna *vähk* käänatakse nagu *padi* (s. t. mitmuse nimetav *vähjad*). Paljud *e-tüvelised* sõnad kipuvad segunema *mõte-tüübiga*, eriti *hetk* (Tp, Rpl, Trt *hetketel, hetkeid*), aga ka *taim* (Rpl *taimeid*) jt. Mitmesilbilistes sõnades kaldub sõnavälde lühenema, seetõttu tuhmub ka astmevaheldus järgsilbis. Õige osastava asemel on *Tallin(n)at, asfaldit, kompekit, aadressit, teemandit* (Tl, Tp, Lih, Trt).

Rikkalikult variante on *küüs-tüübis*: *kaan, küün* (Pd, Lih jm.), *kaast, küüst* (Räp, Lih), *kaaste, kaani, kaanete* (Tp, Tl) jm. Sõnas *peen* ei tunnustata astmevaheldust (*peenet, peenete, peeneid*).

VII käändkonna sõnades on mitmeid vigu, eriti segunemist astmevahelduseta sõnadega (*aasta, number*). Kõige sagedamini näikse esinevat tugevaastmelist ainsuse osastavat ja *de*-mitmust, nagu Lih, Tl *mitmet, peen(d)rat, aknat* ja Tl, Tp, Lih *samblatessa, sõstratessa, helbete, võõrate*. Vähem tuntud sõnad *hammas-tüübis* segunevad *ne-*, *s-sõna*dega (Tl *võllasestki, Toomasele*).

Mõnd käändsõna vormikategooriat on põhjust eraldi vaadelda. Nii on kuulnud lõputa sisseütlevat, kus see ei ole lubatud, näit. Tl, Trt, Lih *voodi, vangla, teatri, kaenla, riide*. Tugevaastmelist inessiivi märgivad kõik Põhja-Eesti koolid (Tl, Tp, Rpl, Pd, Lih ja vähem ka Vl). Kõige kergemad on need juhud, kus see ortograafiat ei mõjusta, nagu *linnas, vannis, saunas, raamis, klassis, metsas, kastis, põhjas, Rootsis*. Juba halvem on lugu sulghäälikute astmevahelduse korral (*kappis, gruppis, rüppes, tükkis, kottis, köökis, lautas, aitas, nurkas, karpis*). Veelgi enam moonduvad laadivaheldusega sõnad: *aedas* (Tl, Pd, Vl), *jalgas, selgas, kordas, poodis* (Tl).

Lõputa mitmuse osastava asemel paistab silma massiline *si*-vorm, eriti *pesa-, nimi-*tüübist. Tallinnast, Raplast, Rāpinast ja Tapalt on kirja pandud *kujusi, komasi, kinosi, kalasi, kivisi, tragisi, tuvisi, nimesi, tüvesi, hanesi*. Aga *-si* satub ka teistesse tüüpidesse: *vigasi, tubasi, nägusi, jõgesi* (Tl, Rpl), *paljusi, neiusi, tublisi, autosi* (Tp), *taresi, peresi* (Tl), *kurkisi, tööriistasi, kraavisi* (Tl, Tp), *laudasi, pinkisi* (Vl). Lõputa mitmuse osastavas segatakse kõiki võimalikke vokaale, aga kõige üllatavam on siiski *a*-pluural: Tl, Tp, Trt *kiva*; Trt, Tl, Vl, Koh, Tp *kāsa*; Tl, Trt, Tp *poissa*; Tp, Tl *sussa*; Tl, Vl, Koh *kruupa, pilta, kassa, kuuska, toola*.

V käändkonnas sõltub mitmuse osastav vältest. Et aga astmevahelduseta sõnades II ja III välte piir on tuhmumas³ — peamiselt III välte lühenemise arvel —, siis puudub ka mitmuse osastava reeglil piisav foneetiline alus ja tekivad *d*-lõpulisel väärvormid sõnadest *eepos, gloobus, kaktus, kursus, pikkus, põhjus, raskus, õppus, üksus, aastane, endine, kahtlane, praegune, rootslane* jt. (Tl, Tp, Rpl, Lih, Trt, Nõ jm. *eeposeid, gloobuseid* jne. jne.). Üksikuis sõnades (*põhjus, aastane*) paralleelvormide sallimine, nagu vahel on soovitatud, ei parandaks midagi. Asja juured istuvad hoopis sügavamal.

A r v s õ n a muutmise kohta on vähe näiteid. Ilmneb ainult, et kõiki liitarve püütakse tarvitada võimalikult põhiarvu nimetavas: *seitseteist-aastane* (Tl), *tuhande üheksasaja kaheksateist aastal* (Nõ), *kaks koma kolm pöördarv* (p. o. *kahe koma kolme ...*; Tl).

A s e s õ n a d e vormistik on võistlustööde põhjal just niisama kirju nagu tegelikult. Vigaselt kääntatakse liitsõna *igaüks* (*igaleüle, igalt-ühelt*), sõnadest *kõik, mitu, mingi* ja *ise* esitatakse hulk väärvorme. Paljud on märganud, et sõnast *mõlemad* tarvitatakse kahe õige võimaluse kõrval (*mõlemaile* e. *mõlemale*) just nimelt kolmandat, vigast, s. o. *mõlemile, mõlemiga, mõlemist*. Interrogatiivselt esinevat *kes* ja *mis* kõnes väga meelevaldsel kujul: *kesse, kessi, kissi; mis, mes, mäs, meh, mäh, mh*. Sõnast *niisugune* esitatakse vähemalt paarkümmend mitmuse osastavat: *niisugusi, nisukeksi, niisuksi, nisukseid, niisukseid, niukesi, niukseid, neukseid, niuksi, nihukeksi, nihukseid* ja palju teisi, nende hulgas Lih *nõukseid* ja Rpl *niisusi*.

Samuti tuleb kogu oma segasuses päevavalgele *ki*-sõnade virvarr. Nii kuuldi osastavate *kedagi, midagi* asemel *kedagit, kedagist, kedagistki* (Tl, Tp jm.) ja *midagit, midagistki, miskit, ei miskitki* (Pd, Rpl, Vl, Trt jm.). Võiks lisada veel vormirikka sõna *kumbki*: *kumbatki, kummatki, kummagit, kumpkit, kumbagit, kumbagitki*. Kõiki variante tegelikult esineb. Vahel kaheldakse, kas paralleelvormides maksabki vigu näha. Aru saab igaüks. Vahest on kõik kokku keele rikkus?

(Järgneb)

³ A. Eegi ostsillograafilised mõõtmised II ja III välte kohta, vt.: Eesti keele ringi töid. Tartu, 1964 (rotaprint), lk. 22 jj.

Mäed ja mäenimelised tänavad Tallinnas

(Algus «Keeles ja Kirjanduses» nr. 6)

ALEKSANDER KIVI

Nõmme linnaosas leidub veel teisigi mägesid ja mäenimelisi tänavaid. Praeguse Kivimäe jaama lähedast seljandikku on nimetatud *Kivimäeks* ja sellest ongi oma nime saanud nii jaam kui ka sealsamas asetsev *Kivimäe tänav*. Olevi tänavapiirkonna seljandikku on nimetatud *Olevimäeks*, kuid siin on andnud tänav nime mäele, mitte mägi tänavale. Nõmmelt Harku poole kulgev osa paekaldast kannab *Harku mäe* nime.

Vaatleme nüüd teisi mäenimelisi kohti. Kõigepealt jälgime neid vanalinna s. o. puiesteede ringis asetsevas piirkonnas.

APTEEGIMÄGI on Raekoja väljakult Vene tänavale laskuva *Apteegi tänav*a järsak. Tänav ja mägi on nimetatud Raekoja väljakul asetseva vanima, juba 1422. a. mainitud Rae apteegi järgi.

Rahvapärimus väidab, et omaaegsed linna raesõdurid, keda nimetati ka «raevorstideks», olevat riviharjutusel läinud lauluga:

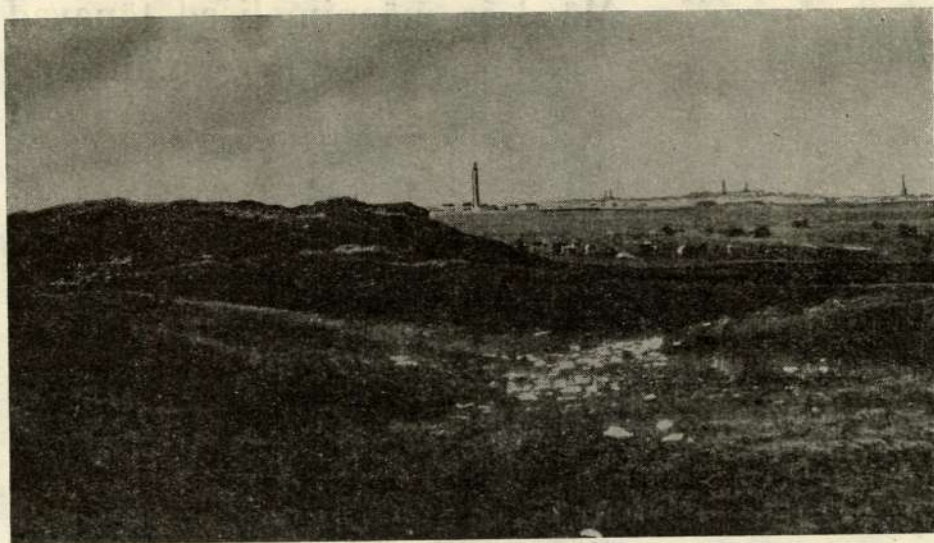
Heina-jalga, õle-jalga
marssides Apteegimäest alla.¹⁷

BROOKUSMÄGI. Brookusmäe nime on kandnud kaks Tallinna tänavat: *Suur ja Väike Brookusmägi* (*Grosser, Kleiner Brokusberg; Большая, Малая Брокусова гора*), mis Tallinna linnavolikogu otsusega 10. aprillist 1935 muudeti vastavalt *Olevi- ja Sulevimäeks*. Selle piirkonna vanimad nimed olid *mons arene* (1332) ja *Zantberg* (1337), mõlemad tõlkes 'liivamägi'. Sellest tulenevalt nimetati ka Väikest Rannavärvat 1368. a. *porta sant*.¹⁸ Alates 1648. a. märgiti kinnistusraamatutesse, et siinsed kinnisvarad asuvad *auf dem Brocksberg*. See haaras nii Suurel Brookusmäel (praegusel Olevimäel) kui ka Väikesel Brookusmäel (praegusel Sulevimäel) paiknevaid üksusi.

Brookusmäe nimi on ilmselt tuletatud sealsete majaomanikkude Brockhusenite perekonnanimest. Üks neist, Johannes Bruckhusen, omandas juba 1380. a. kinnisvara praegusel Sulevimäel, vana vene kiriku vastas (1410. a. mainitakse kirikut juba uues asukohas — Vene tänavas), ja ka hiljem leidis seal sama perekonnanimega majaomanikke, näiteks 1498. a. Hinrich Brockhusen, 1506. a. Wolmar Brockhusen jt. Seetõttu on raske tänavanime tekkeaega ja konkreetset nime andjat kindlaks määrata, pealegi kus rahvasuus käibel olnud tänavanimed jõudsid dokumentidesse tavaliselt palju hiljem. Eriti konservatiivsed on kanded linna pärusraamatutes, kus kinnisvara asukoha määrang püsib sajandeid muutumatuna ja alles pikkamööda pääseb maksvusele uus tänavanimi, olles algul kasutusel paralleelselt vanaga. Tõenäoliselt on

¹⁷ H. Treumanni andmeil.

¹⁸ L. Arbusow, *Das älteste Wittschopbuch der Stadt Reval*. Reval, 1888, nr. 358 ja 460; E. Nottbeck, *Das zweitälteste Erbebuch der Stadt Reval*. Reval, 1890 (= EB2), nr. 274.

Sõjamäe vaade (XX sajandi algul).

Brookusmäe nimi kujunenud siiski jõuka kodaniku ning raehärra Wolmar Brockhuseni (surn. 1548) järgi, kellele kuulus mitu maja Pika tänava ja Olevimäe vahel. Tänavat hakati rahvapäraselt hüüdma *achter Brockhusen*, s. o. 'Brockhuseni (majade) taga', ja siit tuligi lõpuks *Brockusberg*.¹⁹

F. Amelung eksib, väites, nagu tuleneks *Brockusberg* keskajal Tallinnas asunud *Rochus-Capelle*'st, mille täpne asukoht olevat teadmata, ja arvates, et see paiknes ehk Brookusmäel. Püha Rochuse, katkuhaigete patrooni maja-varjupaik, kus raviti katkutõbiseid ja teisi haigeid, asus Tallinnas Müürivahe tänavas, Harju värava lähedal, ja müüdi 17. aprillil 1649. a. Hermann Pferdekampfile.²⁰ Küllap kabelgi oli seal-samas.

Brookusmäe kohta kasutati sageli ka nime *Blocksberg*, ilmselt Harzi mäestiku kõrgeima tipu Brockeni rahvapärast nime meenutades.

Magistraadi otsusega 3. veebruarist 1872 määrati pärastistele Suure ja Väikese Brookusmäe nimeliste tänavatele ühiseks nimeks *Brockusstrasse* ja nende hargnemise kohale *Brockusplatz*. Alles hiljem anti pikemale tänavale nimeks *Grosser Brokusberg* (Suur Brookusmägi) ja lühemale, põiktänavale *Kleiner Brokusberg* (Väike Brookusmägi).

Sulevimäe asustus on vanem kui Olevimäe oma. Asustuse keskus oli tõenäoliselt juba XI sajandist pärinev Novgorodi kaupmeeste asula (kaubahoov; vene k. *русский конец*) koos vene kirikuga. Sulevimäe põhiplaani koos Pikale tänavale viiva haruga on T-kujuline ja tema ning linnamüüri vaheline ala võis moodustada suletud asula (kaubahoovi), millel enne linnamüüri ehitamist oli ka looduslik kaitse järsaku näol. Hiljem selle naabruse püstitatud linnamüüriil paiknevaid torne ei leidu veel 1373. a. linnatornide nimestikus ja neid mainitakse esma-

¹⁹ EB2, nr. 707; A. Plaesterer, Tallinna pärgamentne rendiseraamat 1382—1518. Tallinn, 1930 (= PR), nr. 1283, 1342 ja 1358; L. Tiik, Vana Tallinn. Ajaloolis-geograafiline käsitelu linna tekkimisest ja kujunemisest. Diss. Tart. 307 966 (= Tiik), lk. 242—244.

²⁰ F. Amelung, Aus Revals Vergangenheit. «Revaler Zeitung» 1881, nr. 132; Tallinna linnaarhiivi (= TLA) andmed.

kordselt 1410. a. loetus (*thorn achter Hattorpe*, s. o. 'Hattorpi-tagune torn' ja *thorn by der russischen kerken* 'torn vene kiriku juures'). Tõenäoliselt ehitati sinne linnamüüri lõik ja tornid aastate 1373 ja 1410 vahel, kusjuures seoses linnamüüri ehitusega likvideeriti ka vanim vene kirik siinsel liivimäel ja püstitati uus Vene tänavasse.²¹ Enne mainitud müüri lõigu ehitamist pöördus linnamüür Bremeri torni juurest läände, ületades Olevimäe ja Pika tänava, ning siirdus praeguse Vana tänava sihis Laiale tänavale. Sellest likvideeritud linnamüürist leidub säilmeid Vene tänavas majavalalduse nr. 27 õuel ja Olevimäel nr. 8 asetseva maja keldrikorrusel.

Sulevimäel paiknevate majavalalduste asukohta märgiti linna pärusraamatutes *apud ecclesiam Ruthenorum sitam* 'venelaste kiriku juures' (1371) ja *by der olden russchen kerken* 'vana vene kiriku juures' (1413). Hiljem märgiti asukohti seal kõrval asunud majavalalduse järgi, mida nimetati *Raudseks Väravaks*: 1471 *de Iseren Doer*, 1481 *tor Iseren Doren*; 1529 *de Isern Dore*.²²

Lisaks sigineb veel teisigi viise seal asetsevate majavalalduste asukohta tähistamiseks. 1599. a. märgitakse, et maakirikute visitaator David Dubberch elavat *auf Tabor*; XVIII ja XIX sajandi vahetusel viidatakse, et kolm majavalaldust (praegu Uus t. nr. 27, 29 ja 31) asuvad *am Taborsberge*, *auf dem Taborsberge* ja *unter dem Taborsberge*, kusjuures 1801. a. viites täpsustatakse ühe majavalalduse (Uus t. nr. 29) asendit sõnadega *zwischen Wall und Mauer auf dem sogenannten Taborsberge* 'valli ja müüri vahel nn. Taborimäel'.²³

Nimede *Raudne Värav* ja *Tabor* (*Taboremägi*) puhul tekib küsimus, kas need ei ole seotud Sulevimäel asunud kaubahoovi ja kirikuga. Ilmselt see nii ongi. Raudseks Väravaks nimetatud majavalaldus asetseb Pika tänava, Sulevimäe ja neid ühendava põiktänava nurgal ning võib pida tõenäoliseks, et selle kõrval asus omal ajal reaalne raudvärav, mis sulges pääsu vene kaubahoovi. Tehinguid mitmelt maalt saabunud kaupmeeste ja Tallinna kaubahärrade vahel toimetati laevasõiduhooajal. Kaubandustegevus rauges külma saabudes, mis kaanetas mereteed ja mis ajal kaugkaupmehed — *mercatores frequentantes* — lahkusid kodumaale. Hooaja kõrgpunktis kogunes vene kaupmehi suuremal hulgal, nii et neid ei suudetud enam kaubahoovi majutada, vaid nad asusid selle lähedale telklaagrisse, *tabor*'isse, millest tekkiski kohanimi *Taborsberg*.²⁴

HARJU MÄGI kandis kuni 24. maini 1939 *Harjuvärava mäe* nime (*Schmiedepforten Anlage*, *Горка у Новых ворот* ²⁵). Harju mäe haljasaal on rajatud XVII sajandi lõpul ehitatud *Ingeri kantsi* (*Bastion Ingermanland*, *Ингерманландский бастион*) maa-alale. See haljastati 1860-ndatel aastatel, pärast Tallinna kindluse likvideerimist (1857). Endist bastioni hakati haljasalaks korraldama 1861. a. sügisel pürjermeister

²¹ Tiik, lk. 242 ja 244; E. Nottbeck, *Der alte Immobilienbesitz Revels*. Reval, 1844, lk. 80.

²² E. Nottbeck, *Das drittälteste Erbebuch der Stadt Reval*. Reval, 1892 (= EB3), nr. 417, 683 ja 761; PR, nr. 308, 876 ja 1084; TLA.

²³ Tiik, lk. 242; TLA jm.

²⁴ F. Benninghoven (*Rigas Entstehung und der frühhansische Kaufmann*. Hamburg, 1961, lk. 26) märgib, et vene kaupmehed, kes saabusid Riiga Daugava jõe mööda, tavatsesid veel XVII sajandil kindla peavarju puudumisel elada telkides ja isegi töid enesega kaasa telkkiriku, mille nad püstitasid väljaspool linna, hooaja lõpul kokku pakkisid ja kaasa võtsid.

²⁵ Harju värava venekeelne nimi *Новые ворота* 'uus värav' tekkis sellest, et Harju värav suleti 1538. a. selle ees tehtavate kindlustustööde tõttu ja avati kroonu kulul taastatuna alles 1767. a. «uue» väravana.

C. A. Mayeri algatusel. Mäele pääsuks ehitati Harju värava juurest lai trepp, mis kandis Mayeri trepi nime ja püsib rekonstrueeritud kujul praeguseni. Haljasala valmis 1862. a. ja sinna istutati nn. Mayeri pärn, mis 1887. aastal ümbritseti raudaiaga ja varustati mälestustahvliga. Samal aastal valmis ka uus tee praeguselt Võidu väljakult Toompeale, s. o. Nõukogude tänav, endine Komandandi tee.

KAARLIMÄGI. Nõnda kutsutakse kõrgendikku, millel asub 1870. a. valminud Kaarli kirik. Enne Tallinna kindluse likvideerimist oli sellel kohal *De la Gardie reduudi* nimeline muldkindlustis.

LINDAMÄGI. Toompea edelanurgale samaaegselt Ingeri kantsiga püstitatud bastion kandis *Rootsi kantsi* nime (*Schweden-Bastion*, *Шведский бастион*, rootsi k. *Bastion Sverige*). Pärast kindluse likvideerimist korraldati ka see haljasalaks. Pärast püstitati sinna A. Weizenbergi poolt 1880. a. marmorisse raiutud leinava Linda kuju koopia, mis 1920. a. pronksi valati. Eaka skulptori ammune soov oli, et see kuju püstitataks just Rootsi kantsile, Kalevi kalmukünka veerule, kus Linda võiks oma kaasat leinata. 24. mail 1939 nimetati Rootsi kants ümber *Lindamäeks*.

MARSTALLIMÄEKS (*Marstallsberg*) nimetatakse Toompea nõlva osa linnamüüri ja Rüütli (praegu Rataskaevu) tänava äärsete majade taga asetseva tugimüüri vahel — alates Lühikese jala käänul olevast väravast kuni Neitsitornini. Oma nime on ta saanud omal ajal Rüütli tänavas paiknenud linna tööhoovi (*Marstall*) järgi. Hiljem asus endise tööhoovi maatükil linna valukoda, kus valati suurtükke, kirikukelli jne. Samas asus ka linna relvatöökoda.

Marstall'i nimetus on säilinud veel linnamüüril asetseva väikese *Marstallitorni* nimes. Sellesse torni ehitati 1692. a. tilluke arestiruum kodanikkudele karistuse kandmiseks.

RANNAMÄGI. 24. mail 1939 nimetati *Rannamäeks* endine *Rannavärava mägi* (*Strandpforten Anlage*, *Горка у Мопкух восток*). Sealne haljasala rajati pärast Tallinna kindluse merepoolse osa likvideerimist 1864. a. Tallinna linnale üleantud Skåne bastionil (*Schonen-Bastion*, ka *Schau-Bastion*'iks nimetatud).

Rannamäe järgi on nimetatud ka Tornide väljaku ja raudtee valduste vaheline *Rannamäe tee*. Selle tänava varasem nimi oli *Näituse tänav*, sest praegusel Tornide väljakul korraldati põllumajandus- ja tööstusnäitusi. Pärast näituseväljaku üleviimist Pirita tee äärde nimetati Näituse tänav 22. oktoobril 1932 *Rannamäe teeks*.

VIRU MÄGI. Viru mäeks nimetatakse endisele Viru värava eelsele bastionile (*Hoch-Lehmpforten-Bastion*) möödunud sajandi lõpul rajatud haljasala, mis kuni 24. maini 1939 kandis *Viruvärava mäe* nime. Viru tänav ulatus varem ainult Viru värava eeltornideni ja ta pikendati kuni Vene turuni — praeguse Keskväljakuni — alles 1889. aastal. Tänavava läbiviimiseks oli Tallinna linnavalitsus sunnitud ostma majaoomanik Steinbergilt 10 000 rubla eest võrdlemisi väikese maatüki. Liiklus tänava pikendusel avati 20. mail 1889. a. (vkj.). Endise bastioni kolmnurkne maatükk Viru, Jaani (praegu Pärnu maantee) ja Valli tänava vahel kujundati linnaaednik Walkeri projekti kohaselt haljasalaks ja avati rahvale kasutamiseks 12. augustil 1898. Rahvasuus kasutatakse Viru mäe kohta ka *Musumäe* nime.

Edasi jälgime mägesid ja mäenimelisi tänavaid linna ääremail (alevites). Alustame linnasarase kirdelõigust, laseme pilgu libiseda päripäeva üle kujutletava linnaplaani ja nopime meid huvitavaid kohanimesid.

Pikk jalg umbes 1825. a.
(Schneringi akvarell.)

PÄRNAMÄGI ja (H)AIGRUMÄGI. Meriväljast ida pool linnas-
rase piiril asub *Pärnamägi*, mille järgi oli nimetatud *Pärnamäe talu*,
mis Tallinna linnavolikogu otsusega 1883. aastast müüdi koos Saha
sooga Viimsi mõisa omanikule.²⁶ Vanalt Narva maanteelt läbi Iru-
Lepiku küla Lubjale viivale teele, mis möödub Pärnamäe talust, anti
Tallinna Linna TSN TK otsusega 6. oktoobrist 1953 *Pärnamäe tee* nimi.

Aigrumägi ja *Aigrumäe tee* asuvad Tallinna linnale administratiiv-
selt allutatud Muuga asulas. TK otsusega 31. juulist 1959 anti seal-
sele tänavale eksikombel *Aigrumäe tee* nimi, kuid see peaks olema *Aig-
rumäe* või — veel parem — *Haigrumäe tee*. Nimi on tõenäoliselt pärit
haigru ehk kalakure (*Ardea cinerea*) nimetusest.

PIRITA MÄEKS kutsutakse kõrgendikku, millel paiknevad 1436.
aastal rajatud Pirita (Birgitta) kloostrivaremed. Kloostrist ida pool
asetseb omal ajal Viimsi mõisa omaniku Buxhoewdeni perekonna haua-
kabel, mis andis sealsele Pirita jõest ja selle vanast äärist piiratud
kõrgendikule *Kabelimäe* nime.

IRU MÄGI asub Narva maanteel Pirita jõe kaldal, kusjuures osa
sellest moodustab Iru linnuse maa-ala. See mägi on üldiselt tuttavaks
saanud «Kalevipoja» III loo õlul, mis kirjeldab Linda röövimist. Linda
moondati taevaliste tahtel Iru mäele kivisambaks. Iru ämmaks nimeta-
tud kivi seisib Narva maantee ääres, üle silla asuva Iru küla Madise
talu väravas, ja paigutati XIX sajandil Pirita silla ehitamisel selle
tugisambasse.

Iru ämma ja Kuusalus asuva Rihu ämma nimelise kiviga olid seoses igivanad
tavad. Vanasti asuti linna- ja laadateele julgestuse mõttes mitmekesi voorina. Vooris
valitsesid oma kombed ja tavad. Esmakordselt voorist osavõtjad pidid neid kive tervi-
tama, kummardama, sülelema jne. ning teekaaslastele töötama linnas viina osta nn.
rumaluse joomiseks. Tõenäoliselt oli algselt selliste tavade ülesandeks esmakordsele
matkajale teetähiseid meelde soovitada. Sellesarnaseid kombeid, nagu teada, oli ka
hansakaupmeestel. Iru ämma tervitamise kommet kirjeldab «Kalevipoja» III lugu:

Esimest korda linnas käijad
Peavad vana seadust mööda
Iru ämma teretama,
Austades ämma pähe
Poisid kübara panema.

Sellepärast, pojukene,
Mine ämma austama,
Tedetütart teretama!
Pane kübar ämma pähe,
Hakka eide kaelast kinni:
Sest ei tõuse sulle süüda,
Laiemaida laitusida!²⁷

HOBEMÄE tänav leidis Varsaallikal ja nimetati 14. veebruaril 1958
ümber *Hiie põiktänavaks*. Selle nimi ei tulenenud mingi mäe nimest,
vaid maa-ala kauaaegse rentniku Hõbemäe perekonnanimest.

WEISSI MÄEKS nimetati Pirita ja Kose tee ning Saare tänava
merepoolse pikenduse nurgal asetsevat kõrgendikku seal asetseva maha-
valduse kunagise omaniku pürjermeister Robert Weisse perekonnanime
järgi. Praegu asub seal meteoroloogia-vaatlusjaam.

MAARJAMÄGI. Nimi *Maarjamägi* on uuemat päritolu ja oli algselt
tarvitusel ainult kindraladjutant A. Orlov-Davõdovi suvemõisa nimena
Marienberg. Hiljem kandus nimi üle kogu maa-alale.

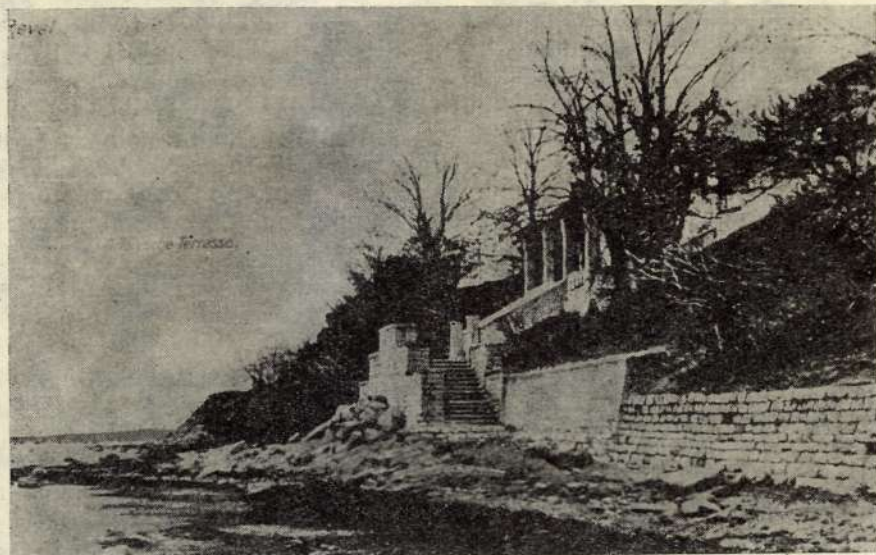
Selle koha varasem nimi oli *Ristimägi*, nagu sellele viitab maa-

²⁶ Bericht über die Stadtverwaltung der Stadt Reval für das Jahr 1883. Reval,
1884, lk. 23—24.

²⁷ Kalevipoeg, lk. 58 ja 60.

mõõtja J. Holmbergi plaanil 1689. a. näidatud *Ristimäe kõrtsi* nimi (*Ristimeh Krog*). Mõnedel andmetel olevat selles piirkonnas olnud Liivi sõja ajal Vene vägede eelväe ja mustpeade kokkupõrge. Tavaliiselt püstitati sellistesse paikadesse mälestusmärkideks ristid ja sellest võis tuleneda ka kohanimi *Ristimägi*. Sama kokkupõrge võis ehk anda nime ka sinna XVII sajandi lõpul rajatud suvemõisale (*Strietberg ~ Streitberg*; vrd. siiski «Keel ja Kirjandus» nr. 6, lk. 337).

1812. aastal rajas Strietbergi omanik J. G. Clementz seal suhkruvabriku, mis tegutses kuni 1837. aastani, ja suhkruvabriku olemasolust tingituna nimetati seda mäge ka *Suhkrumäeks*. Pärast suhkruvabriku likvideerimist vahetas mõis mitmeid omanikke, kuni selle ostis

Maarjamäe trepid (nn. Orlovi terrass) XX sajandi algul.

Orlov-Davõdov (9. märtsil 1873) ja nimetas *Marienberg'iks* (*Марьенберг*). Täie selguseta on, kas omanik nimetas mõisa oma abikaasa või tütre järgi, nagu selline tava üldiselt kasutusel oli, või põhjustas nime andmist seik, et Pirita jõe orgu nimetati seoses kloostriiga ka *Maarjatoruks* (*Marienthal, Vallis Mariae*) ning vastand sellele olekski *Maarjamägi* (*Marienberg*).²⁸

TUULEMÄE tänav. Lasnamäe linnaosa (nn. Sikupilli) laiendamisel ja uute tänavate rajamisel anti Majaka ja Kivimurru tänav vahelisele uuele tänavale 25. veebr. 1947 nimeks *Tuulemäe tänav*. Nime andmist põhjustas tõenäoliselt asjaolu, et Lasnamäel kui kõrgemal kohal puhuvad sagedasti tuuled.

JAAGUMÄGI. Tallinna linnasarase piiri lähedal Tartu maantee ääres asub *Jaagumäe*-nimeline koht, mida mainitakse juba «Liber Census Daniae's» (*Jacomeckae*), L. A. Mellini atlas (*Jaggomäggi*) ning maamõõtja E. Reuteri plaanil 1697. a. (*Jackomeggi*).

²⁸ J. Holmbergi plaan; TLA; F. G. Bunge, Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch. Reval, 1853—1910 (= UB), VI, reg. 29. V 1411; tollaegse ajakirjanduse andmed jm.

TORNIMÄGI. Tartu maanteel nr. 18 asetseva ning juba XIII sajandil mainitud endise Jaani seegi üht eraldatud osa, mis ulatus praeguse *Tornimäe tänavani*, nimetati *Tornimäeks* (*Tornemeggi*). XIX sajandi algusest peale kuni 1911. aastani asus sealses hoones linna kohtulik lahkamiskamber (*Obductions-Haus*). Millest *Tornimäe* nimi on tekkinud, ei ole päris selge. Võib vaid oletada, et Jaani seegi kirikul oli eraldi asetsev kellatorn, nagu see paljude kirikute juures tavaks oli.

LIIVAMÄGI. *Liivamäe tänav* on vanimaid agulitänavaid, teda mainitakse XVI sajandil kui linakangrute asukohta. Saksa keeles kasutati üldiselt tänava ametlikku nime *Auf dem Sande* ('liival'), kuid üksikjuhtudel ka eestikeelse nime tõlget *Sandbergstrasse*. Vene keeles öeldi *Ha neckax*.

Väljendeid *Auf dem Sande* 'liival' ja *Im Sande* 'liivas' tarvitati varem ajal ka suuremate hoonestamata või hõredalt hoonestatud liivaste maa-alade, eriti praeguse keskturu ja selle ümbruskonna kohta, kuid üksikjuhtudel ka Jakobsoni, Tombi ja Kollase tänava vahelise ala ning Pärnu maantee ääres üle raudtee asetsevate maade kohta, viimasel juhul aga tavaliselt lisandiga: *auf dem Sande, bei den drei Kreutzen* 'liival kolme risti juures'. Kiviristid ja mälestustahvlid olid seal mustpeade mälestuseks, kes 11. septembril 1560 kokkupõrkel Vene väesalgaga olid langenud.

Tallinna linnaraad tegi Põhjasõja ajal, juulikuus 1710, korralduse, et kõik linna saabuvad talupojad tuleb «auf dem Sande» kinni pidada, neid seal kadakasuitsuga «desinfitseerida» ja alles siis alevitesse või linna lubada. Selline primitiivne desinfitseerimine ei suutnud aga katku levikut sugugi tõkestada.²⁹

KELDRIMÄGI ja *Keldrimäe tänav*. Mõlemad nimed on hilise päritoluga ja tekkinud seal paikneva suure betoonist keldri järgi. Tänav vanem nimi oli *Drevingi tänav* maja nr. 10 omaniku, töölise Johann Drevingi perekonnanime järgi.

POOLA MÄEKS nimetati Staadioni (endise Kalmistu) tänava ääres asetsevat katoliku («poola») kalmistu all olevat kõrgendikku ja selle nõlva, mis ulatus praeguse Komsomoli staadioni maa-alale. Nõlva kasutati kruusaauguna. Käesoleva sajandi algul tuli sealt välja surnuluid ja kirstude jäänuseid.

TIIGIVESKIMÄEKS nimetatakse nõlva, mis laskub endise Tiigiveski kohal Imanta tänava poole Veski tänava vastas. Härjapea ajal asetsev Tiigiveski kuulus omal ajal Mihkli nunnakloostrile, kellelt linn selle 1354. a. ostu teel omandas.

PLEEKMÄGI. Härjapea jõe lähikonna ja Liivamäe kangrud pleegitasid lähedastel vainutel oma lõuendikangaid ja andsid seega kogu laialdasele piirkonnale nime *Pleekmägi* (*Pleeksmägi, up der Bleke, Bleichsberg, Blecksberg*). Sealne elanikkond koosnes nimede järgi otsustades eestlastest ja rootslastest. Eestlastest rendisemaksjate nimesid leiame linna arveraamatutest 1559.—1660. a.: *Koppel Rein, Hans Lambaliha, Thomas Heryasyt, Juss Lehmasuu, Jahn Kasucksepp, Tõnyes Leinweuwer* ('linakangur') jt. Anton Thor Helle «Anweisung'i» sõnastikus on lk. 309 märgitud: «*pleeksmäggi der Bleichs-Berg*», kuid näib, et nime on kasutatud ka eestilisemal kujul *Pleekmägi*, sest Pühavaimu koguduse kirikuraamatust leiame sissekande «*Pleekmäel Juli 6/7 Aug. 1723*».

²⁹ W. Greiffenhagen, Die Belagerung und Kapitulation Revels im Jahre 1710. Reval, 1910, lk. 46—47.

Omaaegne Toompea vallivärav, mis asus praeguse Nõukogude ja Toompea tänava nurgal.
(Th. Gehlhaari lito.)

VÖLLAMÄGI. Tallinna linna võllas asus V. Kingissepa ja Vana-Veerenni tänava nurga lähedal, Tallinna Polütehnikumi ja selle ühiskondliku tagusel kõrgendikul. See oli — nagu suurlinna võllas kunagi — müüritud paest. Ovaalsel alusel seisis kolmnurgas kolm kivisammast, mille vahele kandetaladele võis panna 2 kurjategijat ja sellele lisaks ühelt sambalt vastastalale perpendikulaarselt asetatud tala keskele veel ühe, nn. peavarga (*Erzdieb*): Teatavasti karistati keskajal poomisurraga peamiselt vargaid. Seega kogu võllale mahtus seitse varast. Saksa keeles öeldi naljatoonis *galgenvoll* 'võllatäis' seitsme eseme või isiku kohta. Võllas likvideeriti 1876. a. Rahvapärimuse järgi olevat Tallinna linnavõllal viimasena poodud sikk, kes oli lihunikuga maha löönud, kui see teda rumalasti narrinud.³⁰

Kivivõlla järgi tekkis nimi *Kivivõllaste*, mida tarvitati ümberkaudse ala kohta, näiteks Veerenni tänava majade asupaiga märkimisel.

JERUSALEMMA MÄGI (*Jerusalemsberg*) asus J. Sihveri ja Veerenni tänava vahel Tallinna Vineeri- ja Mööblivabriku maa-alal. Sealset kõrgendikul kasvas katoliku ajal väike salu ja seisis Jerusalemma kabel, kuhu käidi palverännakul Püha Maa asemel.

Palverännakud Palestiinasse kuulusid ordurüütlite tavade hulka, see oli paavsti bullaga 1244. aastast neile kohustuseks tehtud. Pärast seda

³⁰ O. Beneke, Von uehrlichen Leuten. Hamburg, 1863, lk. 224; P. Johansen, Über die deutschen Ortsnamen, lk. 25; J. Jung, Muinasajateadus, lk. 53; J. Holmbergi plaan; ajakirjandus. Peale linna kivivõlla oli veel Toompea puuvõllas Pärnu mnt. ääres, praegusel 20. Keskkooli krundil. J. H. Schmidt'i plaanil (1864) on Võllamägi märgitud valesse kohta, Tallinna Vineeri- ja Mööblivabriku territooriumile.

kui türklased a. 1291 Palestiina vallutasid, muutus selle nõude täitmine võimatuks ja seepärast ehitatigi kabeleid Püha Maa aset täitma. Selliseid Jeruusalemma, Petlemma jne. nimega ristitud paiku leidis Baltimailgi mitmel pool ordulinnuste lähedal, näiteks peale Tallinna oma olid veel Pärnus Jeruusalemm ja Petlemm (hiljem asusid seal sellenimelised kõrtsid), Viljandis Jeruusalemma kabel, Daugavpilsis Jeruusalemma ja Petlemma kabel ning Egiptuse kirik jne.³¹

Jeruusalemma mäe läheduse tõttu on Völlamäge nimetatud ka *Kol-gataks*.³²

TONDI MÄGI. Tondi mäeks nimetati vanaaegse Pärnu maantee, endise Tondi, praeguse Matrossovi tänava ääres asetsevat kõrgendikku, millel asus *Dunten*'i-nimeline suvemõis. Suvemõisat nimetati selle esimese omaniku pürjermeister J. Dunte järgi. Siit on moonutatud ka nimi *Tondi*.

RAHUMÄGI (*Friedberg, Покоу гора*) on 1899. aastal Mustamäe nõlvale rajatud Tallinna eesti koguduste kalmistute ala. Selle järgi on nimetatud ka *Rahumäe tee*.

TONISMÄE nime (*St. Antonis-Berg, Антонова гора*) tarvitati algelt suurema piirkonna kohta, mis ulatus praeguse Tõnismäe-nimelise tänava kõrgemast kohast Gagarini puiesteeni, J. Lauristini, V. Kingisepa, Komsomoli ja Pioneeride tänavani, kusjuures kahe viimase tänava poolse osa kohta kasutati ka *Väikese Tõnismäe* ja *Käomäe* nime (*Klein St. Antonis-Berg, Kuckucksberg*). Hiljem kinnistus Tõnismäe nimi praegusele sellenimelisele tänavale, mille venekeelse nime *Антонова гора* kõrval oli tarvitusel ka *Рижская гора* 'Riia mägi' Toompea vallivärava venekeelse nime *Рижские ворота* 'Riia värav' järgi. Vallivärav asus praeguse Nõukogude ja Toompea tänava nurgal.

Tõnismägi oli algselt palju kõrgem. Ta oli enne vallikraavi ja bastionide ehitamist otseses ühenduses Toompeaga madalama, nn. mäekaela (*collum montis*) kaudu, nagu selgub piiriaktist 19. XI 1348. Tõnismägi on mitmel korral strateegilistel kaalutlustel madalamaks kaevatud (viimane suurem mahakaevamine oli 1744). Nii on tekkinud ka Hariduse tänava äärne järsak.

Tõnismägi on oma nime saanud Antoniuse kabeli järgi, mis asus Toompea kalmistul. Kalmistu ja kabeli täpne asukoht ei ole teada, kuid tõenäoliselt paiknesid need XVII sajandil ehitatud kiriku, praeguse Kaarli kiriku eelkäija kohal Tõnismägi nr. 11 (praegu Eesti NSV Haridusministeeriumi krunt), sest tavaliselt püstitati kirikuid vanade kabeelite asemele, s. o. «pühitsetud maale».

Tõnismäe nimi esineb dokumentides väga mitmesugustes variantides, näiteks: *Sunte Anthoniesberg* (1469), *St. Tonnies Berg* (1654), rootsi keeles *Tönnisberget* (1686), 1795. a. *Tönnisberg* jne.³³

A. Thor Helle «Anweisung'is» (lk. 309) on «*Tönnis mäggi der Tönnis-Berg*».

KOPLI POOLSAAREL asuvat seljandikku, mis ulatus endise Kopli kalmistu juurest kuni praeguse Tallinna Polütehnilise Instituudi peahooneni, nimetati *Keskmetsamäeks*. Mööda seda kulgeb nüüd Kalinini tänava lõik. J. F. Eurichi plaanil (1881) on selle nimi *Keskmetsa mäggi*. Praeguse Pelguranna elamurajooni maa-alal (ulatudes endise Kopli

³¹ S. Waxelbergi plaan; Tallinna juht 1910, lk. 8; P. Johansen, Über die deutschen Ortsnamen, lk. 23; F. Amelung, Der ehem. katholische Wallfahrtsort Jerusalem an der Pernauschen Strasse. «Revaler Zeitung» 1883, nr. 284.

³² Tallinna juht 1910, lk. 8.

³³ UB II, nr. 890; F. G. Bunge, R. Toll, Est- und Livländische Brieflade II, 2: Reval, 1864, lk. 944–945; TLA; ajakirjandus jm.

kalmistu edelanurgast kuni Majakovski tänavani) asus *Kirikuaia*mägi. 28. detsembril 1772 keelas keskvalitsus kirikutesse matmise ja nõudis kalmistute rajamist väljapoole asustusala. Selle nõude alusel rajati 1774. a. Kopli poolsaarele Oleviste ja Niguliste koguduse kalmistu ning osa mainitud mäest oli reserveeritud kalmistu (kirikuaia) laiendamiseks. Plaanidel: *Kiriku*aea mäggi, *Kiriku aea meggi*. Poolsaare keskosas asus ka *Marjamäe* nimeline kõrgendik (Eurichil *Marja mäggi*). Poolsaare alguses (Kalinini, Majakovski ja Tööstuse tänav nurgal) Kopli asula poole laskuvat kõrgendikku nimetatakse seal asetseva Balti Manufaktuuri ehk rahvakeeles Sitsi vabriku järgi *Sitsimäeks*.

Kopli ranna, Alasi ja Vasara tänav rajoonis asetsenud kõrgendikku nimetati *Tammemäeks* (plaanidel *Tamme mäggi*) seal kasvavate tammede järgi. Omaegse Kopli mõisa rentnikud olid kohustatud rendiaja jooksul istutama poolsaarele kindla arvu tammi. Tava kehtis juba keskajal, kuid tammedest säilisid vähesed, sest rae korraldusel raiuti neid suurel hulgal linna veevarustuse puittorustikkude ja suurtükilafettide valmistamiseks. Käesoleva sajandi algul oli Kopli poolsaarel veel üks vana, nn. tuhandeaastane tamm olemas.

Kopli poolsaarel, Paljassaarte³⁴ poole jääva mandritipu idapoolsel küljel, on *Trikkarimäe*-nimeline kõrgendik (plaanil *Trikkari mägi*). Nime päritolu (-*kari*?) on selgusetu.

PALJASSAARTE MÄGESID. Suurel Paljassaarel leidis *Kõrgemäe*-nimeline kõrgem koht, millele viitab 1881. a. plaanil kohanimi *Kõrgemäe ots*. Väikese (idapoolse) Paljassaare põhjatipu kaelal asus *Kakari*mäe-nimeline kõrgendik ja samas ka *Kakari kaela* nimeline kitsas koht. Nimi esineb plaanidel kahel kujul: *Kakari mäggi* ja *Kakkaru mäggi*. Tõenäoliselt on need nimed seoses kauri (*Colymbus*) murdepärase nimetusega *kakar* (*kakard*, *kakker jne.*); vrd. vene *zazapa* 'kaur'.³⁵ Paljassaared võisid olla lindude pesitsemispaigaks kuni XIX sajandi teise pooleni, mil neid saari hakati kasutama märkide paigutamiseks sõjalaevade laskeharjutuste puhul.

Väikesel Paljassaarel asus ka *Pikakari mägi*. Sel kohal on meres tõesti pikk veealune kari. Plaanidel: *Pikka karri mäggi*. Väikesel Paljassaarel oli veel plaanidel märgitud *Weike saare mäggi*.

HUNDIPEAMÄGI asus Tööstuse tänav ja mere vahel, Nõlva ja Lume tänav piirkonnas. Selle vanim, arhiiviandmeil teada olev nimi on *Sudenpäh*. Plaanidel: *Hundi pea mäggi* ja *Hundi pää mäa nukk*.

Hundipead on kasutatud ka isikute lisanimena. Nii leiame registrist «Die vorstädtische Rolle pro Anno 1702», mis kujutab endast alevimajade omanikkude ja elanikkude loetelu, Kalamajas asetseva maja omaniku nime *Johan Huntijpaeh*.

KALAMÄE soo. 1881. a. plaanilt ja samaaegselt koostatud plaanilehelt 50** leiame nime *Kallamäe soo*, mis laseks oletada, et seal, s. o. sadamasse viiva ringraudtee taga, Tööstuse ja Nahhimovi tänav rajoonis, leidis ka sellenimeline mägi. Maastik on aga seal võrdlemisi tasane, mistõttu võib arvata, et seda kohanime on maamõõtja valesti kuulnud. Peaks olema *Kalamaja soo*, sest see paiknes just Kalamaja asula ja Kalamaja kalmistu taga.

KIVIMÄGI ja KUIVAMÄGI. Kalinini tänavast lõuna pool asetses seljandik, mis ulatus Majakovski tänavast läbi Balti Manufaktuuri ja

³⁴ Kopli poolsaare kõrval asusid kuni 1820-ndate aastate keskpaigani kaks saart, milledest idapoolset nimetati *Väikeseks* ja läänepoolset *Suureks Paljassaareks*. Hiljem kasvasid need kokku (nagu näha 1881. a. plaanilt). Uue sadama (Miinisadama) ehitamisel täideti mandri ja saarte vaheline veeala ning liideti saared sedaviisi mandriga.

³⁵ Vrd. M. M ä g e r, Eesti linnunimetused. Väitekirj. Tallinn, 1963, lk. 125 jj.

köievabriku krundi Heina tänavani. 1881. a. plaanil kannab see nime *Kiwwi mäggi*. Samast seljandikust lõuna pool asus sama ulatusega seljandik, mis kannab plaanidel nime *Kuiwa mäggi*.

KÖISMÄGI. Mitmes Põhja-Euroopa sadamalinnas (Hamburg, Riia, Tallinn jne.) leidub kohti saksakeelse nimega *Reperbahn* (praeguses ortograafias *Reeperbahn*). Tallinnas on see olnud terve linnaosa nimeks. Nõnda kutsuti Suur-Patarei, Vana-Kalamaja ja Käsperti tänav ja kindlustiste vahelist linnaosa. Eesti keeles kandis see nime *Köismäe alev* ja vene keeles *Реperбанское предместье*. *Köismäe alevi* nimi oli 1862. a. veel üldiselt käibel, nagu seda näitavad Köismäe alevi elanike palvekirjad linnavalitsusele Vana-Kalamaja tänavas avada kavatsetud sauna asjas.

Selles piirkonnas elasid köiepunujad. Nendele viitab ka seal lähedal asuva *Köie tänav* nimi (*Seilergasse* 'köiepunuja tänav', *Канатная улица*). Samuti kannab üks linna kaitsetorn, mis asub Köismäe alevi poolset linnamüüri lõigul, nime *Reperbahnturm* 'Köismäe torn'. (See on esimene torn Laboratooriumi tänav ääres, kui Aida tänav nurgalt minna Käsperti tänav poole.)

Köiepunujad vajasisid köiesäigme (*Kabelgarn*) ja köite valmistamiseks pikka köisteed [saksa k. *Re(e)perbahn*]. Töökodadele ja köisteede rajamiseks vajalik tooraine (kanep, niin ja kasetoht) hangiti peamiselt Pihkva- ja Novgorodimaalt ning osaliselt ka Eesti- ja Liivimaalt. Peamine tooraine oli siiski kanep, mistõttu köiepunujaid nimetati üldiselt ka kanepiketraajateks (*hennepspinner*). Suure osa nende toodangust moodustas ekspordi tarbeks valmistatav poolfabrikaat köiesäie, millest Hamburgi, Lüübeki ja teiste sadamalinnade köiepunujad (*Reepschläger*) valmistasisid laevade taglastuseks vajalikke tõusid.³⁶

Köismäe teeks (*Reperbahnscher Weg*) nimetati XVIII ja XIX sajandil praegust Suur-Patarei tänavat. Huvitav on siinjuures märkida, et Köismäe kohta on vene keeles tarvitatud väljendit *на косе* 'luitel, neeml'.

Krimmi sõja ajal, kui Inglise-Prantsuse laevastik blokeeris Balti mere sadamaid ja nende seas ka Tallinna, laskis Eesti alal tegutsevate Vene vägede ülemjuhataja kindral Berg 24 tunni jooksul lammutada Köismäe alevi elamud ja hävitada aiad, kartes dessanti, mis küll jäi tulemata.

Õige mitu mäenimelist kohta on end. Haabersti mõisa maa-alal.

VESKIMÄGI. Paldiski maantee ääres kunagise Haabersti mõisa häärberi kohal asub *Veskimägi*, mis möödunud sajandi lõpul ja käesoleva algul oli linlaste armastatud «grüüneskäigu» paigaks.

Oma nime sai Veskimägi möödunud sajanditel seal asunud tuuleveskist, mille alusmüüri säilmed on veel praegugi mäe kõrgemal nukal näha. Mõisa rendilepingu järgi võidi seda tuulikut kasutada ainult mõisale vilja jahvatamiseks. Teistele veskilistele jahvatamine oleks olnud linnale ja linna veskite rentnikkudele kahjulik. Linn sai linnaste ja nisu jahvatamise eest erilist lõivu ja teiste viljaliikide jahvatamisel võeti mativilja linna *Kornkasten*'i ('viljalaeka') heaks. Viljalaekast anti linnaametnikkudele, preestritele, gümnaasiumi professoritele jt. moonavilja ning vaestele elatist. Veskimäel asetseva tuuliku paiskas kevadine maru 1739. a. ümber. Veski taastati 1740. a., kuid XIX sajandi lõpul pandi ta seisma. Veskimäe järgi nimetati tänav, mis suundub

³⁶ EB3; Tallinna Linna TSN TK Ehituse ja Arhitektuuri Osakonna plaanihoidla, ehitusprojektide kaust 739; W. Stieda, *Kabelgarn und Steine.... «Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands» VII, 1912.*

Tuuleveski teelt Veskimäele, Veskimäe teeks. Mäel kasvava Veskimetsa järgi on vana tee, mis ühendab Laki tänavat Paldiski maanteega, nimetatud Veskimetsa teeks.³⁷

Ehitajate tee ja Veskimäe vahelist kõrgendikku nimetatakse *Rebasemäeks*. Samas asus ka *Rebase heinamaa*. Kadaka külast lääne pool on koht, mida Haabersti mõisa plaanil 1849. a. nimetatakse *Liso mäe alused heinamaad*. See viitab kohanimele *Liisumägi*. Samal plaanil on märgitud Rannamõisa tee ja Harku järve vahel asetsev *Kiwwimäh põld*.

KAKUMÄE nime kannavad Tallinna ajaloolise sarase lääneserval Kopli (Haabersti) ja Kakumäe lahe vahel asetsev neem ning sellel paiknev küla. Vanematelt plaanidelt leiame selle nime variante: 1686. a. rootsikeelsel plaanil *Kakomeggi By* 'Kakumäe küla' ja *Kakomeggi Wycken* 'Kakumäe laht'; 1689. a. plaanil *Kakkomägi*, XVIII sajandist pärineval venekeelsel plaanil *Какомьяги пере* ja *Какомьяги куля*.

Kakumäe nimi on kas linnunimetuse *kakk* järgi või ehk ka mingi kaatku aegse matusepaiga järgi (nagu on märgitud ENSV TA KKI kohanimekogus).

OISMÄE asula paikneb Rannamõisa tee ja Kopli lahe vahel. Näib, et algselt on *Õismäeks* nimetatud praegu vabaõhumuuseumi käsutusse antud endistel Rocca al Mare ja Liberty suvituskruntidel kasvavat metsasalu. Varematel aegadel ei ole seda kohta alati «mäeks» nimetatud. Mellini kaardil (1796) seisab küll *Essemäggi*. Tallinna linna maavaldusürikute raamat «Landt Buch der Stadt Reval» esitab 1646. a. aga nime *Heuschlag Heise Nehm* (seal lähedal asetseva heinamaa kohta). 1808. a. plaan annab sealse talukoha nimeks *Эйсеме*, Rocca al Mare plaanil 1868. a. on sealse talu nimi jälle *Gesinde Eismäggi*. 1873. a. plaanil on märgitud *Hofstelle* (mõisamaakoht) *Õismäe* ja vabadikukoht *Eismäh Juhann Lostreiber*. 1932. a. rajatud asulale kandus üle endise mõisamaakoha nimi.³⁸

Niiviisi oleme leidnud Tallinnas 61 mäeks nimetatavat kohta. Nende nimede seas on ka korduvaid: *Liivamägesid* leidsime kahes paigas, *Kivimägesid* on koguni neli.

³⁷ TLA; J. F. Eurichi Haabersti mõisa plaan (1880); TK otsus 19. IX 1958.

³⁸ Charta utaf Staden Reifwell 1686; J. Holmbergi plaan; F. Adamsoni koostatud Haabersti mõisa plaan (1849); J. F. Eurichi plaan (1873); J. H. Schrammi plaan (1808); TLA.

Walter Andersoni teaduslikust pärandist

EDUARD LAUGASTE

Kahetekümnendate ja kolmekümnendate aastate Tartu pilti kuulub igapähele hästi tuntud kuju: Toomemäelt tasast sammu allastuv endassepöördunud pilguga mees (vahel koos vennaga), näiliselt vanem kui tegelikult, pruun kuub seljas, manuskriptidest ja raamatutest pungil portfelli käe otsas. Kõige sagedamini kohati teda ülikooli pearaamatukogus, seminariraamatukogus ja 6. auditooriumis loenguil, samuti Eesti Rahvaluule Arhiivis. Kui üliõpilane teda nõu saamiseks loengu vaheajal kõnetas, elustus ta pilk ja pärast esimesi kogeldud sõnu tuli vastus pisut järsult ning asjalik-lühidalt, vahel kuiva huumoriga, mille üle ta harilikult ise esimesena naerma pahvatas. Ka väikesele kuulajaskonnale esines ta valju häälega, diktsioonis pisut rotatsismi. Teda peeti klassikaliseks professoritüübiks — veidi kohmakas, hajameelne. Arusaadavalt koondus niisuguse teadlase ümber naljalugusid, millest õige mitmed vastasid tõe, paljud aga pärinesid rahvusvahelisest naljandirepertuaarist.

Heas mõttes professorlikult tark, põhjalik ja erudeeritud, ei hoidnud ta oma teadmisi endale. Sellepärast on kahju, et ta saksa kultuuromalitsuse survele järele andes lahkus 1939. a. Saksamaale, kus ta oma jõudu ja võimeid ei saanud kõige otstarbekamalt kasutada. Töös ise ratsionaalne ja täpne, sugereeris ta neid omadusi ka õpilastele. Aga eksamil tundis ta hädasolijale alati kaasa ja püüdis üliõpilasi mõista pisut rohkem, kui need olid ära teeninud.

W. Anderson oli suur teadlane, kes tõusis rahvusvahelisele teaduseareenile, kuigi G. Cocchiara oma historiograafias temast peaaegu mööda läheb, nagu ta üldse ignoreerib Baltimaade folkloristikat.

Andersoni on nimetatud kabinetiteadlaseks, kuid oma järeldustes on ta tihtigi osutunud vähem kabinetlikuks kui nii mõnedki end elu keskel seisvaiks lugevad teadlased (O. Loorits).

Walter Artur Aleksander Anderson sündis Minskis 10. X 1885. a., õppis Kaasani ülikoolis, kus tema isa Nikolai oli sel ajal professor. Üliõpilasena kirjutas ta uurimuse «Роман Апулея и народная сказка» I, mis täiendatud kujul ilmus trükis 1914. a. Kaasani. Professorikutseks valmistus ta Peterburi ülikoolis, täiendas end veel Saksamaal, kõigepealt Berliinis. 1918. a. promoveerus W. Anderson doktoriks, väitekirjana esitas ta mõistatusmuinasjutu monograafia «Император и аббат, история одного народного анекдота» I osa. Ta töötas õppejõuna Kaasani ülikoolis ning Minski pedagoogilises instituudis.

1920. a. tuli W. Anderson Tartu ülikooli õppejõuks, õppis kiiresti ära eesti keele, luges eesti ja võrdlevat rahvaluulet, peale selle romaani filoloogiat ja eraldi veel itaalia keelt. Aktiivselt oskas ta 41 keelt koos nende murretega. Peale oma eriala oli ta hea numismaatik. Tartus tegi W. Anderson oma elu peatöö õppejõuna, uurijana ja teadusliku töö organiseerijana.

1939. a. lahkus Anderson Eestist, oli a. 1940—1945 Königsbergis

rahvateaduse (*Volkskunde*) professor, sealpeale kuni surmani (23. VIII 1962) töötas Kieli ülikoolis, õpetades peamiselt germanistikat.

Eestist lahkumise järel muutus tema töö mitmeti hajutatuks ja juhuslikuks. Ta kirjutas küll retsensioone teaduslikus perioodikas, lühivormis muinasjuttude ja uskumuste alalt, avaldas kohalikus ajalehes muinasjutukirjanduse ülevaateid jm. 30-st minu kätte puutunud selleaegsest kirjutisest väärriks eriti mainimist muinasjuttude levikut käsitleva eksperimendi analüüs FFC-sarja kahes numbris (141 ja 168).

Walter Anderson oli kõigepealt viljakas uurija, nagu näitavad ta trükis ilmunud tööd. Uurimuste hulka tuleb arvata ka loengutena esitatud erikursused, millest paljud on trükis avaldamata (loengud laulude ja juttude uurimise meetodi, eesti mütoloogia, lastelaulude jpm. kohta). Ta oli hinnatud pedagoog, rahvaluule koguja ja kogumise organisööri. Oma nime on ta jäädvustanud ka rahvaluule bibliograafia koostajana ning Tartu ülikooli toimetiste toimetajana. Ta võttis osa teaduslike seltside tööst ja oli Rahvaluule Arhiivi kollegiumi esimees.

W. Anderson õpetas rahvaluule uurimise meetodit ja arendas seda ise edasi, kusjuures ta oli soome meetodi kõige veendunum kaitsja. Tema töö teiseks põhisuunaks oli muinasjuttude uurimine, ühtlasi eesti muinasjuttude ja muistendite tüpologiseerimine, mis kahjuks jäi pooleli. Prof. Andersoni huvid ulatusid ka eesti uuema rahvalaulu ja lastelaulude alale ning regivärsilise rahvalaulu värsimõõdu selgitamiseni.

W. Andersoni teoreetilised uurimused on tähtsad mitmel alal, tähelepandivaid analüüse on ta andnud rahvajuttude ja rahvalaulude kohta. Neis käsitlustes leidub küll formalismi, mis seisneb teksti ja selle kasvupinna eraldamises ning jätab inimese kui looja tema mitmekesisest sotsiaalses suhetes poolikult arvestatuks, aga Andersoni uurimuste ratsionaalset tuuma on ka tänapäeva uurijal põhjust kasutada. Üks seesugune põhjanev avastus on tal rahvajuttude *stabiilsus*, millele ta jõudis mõistatusmuinasjutu «Keiser ja abt» monograafiat kirjutades.¹

Enne Andersoni peeti normaalseks rahvaluuleteoste ahelakujulist liikumist — ühelt jutustajalt või laulikult otse teisele. Seda nn. ühe allika printsiipi (ahelateooriat) ründab Anderson korduvalt. Oma avastust nimetab Anderson ise rahvajuttude eneseõiendamise seaduseks (*Gesetz der Selbstberichtigung*), kuid sama seadus käib muidugi kõigi rahvaluule liikide kohta.²

Rahvajuttude eneseõiendamise seaduse formuleeris ta oma monumentaalses uurimuses «Kaiser und Abt. Die Geschichte eines Schwanks» (FFC, nr. 42. Helsinki, 1923). Seal märgitakse, et analfabeedid on tugeva ja selge mäluaga, seetõttu antakse kuuldud jutte edasi üsna algteksti-ligidaselt. Edasiandmisel satuvad jutustused küll algkuju lähedale, ei lange aga kunagi sellega kokku. Igas variandis leidub lünki, kõrvalekaldumisi või lisandeid. Ükski teos pole algselt juhuslik seikluste rida, vaid kujutab endast organismi, loogilist ja kunstilist tervikut. Iga jutustaja, kellel on terve mõistus ja kunstivaist, suudab variantidest eemaldada ebaorgaanilised osad.

Aga kuidas suudab ta lünki täita?

Rahvajuttude (samuti teistegi liikide) levimine arvati seni toimuvat ühelt jutustajalt teisele ühekordse kuulamise järel. Seesugusel korral

¹ Mitme allika printsiibi avastamisest kõneleb artikkel: W. Anderson, Eine neue Arbeit zur experimentellen Volkskunde. FFC, nr. 168. Helsinki, 1956, lk. 23.

² W. Anderson, Ein volkswissenschaftliches Experiment. FFC, nr. 141. Helsinki, 1951, lk. 3.

võiks aga tekst muutuda tundmatuseni, nagu Anderson hiljem ühe oma eksperimendi põhjal näitas.

Rahvajuttude stabiilsus on tingitud järgmisest: 1) jutustaja ei kuule juttu eelmiselt ainult üks kord, vaid mitu korda; 2) ta ei kuule seda mitte ühelt, vaid mitmelt isikult ja eri versioonides. Nende versioonide alusel kõrvaldab kuulaja ning edasijutustaja väärendused, teeb ebatraditsiooniliselt sedasama, mida teeb uurija algkuju rekonstrueerides. Esimene tingimus kõrvaldab lüngad ja vead, mis võivad tekkida kuulaja mälu nõrkusest, samuti juhuslikud kõrvalekaldumised. Teine korrigeerib jutustaja isikupäraseid veade. Anderson lisab juurde: kahtlemata on jutte tihti kuulnud üksainus kord elus, aga harva küll julges keegi juttu nii puuduliku ettevalmistusega edasi jutustada. Ja veelgi hiljem täiendab ta enda avastatud seaduse teist poolt: teksti aitab konserveerida mitte ainult ühe jutu mitmekordne kuulamine, vaid ka selle paljukordne jutustamine.³

Eneseõiidamise seadus on rahvaluuleuurijaile nii tähtis, et sellest on vaja eraldi pikemalt kõnelda.

Mõned uurijad, nagu Kaarle Krohn, on seda avastust otsekohe tunnustanud.⁴ Samuti on sellega üldjoontes nõustunud eesti folkloristid, ka ülikoolis on seda rõhutatud.

Osa rahvusvaheliselt tunnustatud teoreetikuid aga asus selle seaduse suhtes täiesti eitavale seisukohale, eelkõige tšehhi folklorist Albert Wesselski, kes nimetas stabiliteediteooriat absurdseks. Wesselski peab rahvajuttude suure stabiilsuse põhjustajaks trükitud kirjandust (näit. Grimme jt. muinasjutukogud). Anderson aga tõrjub Wesselski argumentatsiooni tagasi detailses vaidluskirjas, milles ta energiliselt astub ühe allika teooria vastu.⁵ Ühekordse kuulamise korral tooksid inimese mälu nõrkus ja jutustaja isikliku fantaasia iseärasused teksti üha uusi muudatusi, mis summeeruvad ning algteksti lühikese aja jooksul tundmatuks moonutavad. Üksikud variandid divergeerivad edasilükkumisel pidevalt ja lõpuks on meil esialgse ühe jutu asemel arutu hulk omavahel erinevaid üksikjutte.

Andersonil tekkis mõtte eksperimendina jälgida, mis saab, kui muinasjutt või muistend näit. tosin kordi ühe allika printsiibil suust suhu rändab. Ta tahtis kindlaks teha, kas on psühholoogiliselt võimalik, et ka muude soodsate tingimuste korral kaksteist korda puhtalt ühe allika printsiibil suust suhu rännanud jutustus (nii et iga jutustaja on seda ainult üheltainsalt isikult ja ainus kord elus kuulnud) oma sisu ja sõnastuse poolest originaalist pidevalt ei kaugene, kas kõrvalekaldumised summeeruvad ja kas üksikute traditsiooniahelate lõpp-punktid omavahel divergeerimise tõttu üksteisest kaugele pole läinud. Ainult seda kontrolliti, ei midagi rohkem.

Et saada ühemõttelist resultaati, välistas ta eksperimendi tehes ainult võimalused jutustust mitu korda ja eri isikult kuulda, selle asemel tugevdas ta muid konserveerivaid faktoreid selle määran, nagu see tõelises rahvatraditsioonis tavaliselt mõeldav pole. Tekstiks valiti lühike ja elamuslik muistend, mida kõik kuulajad pidid pinga tähelepanuga jälgima. Kõik meelevaldsed muutused või kaunistamised olid keelatud. Etteloetu ja reproduktsiooni vahele jäeti 24 tundi, siis pidi kuulaja jutu mälu järgi paberile panema ja järgmisele ette lugema, see-

³ W. Anderson, Eine neue Arbeit zur experimentellen Volkskunde, lk. 23.

⁴ K. Krohn, Die folkloristische Arbeitsmethode. Oslo, 1926, lk. 114.

⁵ W. Anderson, Zu Albert Wesselski's Angriffen auf die finnische folkloristische Forschungsmethode. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis), B XXXVIII, 3. Tartu, 1935, lk. 21 jj. (õigupoolest juba lk. 12 jj.).

omakorda järgmisele, nii kõik 12 katseobjekti läbi. Seesuguse katse korraldas Anderson 1947. a. Kieli ülikooli üliõpilastega. Osavõtjad grupeeriti kolme traditsiooniahelasse, igas ahelas 12 lüli (A 1 — 12; B 1 — 12; C 1 — 12). Aeglases tempos loeti ette seni neile kõigile tundmatu Pommeri kuradijutt. Ja kui nii erakordselt heades tingimustes kõrvalekaldumised hulgaliselt summeerusid ja tekstid üksikuis traditsiooniahelais divergeerisid, oli tõestatud, et ainult kordamine (ja mitme allika printsiip) on otsustav tegur rahvajutu salgamatus stabiilsedis (ja selle märgatavas ostsilleerimises ühe kindla normaalkuju ümber).

Kielis etteloetud tekstis oli 246 sõna. Mahajutustustes olid aga järgmised tulemused (valikuliselt): A₁ — 164 (sõna); A₃ — 157; A₇ — 365; A₁₀ — 256; A₁₂ — 256. B₁ — 205; B₄ — 245; B₇ — 157; B₈ — 136; B₁₀ — 112; B₁₂ — 178. C₁ — 230; C₂ — 136; C₇ — 321; C₈ — 457; C₁₁ — 251; C₁₂ — 265.

Sõnade arv ei vähene igal pool, sest mõned lisasid fantaasiat või väljendusi sõnaohtralt. Viimastel lülidel (A₁₂, B₁₂, C₁₂) on omavahel väga vähe ühist nii sõnastuses kui ka motiivistikus.

Selline katse juhib muidugi paljudele üksikküsimustele rahvaluule levimistingimuste selgitamisel ja muudelgi psühholoogilistel aladel. Kuigi katsest osavõtjad püüdsid muule lisaks meeles pidada väljenduse omapära ja detaile, tekkis ometi ootamatult palju emendatsioone ja lisandusi. Mõned plastilised situatsioonid olid antud vesistatult. Kõige rohkem kahjustavad jutustust üksikute motiivide väljalangemised ja motivatsioonide muutmised. Axel Olriku järgi sisaldab iga muinasjutt ja muistend ühe või mitu plastilist situatsiooni. Need on kerged meelde jääma, neid on raske unustada; kunstnikud armastavad neid kasutada illustreerimiseks (Punamütsike kohtab metsas hunti, rebane nuusib kure poolt antud pikakaelalise pudeli ümber jne.). Olriku järgi on siin tegemist jutuplastika seedusega.⁶ Katsetekstis on 4 plastilist stseeni. Ühe allika printsiibi rakendamisel on niisuguseid situatsioone kaduma läinud. Ka suulises traditsioonis võib seda juhtuda, aga seal taastuvad vastavad situatsioonid teiste jutustajate abil. Ühe allika puhul ei ole seesugune taastumine võimalik.

Mida pikem on traditsiooniahel, mida kaugemal on ahela mingi lüli alglülist, seda kaugemale nihkub katseahela viimane lüli algtekstist. Eriti kahjustab ahelat mõni nõrk lüli ahela keskel.

Eksperimenteerimise mõttele tuli Anderson paar aastat enne töö «Kaiser und Abt» ilmumist (1923), kui ta tutvus F. C. Bartletti katse tulemustega. Bartletti katse näitas jätkuvat ja summeeruvat moonustumist, aga katsetaja ei taibanud ühe allika printsiibi ebaõigsust ja tegi oma materjalist uduseid ning kahtlasi järeldusi.⁷ Bartletti põhiviga oli see, et ta moodustas ainult ühe traditsiooniahela. Mitme puhul oleks ta märganud, et üks ja seesama jutustus areneb eri traditsiooniahelais juhuslike faktorite mõjul eri viisil, nii et üksikute ahelate lõppliikmed sisult üha rohkem divergeerivad ja üksteisest erinevaks muutuvad.

1925. a. kordas W. Anderson Tartu ülikoolis Bartletti eksperimenti, kasutades kaheksat kümneliikmelist traditsiooniahelat. Divergeerimise poolest olid tema tulemused Bartletti omadest drastilisemad. Selle katse materjalid on hävinud.

⁶ A. Olrik, Nogle Grundsætninger for Sagnforskning. Danmarks Folkeminder, nr. 23. København, 1921, lk. 70.

⁷ Vt. F. C. Bartlett, Some experiments on the reproduction of folk-stories. Folk-Lore, 31 (1920), lk. 30—47; W. Anderson, Ein volkskundliches Experiment, lk. 5.

Kieli eksperimendi eeskujul korraldas prof. G. Ortutay 1953. a. Budapesti ülikoolis katse samadel tingimustel ja sama tekstiga. Resultaat oli sama: traditsioon degenereerus kiiresti (üksikud osad eriti tugevasti), summeerusid originaalist kõrvalekaldumised. Mõned plastilised situatsioonid olid lõppredaktsioonis täielikult kadunud.

1955. a. kordas Kurt Schier Andersoni Kieli-eksperimenti, aga «parrandatud» tingimustel. Katsealusteks olid kooliõpilased. Uurija võttis tulemused kokku doktoridissertatsiooniks. Autor sai aga Andersoni katse eesmärkidest varesti aru ja raius tühja.⁸ Tulemused siiski ei lükka ümber Andersoni väiteid (see polnud katsetaja eesmärgiks), vaid kinnitavad neid veelgi. Schier tegi vea sellega, et ta võttis katsealusteks 9—10-aastased õpilased, kes ei suuda ühekordse jutustamisega kohana ega kuuldut meelde jätta.

Selles diskussioonis juhib Anderson tähelepanu vajadusele vahet teha aktiivse ja passiivse traditsioonikandja vahel, nagu seda teeb C. W. v. Sydow.⁹ Seesugune vahetegemine nii jutu- kui ka laulutraditsioonis on vajalik meilgi. On jutustajaid ja laulikuid, kes meelsasti tahavad esineda ning keda ka palju kasutatakse ja kuulatakse. Teised kui teadjad on uurijale muidugi vajalikud, nende repertuaar võib olla suur ja tekstid täiuslikud, aga kui traditsioonikandjaisse tuleb neisse suhtuda teisiti ja pole ülekohtune neid passiivseiks liigitada. Harva äratavad nad tähelepanu või mõjutavad kedagi.

Anderson tunnistab läie õigusega, et selline eksperiment ei toimu kõigiti rahva hulgas tegelikult olemasolevais tingimustes, vaid nagu iga laboratoorne katse kunstlikes tingimustes. Siiski ei arvestanud ükski katsetaja osavõtjate individuaalseid omadusi küllaldaselt ega andnud katsealuse individuaalset karakteristikat, sest antud ahelas tingib iga lüli tulemusi rohkem kui mitme allika puhul.

Oma väitekirjas teeb Anderson mitmeid muidki teoreetilisi tähelepanekuid, millel on põhjust lühidalt peatuda.

Iga rahvaluuleteose ajaloo uurija puutub kokku algkujust kõrvalekaldumiste leviku ja jutustuse normaalkuju muutumise küsimustega. Suulise luuleteose ajaloos on algversiooni rekonstrueerimine väga keerukas, eriti mitmete suuremate muutuste korral. Iga kõrvalekaldumine algkujust tundub algul veana; kui see aga on kuulajaile vastuvõetav ja meeldib, siis on ta õnnestunud ja võib levida. Erand muutub reegliks. Sel viisil seletab Anderson lokaalredaktsioonide tekkimist. Harva võib muutus (tagasi) levida üle rahvajutu levikuala. Seda nimetatakse pöördeks (*Umwälzung*). Siis ei lange normaalkuju algkujuga enam kokku.¹⁰ Siin varitseb uurijat eksimuste labürint, sest tihti ei tunta kihistusi ära ja võidakse hilisemaid versioone vanemateks pidada. Soome võrdlevas meetodis näeb Anderson suurt ohtu selliste vigade tekkimiseks. Vigade vältimist soodustab küllaldane hulk kirjanduslikke variante.

Vahel tekib rahvajuttudes lõputu hulk erinevaid kombinatsioone, mis omavahel segunedes uusi juurde soetavad. Anderson nimetab seda nähtust kaleidoskoopilisteks muutusteks rahvajuttudes. Tüüpiliselt esineb kaleidoskoopiline muutlikkus mõistatusmuinasjutus «Keiser ja abt» (kolm sisseraamitud mõistatusküsimust). Millise kombinatsiooni jutustaja paljude võimaluste hulgast valib, sõltub tema maitsest, meeolust, mälust, vahel ka pimedast juhusest.

⁸ Vt. W. Anderson, Eine neue Arbeit zur experimentellen Volkskunde.

⁹ C. W. v. Sydow, Om traditionspridning. Scandia, 5 (1932), lk. 321—344; W. Anderson, Eine neue Arbeit zur experimentellen Volkskunde, lk. 14.

¹⁰ Vt. K. Krohn, Die folkloristische Arbeitsmethode, lk. 115.

Omaette tähtsa uurimisülesande moodustab rahvajuttude levimisteede väljaselgitamine. Anderson näitab, et rahvajuttude levimisteed ühtivad üldiste kultuuriteedega, viivad kultuuriliselt kõrgemal seisvalt rahvalt madalamal seisvale. Kui kultuuriliselt madalamal seisev rahvas poliitilises või religioosnes võitluses võidab kõrgemal seisva, võidab ka tema repertuaar. Erandeid muidugi leidub. Anderson toob näiteks Soome asendi rahvajuttude rahvusvahelise leviku seisukohalt ja leiab, et Soome pole rahvajuttude transiitmaa, vaid lõpppunkt ida või lääne poolt saabuvaile.

Koos rahvastevahelise suhtlemisega levivad ka rahvajutud. Levimist ei takista isegi suured veekogud. «Keiser ja abt» näiteks on läinud Sakamaalt otse Rootsi.

Mitmesugused piirid — looduslikud (sood), riiklikud, kultuurilised jm. — aga takistavad juttude levimist. Raske on öelda, missugune nendest on suurima tõkestava jõuga. Tundub, et kord üks, kord teine. Belgias näit. oli sajandeid kestnud poliitiline ja religioosne ühtsus, aga flaami teisendid liituvad tihedalt saksa teisenditega, vallooni omad liiguvad prantsuse omadele. Põhja-Belgias nii populaarset Karl V-t ei mainita Lõuna-Belgia variantides üldse.

Tänapäeval valmistab peamurdmist kirjalikkude variantide segunemine suulistega. Kui raamatuvariandid tungivad rahva hulka, segunevad nad seal kergesti suulise traditsiooniga ja hakkavad seda mõjutama. Tänapäeval on seda vaja eriti tähelepanelikult silmas pidada. Mõju võib olla mitmesugune, arvesse tulevad kõik segunemisviisid (kontaminatsioonid, interpolatsioonid, emendatsioonid).

Anderson tundis suurepäraselt muinasjuttude rahvusvahelist repertuaari, seda mitte ainult temaatiliselt, vaid ka geneetiliselt, nagu ilmes tema loengutes rahvajuttude uurimise meetodi kohta. Uurimus «Zu dem estnischen Märchen vom gestohlenen Donnerinstrument» (Tartu, 1939) on suunatud O. Looritsa käsitluse vastu, mis ilmus 1932. a. OES-i väljaandes «Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft (1930)» pealkirja all «Das Märchen vom gestohlenen Donnerinstrument bei den Esten». Andersoni uurimuses on antud pealöökk O. Looritsa teooriale, mis räägib, et muinasjutt rändas eestlaste juurde idast. Anderson näitab omakorda, et kõnealune muinasjutt on siirdunud skandinaavlastelt («Edda» laulude «Thrymskvidha») Soome ja soomlastelt teatava tõenäosusega Eestisse. Põhjalikult ja lüli-lülilt kummutab Anderson Looritsa argumendid. Ta võtab Looritsa poolt valitud tugipunkti, variandi 15, ja näitab, et see variant on lihtsalt plagiaat Kreutzwaldilt, plagieerijaks aga on kuulus Vastseliina rahvaluulekoguja Jaan Sandra, kes võltsis juba Hurdale kaastööd tehes. Loorits usaldab Sandrat järgitult ja Anderson tuletab talle meelde võrdleva uurimise meetodi üldnõuet: ebarahvapärased variandid, nende hulgas plagiaadid, tuleb uurimistöö algul välja selgitada ja eemaldada. Mitte ainult täpne koopia, vaid ka ümberjutustus võib olla plagiaat. Loorits on varemgi sel alal vääratanud, ümberjutustuse tagant ei ole ta plagiaati märganud ka Puškini «Uppunu» ümberjutustust analüüsides, samuti «Koidu ja Hämariku» rahvapärasuse tõestamisel («Virittäjä» 1935) setude üleskirjutuste järgi, mis kõik lähtusid raamatuallikast. Pahandusi juhtus tal ka vaksimehe ja ahikotuse etümoloogiaga.

Plagiaatide küsimust käsitledes rõhutab Anderson vajadust arvestada kirjanduse mõju, mis tänapäevalgi mõnikord unustatakse. Lisagem vahemärkusena: meil ilmub ajakirjanduses vahel käsitlusi, kus mõned Kalevipoja-muistendite uurijad, eriti Saadjärve Kalevi-kivide selgitajad, lasevad end eksitada «Kalevipoja» tekstist.

Teoreetiliselt on huvitav veel uurimuse see osa, kus Anderson arutab muinasjutu levimistingimusi. Loorits ei tunne seda teemat venelastel, ei tunne ka teised, aga ometi peab ta Setumaad aluseks võttes vene laenu tõenäoliseks. Teoreetiliselt muidugi võib muinasjutt läbikäigumaal või algkodus olla välja surnud, kuid selline väide peab olema hästi põhjendatud. Sandra plagieeris Kreutzwaldi poolt kontamineeritud ja moonutatud muinasjuttu, Loorits arvab, et Sandra sai selle Setumaalt. Sellest ajast pärineb üks Lagose tekst (ilmunud 1858. a. anonüümselt «Inland'is» nr. 23), mis on mõjutanud Kreutzwaldi.

Et eesti versioon seisab soome omale ligemal, siis on see muinasjutt tõenäoliselt laenatud Soomest.

W. Anderson asub eesti ja soome värsimõõdu küsimuses nn. statistiliste kvantiteedireeglite, s. o. soome teooria seisukohal. 1920-ndail ja 1930-ndail aastail valitses kaks, õigemini kolm seisukohta: ühed pooldasid nn. skansiooniteooriat, s. t. arvasid, et eesti rahvalaulu esitati skandeerides, teised eitasid seda, kolmandad leidsid, et oli nii skandeerivat kui ka skansioonita esitust. Vaidluste peaprobleemiks kujunes küsimus, kumb esitus on vanem ja algupärasem.

Eesti ja soome vanema rahvalaulu värsimõõt on neljajalgne trohheus (kusjuures esimene värsijalg võib siiski olla kolme- või neljasilbiline, niisiis daktül või esimene peon). Sõnades, kus värsirõhk ja sõna peavõi kaasrõhk kokku langevad, on trohheus.

Paljudes värssides aga ei lange sõna- ja värsirõhk kokku, Virumaal näit. tervelt kolmandikus värssides.¹¹ Kuidas neid esitatakse? Soome laulude kohta on kindlaks tehtud, et neid lauldes skandeeritakse, seega domineerib värsirõhk sõnarõhu üle. Retsiteerimise (õigem oleks ütelda lugemise või meloodiata esitamise) korral, nagu on loomulik maagiliste laulude või vormelite ja mõningate lastelaulude puhul, säilitatakse normaalne sõnarõhk.

Et skandeeriv ettekanne on normaalne, järgneb juba sellest, et pikad pearõhulised silbid langevad ikka värsijala tõusu, lühikesed pearõhulised silbid seevastu peaaegu alati värsijala langusse. Ainult esimest värsijalga võib vabalt täita.

Oma seisukohtade tõestamiseks valis Anderson statistilise meetodi, statistilise analüüsi materjaliks võttis ta Põhja- ja Lõuna-Eesti vahepealse kihelkonna Kolga-Jaani laulud publikatsioonis «Vana Kannel» II (kokku 15 464 värssi). Lõppkokkuvõttes võrdles ta saadud tulemusi «Kalevipoja» vastava analüüsiga.

Niisiis võttis Anderson oma ülesandeks jälgida, kuidas pearõhuliste silpide paigutused kvantiteedisuhetes vastavad soome reeglitele. Näit. värsitüübis 233¹² algab teine sõna meetriliselt pika silbiga 93,7%-l, kolmas meetriliselt lühikese silbiga 95,3%-l värssidest, nagu skandeerimise seisukohalt ongi ootuspärane. Seega: trohheiliselt skandeerimisel langevad pikad pearõhulised silbid värsijala tõusu, lühikesed langusse.

Andersoni statistika järgi peegeldavad Kolga-Jaani laulud skansiooni. Ta teeb siit ulatusliku järelduse: skandeeriv esitus on algupärasem. Praegune skandeerimata esitus pole relikt hüpoteetilisest esiajast (millal mõnede teoretikute arvates pole skandeeritud), vaid *novum*, seega sekundaarne.

¹¹ A. V. Kõrv, Värsimõõt Veske «Eesti rahvalauludes». Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis), B XIII, 3. Tartu, 1928, lk. 15: 33,2%.

¹² Vormel 233 tähendab, et värss koosneb ühest kahesilbilisest ja kahest kolmesilbilisest sõnast.

Anderson arvestab siin kolme kvantiteedireeglit:

1. Ükski värss ei tohi lõppeda ühesilbilise sõnaga, s. t. sellisega, mis moodustaks terve värsijala, oleks meetriliselt ülipikk ja kahe silbi funktsioonis. Reegel ei tunne erandeid.

2. Neljasilbiline sõna ei tohi täita 2. + 3. värsijalga. Sellest on mõned erandid (242).

3. Kui esimene värsijalg on 3- või 4-silbiline, ei tohi need silbid kuuluda ühte sõnasse. Teisiti: 9-silbiline värss ei või alata kolmesilbilise, 10-silbiline värss neljasilbilise sõnaga. Ka siin on erandeid (333).

Vanematel eesti folkloristidel oli meie regivärsside ettekandmisest ähmane kujutus (ka kogujad ei lasknud laule ette laulda, vaid enamasti dikteerida). Soome uurijad kandsid soome olukorra lihtsalt eesti lauludele üle.

J. Aavik võttis soome kvantiteedireeglid omaks sellise radikaalsusega, mis nõudis ka rahvalauluvärsside korrigeerimist nende reeglite alusel.¹³ Ta nõudis skandeerimist ka lugemisel ja koolides.¹⁴ G. Suits pidas skandeerivat retsitatsiooni eestlasele ebaloomulikuks ja vastu võetamatuks ning kritiseeris skansiooniteoreetikuid.¹⁵ G. Suitsule vastates täpsustas Aavik oma väiteid ja nõudis temalt selget vastust, kas eesti rahvalaulu skandeeritakse või mitte.¹⁶ Suits vastaski: *Laulmisesel skandeeritakse, retsiteerimisel mitte.*¹⁷

Andersoni arvates ei tee Suits vahet absoluutsete ja statistiliste reeglite vahel. Et näit. ladina heksameeter ei tohi olla seitsmejalgne, ja samuti, et viimane värsijalg on trohheus (või spondeus), see on absoluutne seadus; et aga 5. värsijalg on daktül, see on ainult statistiline seadus, sest niisugust nähtust, et viies värsijalg on spondeus, leidub üksnes mõni protsent. Ühtlasi selgub siit statistiliste reeglite mõte. Soome ja eesti värsimõõdu seadused on peaaegu kõik ainult statistilised. Ka siin on paar absoluutset seadust: 4. värsijalg ei või olla kolmesilbiline ja 4. värsijala languses ei tohi olla ühesilbilist sõna.

Suits ei kõnele eesti regivärsi skandeeriva ettekande olemusest, küll aga J. Zeiger, kes kogu skansiooniteooria hindab mõttetuks: laulikud olevat esitanud laulud loomuliku sõnarõhuga. Värsse nagu «mõtelge, mehed mõnusad, / arvake, poisid agarad» nimetab Zeiger daktülotrohheelisteks.¹⁸ Oma väiteid kordab ta hiljemgi. Ka tema (nagu Aavik) parandab tekste, kus ta leiab oma teooriale vastukäivat.¹⁹

Anderson heidab Zeigerile ja tema pooldajaile ette tõelise olukorra teadlikku ignoreerimist: nad ei vaevuvat kontrollima, mida kõnelevad fonogrammid ja kuidas laulavad laulikud. 1922. aastal on Anderson ise koos Looritsaga sel otstarbel läbi käinud Paistu, Halliste ja Karksi kihelkonna.

Teise kontrolli korraldas H. Paukson 1929. a. Tulemused: Eestis (vastupidi Soomele) käib rahvalaulude skandeeriv ja mitteskandeeriv esitus kõrva. Suhted on kompliit-

¹³ J. Aavik, Valik rahvalaule. Tartu, 1919, lk. 159—165.

¹⁴ Sealsamas. Vt. ka: J. Aavik, Rahvaluule käsitlus keskkoolis. «Kasvatus» 1924, lk. 259—265; J. Aavik jt., Rahvalaule ja «Kalevala». Tartu, 1935, lk. 98 jj.

¹⁵ Suitsmaa, Meie rahvalaulu skandeerimine. «Looming» 1924, nr. 7, lk. 538—542, ja nr. 8, lk. 618—622.

¹⁶ J. Aavik, Rahvalauluvärsi ja selle lugemise küsimus. «Looming» 1925, nr. 1, lk. 92—95.

¹⁷ Suitsmaa, Skandeerimise poolt ja vastu. «Looming» 1925, nr. 3, lk. 268—270.

¹⁸ J. Zeiger, Meie muistsest prosoodiast. «Looming» 1926, nr. 6, lk. 607—617.

¹⁹ J. Zeiger, Eesti rahvaviisid. Tallinn, 1934, lk. 52 jj., 46 jj.

seeritud ega ole kergesti läbinähtavad. Ühes kihelkonnas on ülekaalus skandeeriv, teises mitteskandeeriv esitus, vastavalt lauliku isiksusele ja iseloomule või ka laulukategooriale (eelistavalt skandeeritakse nn. talgulaule). Juhtub koguni, et samas laulus on üht värssi skandeeritud, teist mitte. 20-st kontrollitud laulikust skandeeris 6, ei skandeerinud 3, 11 kuulus segatüüpi.²⁰

Pauksoni teeneks loeb Anderson seda, et uurija tegi kindlaks skandeeriva ja mitteskandeeriva esituse kõrvuti eksisteerimise, mitteskandeerivat kui tehniliselt primitiivsemat pidas Paukson algupärasemaks. Et siiski näidata skandeeriva ettekande vanemust, tegi Anderson õige ulatusliku materjali põhjal sõnasilbistatistilise uurimuse.²¹ Arvestades silpide arvu sõnades, saab ta 8 värssi põhitüüpi, millel on hulk alatüüpe, kokku 153. Iga alatüübi puhul viitab Anderson sellele, kas kvantiteedireegleid on arvestatud.

Anderson teeb vaatlusmaterjali põhjal hulga olulisi järeldusi, aga et kogu materjal on trükkis avaldatud, siis annab see võimaluse kasutada tema statistikat uuteks tähelepanekuteks seal, kus Anderson oma poolseid järeldusi andnud ei ole.

Kahjuks ei arvesta Anderson küllaldaselt keeleajalugu, mistõttu ta loeb vigaseid üleskirjutusi mehhaaniliselt:

Hinge/ heit/jä e/lusse — [heitejää]

Kenä/ oe/nas kes/kelle — [keske'elle]

Samuti pole selge, mida lugeda liitsõnaks, mida mitte. Vahel on aluseks võetud korrespondendi kirjutusviis (või publikatsiooni autori J. Hurda tahe). Saadud tulemused piltlikustab ta võrdlevas värsispektiris ja võrdleb neid lisaks veel rahvaluulevormilise individuaalloomingu. Näib, et üldiselt on need protsentuaalsed suhted rahvaluules kehitud. Mis Andersoni poolt saadud tulemustest väga kõrvale langevad, reedavad ebarahvapärast loomingu.

Värsitüübid	«Vana Kannel»	«Kalevi-poeg»	Ridala «Merineitsit»	Suitsu «Lapse sünd»
224 (Hääled oma häälitseada)	21,9%	36,0%	17,9%	18,2% ²²
2222 (Keelel vaesel olla vaita)	13,0%	15,05%	8,2%	12,8%
44 (Neiukesed noorukesed)	10,6%	14,5%	9,0%	13,5%
233 (Nuttis endista eloda)	5,8%	2,4%	21,1%	9,2%

Küsimus on eesti rahvalaulu värssi seisukohalt niivõrd tähtis, et selle kallal tuleb ka statistiliselt edasi töötada. Ja Andersonigi töö tulemused võimaldavad veel rohkem järeldusi teha.

Anderson jätkas rohkete uurijakogemuste kokkuvõtmist kuni oma maise teekonna lõpuni. Kõike ta ei suutnud kirja panna, paljudest tähelepanekutest on trükkis avaldatud ainult murdosa, lastelaulude või vana ja uue testamendi muistendiliste aluste ning mõjude kohta pole kusagil kirjutatud. Andersoni töö väärib üksikasjalikku analüüsi, tema väited rahvaloomingu bioloogia ja rännutingimuste kohta (seega traditsiooni küsimused) on praegugi olulisel määral arvestatavad, samuti on hinnatav tema materjalide autentsus.

²⁰ H. Paukson, Eesti rahvalaulu ettekande-rütmist. «Looming» 1930, nr. 4, lk. 433—448.

²¹ W. Anderson, Studien zur Wortsilbenstatistik der älteren estnischen Volkslieder. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis), B XXXIV. Tartu, 1935, lk. 193 jj.

²² Andmed V. Ridala ja G. Suitsu mainitud teoste kohta on võetud G. Laugaste käsikirjalisest uurimusest.

Kui Rakke jaamast kaks kilomeetrit mööda noolsirget maanteed lääne poole sammute, jõuate Rudolf Pälsoni nimelise sovhoosi Ao osakonna keskusse. Umber risttee kirendavad sovhoosi üksikelamud, kontori- ja kauplusehoone, kaugemal asuvad heledad laudad ja sigala. Põhja pool maanteed levib kilomeetripikkuselt Ao küla, sellest lõunas väljade taga lühike Puuküla.

Rahvajutt seletab nende kahe küla nime saamist järgmise muistendiga:

«Ühel talvel tulnud vara lumi maha. Hakatud vedama kütet. Puuküla mehed vedanud ainult puud ja jämedamad oksad ära. Ao külas olnud kole kokkuhoidlikud mehed, korjanud viimse peene rao ka ära. Puuküla mehed pilganud: «Mis te sest haoprahist viatel!» Teised vastu: «Kus mõisnikud, kes põletavad ainult puid! Vaata, kevadel lähete metsast nõõriga seljas raagu korjama!» Sellest tulnudki Ao ja Puuküla nimetus.» [Heili Muru (1944) < Valdo Mattisen (1921), Rakke, 1959.]

Ao küla talude kohta liigub rahva seas teine jutt:

«Vanasti elanud Ao mõisas mõisnik, kes olnud suur vembümees. Kord surnud mõisas üks hobune ära. Mõisnik ütelnud, et jaotame selle hobuse ära Ao küla taludele: karvad — Karjarahvale, reied — Rätsepale, põis — Patsile, kõrvad — Kõrtsi-Jürile, pārasool — Pärtli-Antsule, otsmik — Otsale, udemed — Uuetalule, lauk — Latsile, kabjad — Kubjale, alumine ots — Altmetsale, magu — Matsitoale, põrn — Pärtlile, saba — Saunakülale, silmad — Sillaotsale, veri — Verbale, maks — Madismihkliile ja muud osad Mihklirahvale.» [Peep Luik (1946) < Valdo Mattisen (1921), Rakke, 1959.]

Kõiki neid perenimesid tuntakse tänapäevalgi, kuigi mõnda talu tuletub meelde ainult vundamendikühm.

Endise Ao mõisa viimased hooned on ammu põrmuks pudenenud. Kõige vanemad inimesed mäletavad veel jõe vasaikul kaldal rehetare, lauda ja karjaste maja jälgi, paremal kaldal aida, talli ja peretoa aset. Viinaköögist pole põhja pool teed enam midagi säilinud. Endisest häärberist on järele ainult kõrged keldrimüürid kiviprügi ja põõsavõsa all. Väi-

kese pargi edelanurgas kohiseb rühm põliseid pärni, põhjaservas korjab maanteedolmu igivana akaatsiahekk. Need puud ja see hekk on vist ainsad tunnistajad ammusest ajast, kui Aos elas opman Faehlmanni perekond. Kus asus aga Friedrich Robert Faehlmanni sünnimaja, sellele ei anna puude kohin vastust.

Viimase ajani on Faehlmanni sünnimajaks peetud seda väikest majakest, mis 1951. aastal palkhaaval «Tuleviku» kolhoosi kuivatati ahjus ära köeti. Kui Mihkel Kampmaa 1915. a. sügisel Aos käis, pidas temagi sama hoonet Faehlmanni koduks.¹ See oli küljega jõe poole seisev maja, milles hiljem poodi peeti. Umbruskonna vanimad inimesed mäletavad selle maja ehitamist möödunud sajandi lõpul. Tolleaegne Ao mõisakoha omanik Niggol lammutas elamiskõlbmatuks muutunud mõisaagekse peretoa ja ehitas endise maja tervemaid palke kasutades samale kohale uue, väiksema hoone.

Ernst Vilmansen (sünd. 1878), kes veetis oma lapsepõlve Ao mõisa lähedal Kellamäe külas Kubja talus, mäletab:

«Ao mõisa peretuba oli ligi kakskümmend meetrit pikk ja ainult mõni meeter vähem lai. Eesuks viis koridori, mis jagas maja kaheks pooleks. Koridori lõpul oli varem olnud keedukolle, umbes kaks meetrit laiuti ja pikuti. Kolde kohal põikpuu küljes rippusid konksud, mis hoidsid padasid tule kohal. Selle korstna alusel oli üks ees, et suits ei pääseks eluruumi. Maja sissekäigust arvates paremal pool koridori oli üks suur tuba. Pahemal pool koridori, keedukoldega korstna kõrval, oli panipaik, sahv. Eespool oli ka olnud üks ruum.»

Ao mõisa vana teomees Ants Karp ja Liigvalla mõisa teomees Ants Kepp jutustasid E. Vilmansenile lapsepõlves, et Ao peretoa olid nende mälestuste järgi elanud ikka ainult mõisa alatised teopoisid ja tüdrukud — mõisapere. Alles hiljem, kui Ao mõis 6. septembril 1845 Liigvalla mõisniku H. von Benkendorffi omandiks kinnitati², olevat peretoa suured kambrid vaheseinte abil väikesteks tubadeks tükeldatud.

Kas Faehlmann võis elada selles suures majas, mis rahva mälestusse jäi mõisa peretoa nime all?

E. Päss kirjutas 1929. aastal, et Paykullide-aegne mõisavalitseja maja, kus Faehlmann sündis, olevat Aost üle viidud Liigvalda.³ E. Vilmansen on veendunud,

¹ «Postimees» 21. XI 1915, nr. 269.

² E. Vilmanseni andmeil.

³ «Postimees» 28. VII 1929, nr. 201.

Liigvalla arvatav valitsejamaja (1960).

et Ao valitseja elas mõisa häärberi otsas asuvas korteris, sest peretoa kaks suurt ruumi selleks ei kõlvanud, teisi valitseja korteriks sobivaid hooneid möödunud sajandi lõpul Ao põlised elanikud ei mäletanud. Kui see nii peaks olema, siis võime Friedrich Robert Faehlmanni sünnimaja näha veel tänapäevalgi Varangul.⁴

Nagu rahvapärimestes jutustatakse, viinud Liigvalla mõisnik mõisa külje all asuva küla möödunud sajandi keskel Aosse. Rehetared elumajadega ehitatud uued, kõrvalhooned toodud kaasa Liigvallast. Kõigil Ao rehetaredel peale Jaanihansu oma olnud korsten. See ilma korstnata maja ehitatud Liigvalla ja Preedi paruni kihlveo põhjal valmis ühe päevaga. Samal ajal lammutatud ka Ao mõisa häärber. Teovoor, mis Liigvallast kõrvalhoonete materjali Aosse tõi, viis lammutatud häärberi Varangule, kus ta endisel kujul üles laoti. Praegu asub selles hoones Varangu metskonna kantselei. Samas hoones veetis oma noorusaastad ka kunstnik Eduard Viiralt.

Ao mõisa maad piirnesid põhjas Räätsvere külaga, läänes Liigvalla mõisaga, lõunas Preedi ja Piibe mõisaga. Idapiiril asusid mõisale kuuluvad Suur-Rakke ja Väike-Rakke küla. Teoliste tee Rakkest

⁴ «Postimees» 28. VII 1929, nr. 201.

⁵ Fr. R. Kreutzwald, Maailm ja mõnda. Tallinn, 1953, lk. 14.

⁶ E. Laugaste, E. Normann, Muistendid Kalevipojast. Tallinn, 1959, lk. 93.

⁷ Sealsamas.

Aosse käis Kellamäe küla kaudu ümber soo. Ammune tee on tänapäevaks juba tükati unustatud, ainult kohati kasutavad teda veel Kellamäe üksikud soovhoosipered.

Soo Rakke ja Ao vahel, mis Faehlmanni ajal ei kandnud looma, on maad andnud kultuurniitudele. Alles on metsasalud, veski ja jõgi, kuhu noor Faehlmann oma igapäevaseid suverännakuid tegi. Veski sellel kohal on juba mitmes ja töötab nüüd elektri jõul, paisjärve on kõrkjad kinni matnud, ainult kitsas oja vingerdab maantesilla ja veskitammi vahel. Faehlmanni nooruses leidus jões ahvenaid, latikaid, trullinguid, lutse.⁵ Isegi Kalevipoeg olevat siin kaladest ja vähkidest toitunud; kui ta pärast oma sõjaväe lüüasaamist Ao jõe tihnikusse tõmbunud.⁶ Tänapäeval siit latikaid ja vähke ei saa, aga säinad, havid ja turvad tunglevad tammi alla, rääkimata särje- ja ahvenaparvedest. Põhjapoolsed allikaojad toovad Ao alla isegi forelle.

Ao jõgi, mida Faehlmann mitmel pool oma loomingus nimetab, kannab iga küla all ise nime. Kümme-kond kilomeetrit põhja pool sünnivad Antu, Kärša ja Ilmandu allikast samanimelised ojad. Kõige kauge-malt algab Vao oja, mis Aoni veel Kiltsi, Vorsti ja Räätsvere nime kannab. Ilmandu ojast saab Väikejõgi, Kärša ja Antu oja ühinevad Nõmme jõeks. Aost Endlani kannab jõgi veel Kellamäe, Piibe, Nava ja Vanajõe nime.

Mõisasild, mille juures Kalevipoeg kolm raudrüütli saadikut maa sisse tampis⁷, pidi olema vist samas kohas,

Liigvalla endine mõisahäärber (1960).

kus praegune maanteeasild. Teine ülekäik asus veskitammil. Rahvamälestuste järgi olnud nende kahe silla vahel veel kolmas ülekäik, mida mööda pääsenud rehetare juurest aida ja häärberi ette. Voorilised, postisõitjad, sõjamehed ja teised võõrad teekäijad olevat pidanud aga jõe lähima koolme kohal Pärna talu juures, sest ülekäigud olnud ainult mõisa kasutada.⁸

Ao sillale paistab jõe loogete taga, umbes poole kilomeetri kaugusel põhjas, tume kuusikutukk. See on Sillaotsa. Siin püüdis Kalevipoeg vähki, söödaks palgi otsa seotud hobune.⁹

Sillaotsa talu asub Ao järve poolt voolava Räätsvere oja kaldal. Kunagi läinud siitkaudu üle jõe Paide—Rakvere maantee. Sellest siis Sillaotsa nimigi. Vanemad inimesed mäletavad veel talu väljal Roti kõrtsi varemeid, ka kõrtsi kaevu koht on tänapäevani märgatav. Ammusest asustusest Sillaotsa lähedal annavad tunnistust ka vanad kalmed ja saunade asemel. Suurt silda enam Sillaotsas pole, väike purre aitab kalamehi ja heinalisi üle jõe.

Poolteist aastasada on mööda ajast, millal Faehlmann Aos Kalevipoja-lugusid kuulis, aga tänapäevani pajatavad vanad taadid muistendeid edasi. Gustav Paal-

berg (sünd. 1880) Sillaotsa vanast talumajast jutustab:

«Räägiti, et Kalevipoeg siin oli ikke käind ja liikund. Meil oli käind vähki püüdmas siin. Meil on Adra einamaal üks kungas. Oli tuld, püind vähki ja läind Reinu mäale. Pajula Mart rækis, et Kalevipoeg tuld Reinu mäält¹⁰, pand põlle liiva täis, tuld, viind Tütarmäale¹¹, Patsi mäale liiva. Adra einamaale pilland põlle nurgast natuke maha.»

Aost kuue kilomeetri kaugusel on «Tuleviku» kolhoosi keskus. Keset põlist parki helendab kahekordne kivimaja, endine Liigvalla mõisa häärber. Praegu asuvad hoones Liigvalla algkool, raamatukogu ja «Tuleviku» kolhoosi kontor.

Möödunud sajandi algul, kui kaheksa-aastane Fr. R. Faehlmann Liigvalla mõisa onu Wenzeli juurde kodukooli pandi, oli see mõis üks ilusamaid Eestimaal. «Seal oli suur aed ja park rohke veega, kasvuhoonetega ja paljude lilledega, ilusad ehitused ornamentidega ja raidkujudega. Keset õue seisvast Herkulesest tegime meie Simsoni. Aadama ja Eeva ees pargis supeldi,» kirjutas Faehlmanni kõige varasem noorussõber J. J. Nocks.¹²

Kunagine lai jõgi, mis paisutatuna ümber saarte lookles, on nüüd ahtakeseks süvendatud. Aga park, mille eest kohalik algkoolipere hoolitseb, on praegugi ümbruskonna kauneim. Mitmesaja-aastase Orjatamme kohta pargi kagunurgas räägitakse, et selle all olevat mõisnikud oma orje peksnud. Orjatammest paari kilomeetri kaugusel Kaevandu vahtkonna metsakraavis lebab inimese jalajälgedega

⁸ E. Vilmansenilt saadud andmed.

⁹ E. Laugaste, E. Normann, Muistendid Kalevipojast, lk. 93.

¹⁰ Kungas Räätsvere külas.

¹¹ Väike kungas Ao ja Puuküla vahel.

¹² Fr. R. Kreutzwald, Maailm ja mõnda, lk. 17.

Orjakivi. Muistend jutustab Liigvalla kurja mõisniku käest põgenenud orjast ja kivist, mis põgeneja jalge all pehmeks muutunud. Nii kivi kui ka tamm on riikliku kaitse all.

Liigvalla mõisa häärber ehitati XVIII sajandil. Umbes samast ajast on pärit ka põhjapoolne väike kivimaja. Võib-olla elas sellesamas hoones mõisavalitseja Nocks¹³, kelle pojaga koos Faehlmann kodukooliõpetaja juures õppis.

1910. aastal kasutati seda hoonet mitmeks otstarbeks: alumisel korrusel asusid

Kalevipoja tool Vägeva lähedal (1962).

pesuköök, triikimistuba, pesunaiste elutuba ja toiduainete panipaik, ülal olid tislari elu- ja sadulsepa tööruumid.¹⁴ Praegu on maja hoopis tühi.

Viimane valitsejamaja, mida kohalikud inimesed mäletavad, asus mõisa peahoonest lõunas, pargi kivimüüri ja maantee vahel. See oli vanaaegne puuehitus, mis kolmekümnendail aastail lammutati. Sama hoone kohta kirjutas E. Päss 1929. aastal: «Sellele on üks osa uuemal ajal juurde

¹³ E. Laugaste, Hinnakem ja hoidkem kultuurimälestusmärke. «Nõukogude Kool» 1957, nr. 6, lk. 338.

¹⁴ August Toimilt (sünd. 1888) Liigvallas saadud andmed.

¹⁵ «Postimees» 29. VII 1929, nr. 201.

¹⁶ E. Laugaste, E. Normann, Muistendid Kalevipojast, lk. 90.

ehitatud ja paarid kõrgemale nihutatuna on lampkatuski teravnenu. Maja palkide nurkehitus ja vanaaegsed aknad tunnistavad maja kõrget vanadust.»¹⁵ Kas sama hoone oli Faehlmanni sünnikoduks Aos või kas selles elas Nocks'i pere, ei tea enam keegi kindlalt.

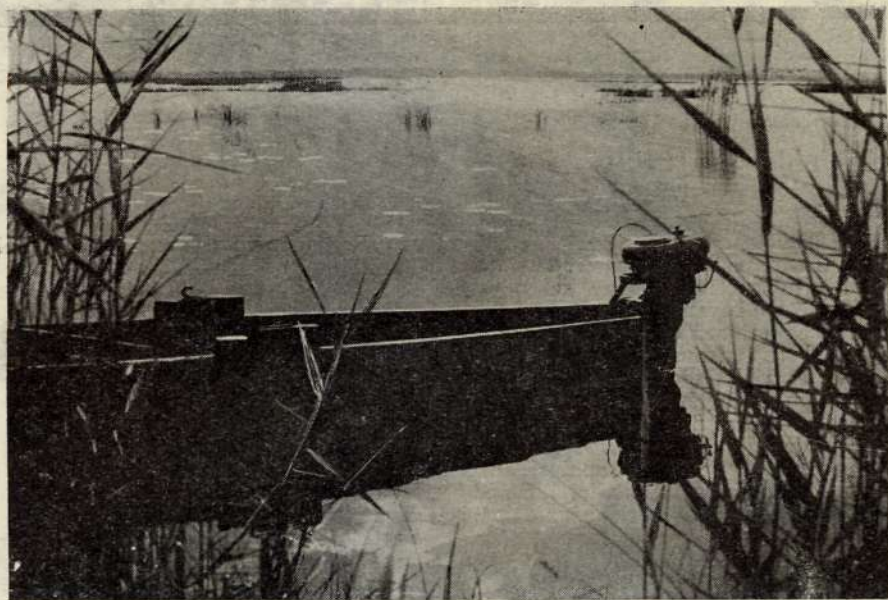
Faehlmanni kodukohast Aost kümme-kond kilomeetrit lõuna pool on Vägeva. Siin ristuvad Tallinn—Tartu ja Rakvere—Tartu maanteed. Teedevahelises kolmnurgas kohiseb hõre kuusemets. Rohkem kui sada kakskümmend aastat tagasi kuulis Faehlmann samas paigas teesillutajate lõkke ääres ühelt lumivalge habemega vanamehelt need Kalevipoja-lood, mis ta 1839. aastal Opetatud Eesti Seltsis ette kandis. «See koht, kus me istume, on mälestusväärne koht: siin tegi Kalevipoeg lõunauinaku oma teel Tallinna. Ta murdis puid kokku ja puhkas neil nagu inimesed meie päevil õlgedel; näete, siin kohal ei kasva ühtki puud, ümberringi seisavad aga ometi kõige kõrgemad palgid. Nii sagedasti kui ma selle koha peale astun, haarab mind värin, mitte nagu sakslast nähes, mitte ka nagu kirikus, vaid umbes nagu surnuaeda astudes, kus puhkab juba nii palju kalleid omakseid ja sõpru.»¹⁶

Samal õhtul oleksid teesillutajad Faehlmannile tema «saksahaisu» pärast peaaegu kolki andnud, kui mitte üks Endla järve vana emakene, kelle onnis Faehlmann eelmisel suvel kaks korda oli õõbinud, poleks teda hoiatanud ja tagaajajate eest läbi soo koduteele juhatanud.

Edru küla koerte haukumine kostab Vägeva metsalagendikule nagu Faehlmanni ajalgi. Aga sealtpoolt kajab hilisõhtuteni ka traktorite ja kombainide hääli. Piibe maanteel vuristavad ööd-päevad läbi autod ja metsalagendikust ida pool kõmiseb aeg-ajalt raudtee. Tänapäevani jätkub siinsel rahval Kalevipoja-jutte. Mitmed ümbruskonna paigad on seotud muinaskangelase nimega. Pikk Seljamäe vallseljak olevat tekkinud Kalevipoja liivakotist mahapudenenu liivast, kui ta Väinjärvest Pihkvasse ehitusmaterjali kandis. Vägeva ja Edru vahel nimetatakse järsunõlvalisi künkaid Kalevipoja toolideks. Lasinurme ja Emumäe vahel on Kalevipoja hobuse jalajäljed ja püherdamisega.

Faehlmanni muistend «Endla järve ja Juta» algab Kärde mäelt nähtud kauni looduspildiga:

«Kes väikest postmaanteed mööda on Tallinna sõitnud, selle pilku, kui ta silmad üles lõi, on kohe teispool Kärde mõisa rõõmustanud meeldivalt üllatav vaade. Tee viib üle järsu mäeseljaku ja vasakul pool levib sügav org, mida kaugel tumedad okaspuumetsad ja lauged kõrgustikud piiravad. Org on soine, väikeste saaretaoliste kasetukkadega kaetud. Uhesuguselt huvitav on vaade nii päikesepaistel kui ka pilvisel ilmal; kes hommikul on vaimeustuses vaadanud alla orgu, ei näe seda

Endla järv (1960).

mitte väiksema vaimustusega keskpäeva ajal või õhtul, ja ilusal juuniööl pole fantaasiat vaja: lihase silmaga võib näha murueide tütreid tantsivat nõiduslikul veepinnal hõljuvas udus. Oru peamine ilu on nimelt üsna suur järv kristallselge veega, mis igas valguses rändajale läikiva hõbedana vastu naeratab. Tahetakse aga orgu ja järve lähemalt vaadata, siis on vaeva palju ja tulu vähe. Läbipääsmatu raba takistab uudishimulise sammude ja kõrge kõrkjastik varjab ligipääsmatuil kaldail vaadet hõbedasele järvele. Mäeseljakult on muinaseestlased vist sageli võlutult vaadanud alla orgu ja vaatepilt pidi sellal veelgi meeldivam olema, sest sakslane, kes ainult kasu saamist taotleb, on metsad harvaks raiunud ja eestlase adra ette rakendanud, et kuldset saaki saada.»

Tänapäeval toob reisijaid Kärde mäele lai ja sirge Tartu—Tallinna maantee. Aastasadu ja -tuhandeid Endlat ümbritsenud soo on alistanud. Iga paarisaja meetri järel kannavad kuivenduskraavid liigvett süvendatud jõgedesse. Metsad rohetavad tumedamalt kui Faehlmanni ajal. Järv ise pole enam läbipääsmatu raba taga: Kärde kraavi äärne tee ja mitmed jalgrajad viivad otse järveni.

Endla on madal, vaevalt paari meetri sügavune järv. 1950. aastal alandati tema pinda 70%. Ainult suurvete aegu lainetab Endla veel sama laialt kui Faehlmanni ajal.

Järve kirdesoppi ulatub kruusane poolsaar. Heinamaa ja kõrkjastiku piiril on välgust purustatud kivirahn — Juta kivi.

Juta kivi lähedal, seal, kus Mustjõgi Endlasse suubub, on pärnasalus Endla kalamehe majake. Tõenäoliselt asus samas kohas ka selle vana emakese onn, kus Faehlmann kahel korral oli õöbinud. Mõisa ajal oli järv välja renditud Endla kalamehele, kelle päris kodu asus kolme kilomeetri kaugusel Linnusaare soosaarel. Seal peeti karja ja hariti põllusiilu, majake Endla ääres andis peavarju kalapüügihoojal.

Endla ja Linnusaare vahele jääb suur Nava soosaar, kus elatakse praegugi. Möödunud sajandil käis siitkaudu Tartu—Tallinna talvete. Teekäijate tarvis olid saarele ehitatud kõrts, sepikoda ja hobuste ruumid, mille varemest on jälgi tänaseni. Kas mitte sellelt soosaarelt polnudki pärit Nava Jüri, kellele Faehlmann ühes oma jutustuses vihjab?

Veidi rüüst ~ rüijust

Eesti kunstipäraste käsitöövaipade hulgas on narmasvaibad viimastel aastatel saanud eriti soosituks. Meie rakendus-kunstnikud on kavandanud ja valmistanud mitmed sellised vaibad, mis kuuluvad eesti kunsti püsivate väärtuste hulka. Asjaomastes ajakirjades ja kunstinäituste kataloogides nimetatakse narmasvaipu *rüjuvaipadeks* ehk pelgalt *rüjudeks*. Sõnad *rüju* ja *rüjuvaip* esinevad ka 1960. aasta «Oigekeelsuse sõnaraamatus». Eri teed on käinud järgmisel aastal ilmunud «Võõrsõnade leksikon». See sõnaraamat toob *rüüju* ning märgib ühtlasi, et sõna on saadud soome keelest, kus eeskujuks on olnud *ryijy*. Eesti *rüju* otsest soome eeskujust räägib seegi tõik, et varem on ka eestikeelses tekstis kirjutatud *ryijy*. Eesti rakenduskunstis on narmasvaiba eeskujuks kaheldamatult olnud samuti soome narmasvaibad, mis kannavad nimetust *ryijy*. Vähemal määral on võinud eeskujuks olla ka rootsi *ryor*.

Narmasvaipu on meil valmistatud siiski juba ammu enne seda, kui nad said omaseks moodsas rakenduskunstis. Neid on tundnud etnograafiline kunst Hiiumaal, Vormsis ja Loode-Eesti ranni-

kul. Eesti narmasvaiba nimetus oli Hiiumaal *rüi*, omastav *rüi*, ehk *nukkudega rüi*. Viimane nimetus on rüisõbale sissekootud nukkude, s. o. narmaste järgi. Kolmekümnendate aastate lõpul tõi allakirjutanu Eesti Rahva Muuseumile (praeguse Etnograafia Muuseumi eelkäijale) Vormsist musta-valge-kirjalise rüi, mis on kauneimaid omasuguseid. Vastavalt Hiiumaa keeletarvitusele kujunes meie etnograafilises kirjanduses narmasvaiba erialaseks nimetuseks *rüi*. Tänapäeva etnograafid eelistavad siiski soomepärasest *rüijut*. Sõna *rüi* on olnud kirjanduses mujalgi tarvitusel. See leidub muide ka P. Wieselgreni, P. Ariste ja G. Suitsu «Rootsi-eesti sõnaraamatus», kus rootsi *rya* on tõlgitud eesti keelde 'rüi' ja *ryvåvnad* on 'rüiriie'.

Eesti *rüi* on otsene laensõna rootsi keelest. Soome *ryijy* on laenatud samast allikast. Et *rüi* on meil juba ammu murdeomane ning häälduslikult ja õigekirjutuslikultki eestipärasem kui soome keele kaudu tulnud *rüju* või *rüüju*, kas poleks siis otstarbekas narmasvaiba ülddeestiliseks nimetuseks fikseeridagi *rüi*?

P. Ariste

«Läbiviimise» sünnimaalt

Mine tea, kus *läbiviimisega* praegu häda kõige suurem on. Kui uskuda sakslasi, siis saksa keeles. SFV keelekultuurialastes väljaannetes on korduvalt kurdetud verbi *durchführen* 'läbi viima' vohamise üle. Viimati kirjutab sellest P. v. Polenz Lüneburgi ajakirjas «Muttersprache». Ei korraldatavat (*veranstalten*) enam võistlusi, ei peetavat (*abhalten*) läbiraakimisi, ei võetavat ette (*unternehmen*) väljasõite rohelisse — muudkui viidavat läbi. Paljudel juhtudel puuduvat sel verbil sisu ja ta olevat tarvitusel ainult selleks, et verbaalsubstantiive lausesse sisse sobitada. Verbi *durchführen* liialist tarvitamist ei saavat enam pidada lihtsalt keeleliseks hooletuseks. Ta inditseerivat ennemini tänapäeva tõelist stiilihäda: äraratsionaliseeritud igapäevaelus ei jäävat aega, et deverbaalide juurde otsida sobivaid tegusõnu.

Autor teeb vihje ka sõna *durchführen*

Hitleri-aegsele tarvitusele: siis tähendatud see 'hoolimatult läbi suruma'. See vihje pole juhuslik. 1960. aastal ilmus Frankfurdis (Maini ääres) ajalehe «Frankfurter Allgemeine Zeitung» keelenurga materjale sisaldav raamat «Keellega vesteldes» («Im Gespräch mit der Sprache»). N. B[enckiser] küsib seal *durchführen*'i kohta: «Nii umbes 1933. aastast peale on ta kõrvale tõrjunud kõiki tähenduselt sugulasi või lähedasi tegusõnu. Kuidas see tuli?» ja tsiteerib edasi Sternbergeri, Storzi ja Süskindi «Ebainimese sõnaraamatut» («Wörterbuch des Unmenschen»), mis ilmus kümme aastat varem: «... küllap oli see seoses asutuste keelepruugi stiili ja tooni muutusega: ametite asemele tulid mundris ja säärsaapais füürid... Paljude korralduste või käskude *durchführen*'is sisaldus seepärast vähem sõnast *ausführen* ['tege-ma, teostama'] kui raudse rusika *durchgreifen*'ist ['oma võimu

näitama]. See altmaa tulnud lisand andis sõnale juurde mingi pläriseva kõla, ja säärast häält tehti tollal meeleldi, tihti mõtlematult: see kuulus uue stiili juurde...» Füürid kadusid, aga *durchführen* jäi. See sõna pole enam imperaatorlik plärin ega ähvardus, ainult üks abitu käsitseja plagistab rõõmutult vana masinat, mille värgist ta ise aru ei saa. Ei ole mehikesel seljas üliinimese univormi, vaid ainult kehva venna kantseleikittel. Nii Storz. Polevat palju lisada 1960-ndalgi aastal, jätkab Benckiser, olukord olevat endine. Ta lõpetab täieliku resignatsiooniga: «On kindel, et miski ei aita. Põhjused on liiga sügavad ja keelepuhastajate luud suudab pühkida ainult pealispinda. Ka edaspidi muudkui *viiakse läbi*.»

Eesti keele kohta meenutatagu, et sõna *läbi viima* on meil ammuilma olemas ja tema mõistlik sisu (peale otsese, füüsilise, näit. seinast või jõest läbiviimise)

Keelesõnumeid

Võõralt maalt

Ei rohkem ega vähem kui — avastati uus maa. Selle maa, mille nimi olevat *Portugaalia*, avastasid J. Ojamaa ja L. Brodskaja, A. K. Lebedevi raamatu «Abstraksionismi vastu kunstis» (Tallinn, 1963) tõlkija ja toimetaja, ja selle nime võib näha raamatu 65. leheküljel.

Portugaalia avastamise kõrval jäävad tõlkija ja toimetaja muud, väiksemad avastused varju. Aga ehk mõnd inimest nad siiski huvitavad ja innustavad uusi avastusi tegema. 7. lk. on juttu «sajanditepikkusest hiina rahvuslikust maalikunstist». Kes oleks võinud arvata, et Hiinas kunsti sel kombel mõõdetakse! 33. lk. räägitakse ajakirjast «New York World Telegram and Sun». See on tore küll, et ameeriklased sõna *telegramm* nüüd juba eesti moodi kahe m-iga kirjutavad. 55. lk. kuulutatakse, et eksisteerivad «taime- ja loomamaailm». Oige! Milleks öelda *taimeriik* või *loomariik*, kui vene keeli on *животный и растительный мир*.

Omalt maalt

Viimastel aegadel on meie maalt kadunud sellised tegevused nagu õppimine, tunnetamine, arenemine, loomine,

on 'takistustele vaatamata midagi teoks tegema'. «Koosolek viidi läbi» tähendab, et saavutati võimalus koosolekut pidada; «Aga meie viisime oma tahtmise läbi» on seletamatagi selge. Sisuvaese tegemist tähendava verbina on teda samuti ammu tarvitatud, kuid eriti laiutama hakkas see «abitegusõna» sõjajärgseil aastail. On takkajärele raske öelda, kust selleks otse-seid mõjustusi saadi või kas ehk saadi neid mitmeltki poolt. Praegu igatahes on «abiverb» *läbi viima* taanduma lõonud, vähemalt trükisõnas. Keeleravijate hool on vilja kandnud. Meil on jälle selleks oma sügavad põhjused ja me võime nende üle uhked olla — kui me vaid hooletuks ei lähe. Argem unustagem, et mitmesuguste ametkondade (kaasa arvatud haridusvõrk) nüris keelepruugis elutseb «abiverb» *läbi viima* edasi. Vahest aitavad ka eelnevad tekkeloolised märkmed hooletuse eest hoiatada.

H. Saari

tekkimine, kirjutamine, muutumine, kujunemine, töö, tootmine ja paljud muud. Nende asemele on välja mõeldud (ehk mõtlemisprotsessitud) uued: õppeprotsess, tunnetusprotsess, arenguprotsess, loomisprotsess, tekkimisprotsess, kirjutamisprotsess, muutumisprotsess, kujunemisprotsess, tootmisprotsess...

Ega vist seegi päev kaugel ole, kui üks maarahva laps õndsas Oskar Lutsu «Kevade» uues ja kaasaegses vormis välja annab. Ja küllap vist algab see uus «Kevade» umbes nii: «Kui Arno ühes vastava lapsevanemaga koolimajja saabus, oli õppeprotsess juba toimumas.»

On keeli, kus protsess ja resultaat ei ole lihtsalt eristatavad. Inglise keeles tähendab *perception* nii tajumist kui taju, vene *познание* on niisama hästi tunnetus (resultaat) kui ka tunnetamine. Eristamisvajaduse korral tarvitatakse ühendeid nagu *process (act) of perception* ja *процесс познания*. Eesti keeles on üldjuhul sellised liitsõnad tarbetud ja naljakad, sest meie keeles tuleb vahe niigi esile. Etteheiteid «protsesside» eesti keelde talumise eest tuleb teha kõigepealt meie filosoofidele, psühholoogidele, pedagogidele ja teistele teadlastele, aga *last not least* ka ajakirjanikele. Loota jääb, et vähemalt uue entsüklopeedia «tootmisprotsessis» üks protsess korraldatakse ja üleliigne *protsess* väljasaatmisele mõistetakse.

J. Kaplinski

Keeli ja Meeli

Meeli: «Väikesed silmapaarid vaatasid ammuli sui tohutu tõstekraana töötamist». Mis sa arvad, kas võiks öelda ka nii: «Väikesed suud neelasid pärani silmi magusaid roogi?»

Keeli: Miks mitte! Lastakse ju J. Aldridge'i romaanis «Kütt» Andrewsil tõmmata jalast mitte üksnes kummist botikud, vaid ka lühike hall sineliriidest jopp.

Meeli: Rae kauplusest sealihavorsti ei saanud, nüüd lähen Viru värava kauplusse.

Keeli: Kuidas sa pimeloom räägid! Sa pead ütlema: kauplusest «Rae» ei saanud sa sealihavorsti, nüüd lähed kaupluse «Viruvärava».

Meeli: Ah-ah-aa, ise tegid samuti veal! Kauplusest «Rae» ei saanud ma vorsti «Sea»!

Meeli: Lugesin hiljuti, et ««Rahu» kolhoosi esimees sm. Jegonjan, kes ise viibis NLKP veebruaripleenumil, andis õpilastele ülevaate probleemist, mis pleenum põllumajandustöötajate ette püstitas». Aga mis selgus? Mingit televisiooniülekannet sm. Jegonjani sõnavõtuga polnud õpilastele korraldatud!

Sm. Jegonjan rääkis õpilastele alles hiljem, kui ta juba oli viibinud pleenumil.

Keeli: See pole veel midagi. Ükskord teatati, et sovhoosis olevat asutud ehitama 100-pealist karjalauta. Läksin kohale, vaatasin: laudal polnud ühtki pead.

Meeli: Mine tea, kas oli teatajalgi.

Keeli: «N. kolhoosis läbiviidud koosolekul arutati vastuvõetud kohustuste täitmise ja kasutamata reservide küsimust.» Mis sa arvad, mis sellel lausel viga on?

Meeli: Ainult üks viga: et ta ära trükiti.

Meeli: Lugesin polikliinikus ülespanud plakati, et «käsi tuleb pesta enne sööki voolavas vees». Miks küll pärast sööki voolav vesi on pesemiseks vähem soodne?

Keeli: Minul on hoopis asjalikum mure. Lugesin ajalehest, et ühes kolhoosis «siirduvad praktikandid valgetes kitlites lehmade juurde», ja püüan välja arvutada, kui kalliks võis see küll majandile minna.

Vana keelemehe ütlemissi

Raske ja imepärane on olnud tee, mille meie emakeel on maha marssinud võlu-sõnast sõna võluni.

Nõnda peaks oskama kirjutada, nagu on tehtud hiina puugravüürid. Ainult üks õitsev oksake. Kuid see koondab endasse kõik maailma õitsevad oksakesed. Eluaegne loodusevaatlus ja vaevarikkas harjutustes koolitunud oskus on toime tulnud sellega, et neis gravüürides on materjali miinimumi varal saavutatud mõju maksimum. Ja pealtnäha on kõik lihtne, nagu mängeldes sündinud.

Nii peaks mängeldes sündima lause otsekuu oksake, ja peenelt pistetud puänt olgu tema õieks. Meie mõte ja kiri on veel liiga raskepärane ning mõjutu. Püüd-kem tõsiselt saada mõjukaks-kergepäraseks!

Oh teid, teie vintsket tõde ja tuima kainust! Te kujutlete, et olete uue aja inimesed. Teile on Shakespeare juba mõne sajandi eest peegli silme ette seadnud:

«Tõsine oskab rumalgi olla, aga lustlikuks on suurt mõistust tarvis.»

Imelik! Sidekriips näeb täpselt samuti välja nagu poolituskriips ja sõnakesega «kunagi» võime tähendada aega, mis kas oli tuhande aasta eest või tuleb tuhande aasta pärast.

Kirjavahemärkidest on hüüumärk üks kehkadivei, kes sageli ülearu hüppab; semikoolon on kohusetruu geomeeter, kes täpsesse kohta märgib lõikepunkti; koma on väike tark asjamees, kelle kenale teravmeelsusele nii mõnigi kõva mees alla jääb.

Mis on veel kaunimat kui varasel hommikutunnil paberile panna ideesid, mis öise puhkuse järel pähe tulevad! Nad on muredad nagu hommikused saiakesed. Niipea kui nad on hoolikalt lõhki lõigatud ja või ning marmelaadiga suupäraseks määritud, pole neil enam seda lõhna ega värskust — ei saiakestel ega ideedel.

E. KOELWEL

Mälestusi Aleksander Antsonist

Ilusal suvisel pühapäeval astus meie õuele pikk sale külanaine, linapäine poisike käekõrval. Kumbagi neist polnud ma varem näinud. Juhatasin naise tuppa ema juurde, meie poisiga kahekesi aga jooksime ja hullasime varsti sellise õhinaga, nagu oleksime juba sünnimisest saadik sõbrad olnud. Peagi teadsin, et tema on Saadu Sassa Võrsna külast (minu kodu oli Eiste külas Kõljala mõisa lähedal). Saadu elamu katus oli üle sarapuupõõsaste näha — maja asus ju päris meie karjamaa piiril.

Kui õu ja aed olid läbi uuritud, tahtis Sassa ka tuba näha. Toas võtsid memmed meid lähema takseerimise alla ja tegid kindlaks, et oleme pikkuse poolest päris võrdsed ja mina Sassist ühe päeva vanem ning sügisel saame mõlemad seitsmeseks

Siis köitis Sassa tähelepanu nurgariivil raamatutega. Neid oli meil päris kenasti, sest isa armastas merel lugeda. Tuli välja, et ka Sassal oli lugemine juba selge. Emad korraldasid kohe lugemisvõistluse, millest selgus, et me selles kunstis võrdselt tublid mehed oleme.

Sõpruse algaastail köitiski meid ühine lugemishuvi. Lugemisvara leidus käesoleva sajandi algul Saaremaa külas väga vähe. Testament, mõnes peres ka piibel, lauluraamat ja kalender — see oli kõik. Kui üks meist kusagilt midagi uut kätte sai, siis viidi see alati ka teisele lugeda.

Saadu vanaaegse lauluraamatu lõpus avastasime kirjelduse «Jeruusalemme linna hirmsast ärarikkumisest» ja ka puukaantega piiblis leidus imelikke lugusid kuningatest, sõdadest ning muust. Kuigi need lood nii isemoodi trükitud olid, et neist raske oli aru saada, pöördusime lugemismaterjali-püua aegadel siiski korduvalt nende juurde tagasi.

Meie lektüüri moodustasid tollal liikvel olnud sentimentaalsed jutustused «Mai Roos», «Õnnetu Hirlanda», «Vaga Jenoveeva» ning muud niisugused haledad ja armsad asjad. Meie kätte sattusid ka mitmeandelised rööpliromaaniid «Rinaldo Rinaldini», «Morando Morandini» jts. Sel sügisel tõi minu isa kaasa piiblist paksema «Rosa Burgeri» 62 andes. Lugesime Sassaga mõlemad selle paar korda läbi ning muutusime buuride innukateks austajateks ja inglaste surmavaenlasteks.

Saadu ema oli tubli jutuveeretaja. Te-

Aleksander Antson
(1920-ndail aastail).

ma suust kuulsime imelugusid Kaali järvest, mille kõrge metsatukk selgesti meie õuele paistis. Sinna järve vajunud vanasti hirmsa mürinaga uhke rüütliloss koos oma patuse peremehega. Täiskuu ajal paistvat loss mõnikord praegugi veest. Kui keegi läheb selle põhjatu järve sügavust möötma, siis riputab kole rüütel verise oinapea mõõdunööri otsa. Järve ise on imekaunis ja jaaniööil öitseb selle kaldal sõnajalaõis. Kuid õnneõit kaitseb vanakuri oma sellidega ja Kaali Konn (Conrad von Möller) ei luba kedagi järve äärde. Need jutud andsid meile tublisti mõtlemist Kaali järve ja selle imede üle.

Suvistepühade ajal kavatsesid ümberkaudsed noored seda imejärve vaatama minna ja kutsusid teisigi kaasa. Teati küll, kui äge ja kuri mees on Kaali Konn, kuid nüüd räägiti, et parun pühadeks linna sõitnud. Saadi siis 25—30 inimest kokku ja mindi Kaali poole. Pillimees oli kaasas. Ka meie poetasime ennast teiste sappa. Vaikselt lähemesime härrastemaja kaudgemalt küljelt järvevallile. Kui me Sas-

saga selle harjale jõudsi ja silmasime järve roheliselt läikivas vees peegelduvat vastaskallast, mille paepankade vahel kasvavad puuhiiglased, tungis meie suust üheaegselt üksainuke pikk ja väljendusrikas silp — aahl Saadu emal oli tuline õigus: see oli võlujärv juba üksnes ilu poolest!

Järvevallilt vaatasime ka härrastemaja, mis oma katuseuukadest lõhestatud mansardkorrusega ja kõrge mitmesakilise ning kivivappidega ehitud keskmise põikkelbaga jättis vanaaegse ruütililossi mulje. See viis mõtted Bornhöhe «Tasujale», mida hiljuti olime lugenud.

Külanooresid olid valliterrassil tantsugi lahti lõonud. Kuid äkki hüüdis keegi kõrgemalt ringuallilt:

«Konn tuleb!»

Järvevallilt tormas keppi keerutades alla pikk tumeda põskhabemega mees ja tungis otse lõbutsejate sekka.

«Kes teit korratit lubas seia hullamal! Ma teitit...!»

Kepp vuhises ringi. Tüdrukud panid kiljudes jooksuma. Kepp vehkles õhus ja paruni suu vahutas sajätusi, kuid otse lüüa ta ei julgenud. Viha oli suur, keegi pidi pihta saama — ja sai lai kiivilaud, millel paruni kepp laksatades murdus.

Rohkem me ei näinud. Põgenesime Sassa üle järvevalli ja põllu metsa poole. Alles Metsiku sepapaja juures ütles Sassa: «Kui nüüd Tasuja siin oleks olnud!» Ja meil oli kibe kahju, et Kaali konna ainult kepikatuuramisega võis suure inimparve põgenema peletada.

Eks siis tärnanudki Saadu Sassa hinges see okas, mis hiljem Bornhöhe, Saali, Kitzbergi ja Wilde teoste ning elukogemuste mõjul kasvas ja sundis kirjanikku ristirüütleid ning nende järglasi oma epigrammidega torkama. Siiralt rõõmustades saatis Aleksander Antson 1939. aastal Hitleri kutsel Eestist lahkuvaid baltlasi epigrammiga «Orduaja lõpp».

Sügisel läksime 8-aastaselt külakooli, Sassa Sagaristesse, mina Reeküllä, nagu kellelegi lähem oli. Teised lapsed tulid siis tavaliselt alles 10-aastaselt kooli. Oppedukuse poolest aga olime meie alati esimeste hulgas.

1909. a. kevadel lahkusid Sassa vanemad Saadu vabadikuperest ja ostsid Sagariste külast talukoha. Saadu Sassa sai nüüd Uustalu Alleks. Meie kodukohade vahemaa oli endiselt umbes poolteist kilomeetrit.

Elu Aleksander Antsoni isakodus ei olnud kiiduväärt, sest et vanemad teineteisega hästi ei sobinud. Ema Liisu, endise perekonnanime järgi Kindlam, oli pikk kõhnavõitu naine, kes oma lapsi südamest armastas ja nende eest väga hoolitses. Isa Mikkel, uhke kikkis vurrudega mees, lastest suurt ei hoolinud. Ta oli ümbruskonnas tunnustatud kaevumeister, kes omasepistatud puuridega saare paese aluspõhja kihtide vahelt vett otsis ja selle

männitüvest pumba abil maapinnale tõi. Olut pruulis ta sageli ja pidas ka monopoliikaubast lugu. Purjuspäi läks ta tige-daks. Mitugi korda pidi naine lastega naabrite juurde rettu pugema ja mõnikord sugulaste juures paos elama. Lõpuks viis Mikkel nad jälle koju tagasi, kuid õnnelikku perekonnaelu neil ei olnud. Aleksander oli kõige vanem laps; kaheaastaste vaheaegadega järgnesid talle õde Marie ja vend August.

Uustalu koht oli kehv. Mikkel pidi kaevumeistri ameti abil talu ostuvõlga tasuma. Perekonna elujärg ei olnud jõukas, kuid naabrite omast mitte halvem.

Aleksander Antsoni emal oli suur mõju tulevase kirjaniku ja selle mänguseltsiliste arenemisele. Ta oli loomult väga sõbralik, tasakaalukas ja heatahtlik inimene, kellel jätkus südamesoojust külalastegi jaoks. Ohtudivikus vestis ta meile muinasjutte, pajatas minevikumälestusi, jutustas rahvanaljandeid ja andis mõistatusi. Ta pani lapsed laulma ja ringmängu mängima. Ja kui ilm ei lubanud väljas olla, oli tal varuks terve hulk mängu, mida Uustalu elutoas võis mängida. Sinna kutsus ta neid alati ja tundis laste sagimisest lõbu. Pühadepõhud Uustalu põrandal olid mõnusamad kui kusagil mujal. Uustalu toas ehitati valmis maridi- ja kaadrisandid ning seal alustasid oma rännakut kõrgete õlgkübaratega nääripoisid. Päril range oli Uustalu memm nende vastu, kes vandusid või halbu sõnu tarvitasid. Tema mõju tõttu ei teatud meie hulgas ulakusi ja poiss- ning tütarlapsed moodustasid Sagaristes ühise sõbraliku pere.

Lugemist ei unustanud me Alleksiga suvel ega talvel, kui aga midagi saada-val oli. Eiste külas elas isemoodi mees Tärni August. Temal käis mitu ajalehte ja külarahva arvates oli ta suurest lugemisest juba lolliks läinud. Tal pidi ait raamatuid täis olemä. Külakoolis õppimise ajal sain temaga sõbraks. Viisin talle meie raamatuid ja sain tema omi vastu. Augusti raamatukast sisaldas enamikus ajalehtede jutunurkadest kokkukõidetud raamatuid, kuid seal leidis ka paremaid teoseid. Need toitsid meid Alleksiga paar aastat.

Sagariste külakooli tuli 1910. a. sügisel uus koolmeister. See oli lõbusa ja mõnusa olemisega noormees Eduard Kolk, pärit Kogula valla Viira külast. Kolk oli suur spordientusiast. Oma spordiharjutusi tegi ta õpilaste juuresolekul ja äratas sellega nendes suurt vaimustust.

Õpilaste jaoks muretsetes Kolk väikese kummipalli ja õpetas sellega «laagrit» mängima. Siin võisid poiss- ja tütarlapsed võrdset kaasa lüüa. Ta õpetas ka teisi ühiseid jooksu- ja võistlusmänge.

Kolk oli hea pedagoog, suhtus õpilastesse erilise soojusega ja võttis oma rahvaalgustaja-ülesannet väga tõsiselt. Tema peamine teene oli, et ta õpilaste vaba

aja veetmisele mõttes ja spordiharrastusele kooli juures eluõiguse andis. Teistes külakoolides seda tollal veel ei tehtud.

Kui Kolk tuli Sagaristesse, õppis Antson selle kooli III jaoskonnas. Ja Alleks oligi see, kes spordiharjutustel oma südidega alati esimesena jaol oli. Pühapäevad veetsime Alleksiga järjekindlalt koolimajas. Mõnikord käisime Kolgiga koos uisutamas. Temalt saime häid raamatuid ja tema juhatusel hakkasime kirjandust teadlikumalt valima. Tema õpetas meid ka malet mängima.

Spordiharrastuste kõrval jätkasime Alleksiga innukalt kirjanduse lugemist. Kahjuks oli kõik lähemast ümbrusest saadav lugemisvara läbi loetud. Valla keskkuses asus Püha Noorsoo Kasvatamise Seltsi väike raamatukogu, kust hakkasime raamatuid laenama. Sinna oli 8 kilomeetrit ja raamatukogu oli ainult pühapäeviti kaks tundi avatud. Aja säästmiseks jooksime, et rutemini külaväljale jõuda, kus spordisõbrad meid ootasid. Need jooksutretid Antsoni jooksuharrastusele aluse panidki.

Järgmisel sügisel läks Antson Reo kihelkonnakooli ja külalapsed hakkasid teda nüüd Uustalu Sandriks hüüdma. Meie pühapäevaseks kohitamispaigaks jäi endiselt Sagariste koolimaja.

Kolgi kaudu sattusid meie kätte mõningad väljaanded, kus Hackenschmidt, Lurichit ja Abergi ülistati. Kolk tellis Peterburis ilmuvat ajakirja «Sini Zurnal», milles avaldati pikki artikleid jõumeeste kohta. Temalt saime teisiigi spordiraamatuid, näiteks Sandovi «Väikepommi süsteemi», Mülleri «Minu süsteemi» ja piltidega ning eriti huvitava «Prantsuse maadlemise õpetuse». Kolgi juhatusel tutvusime kogu selle värgiga ka praktiliselt. Suvel Sagaresti külaväljal hüppasime kõrgust ja kaugust, jooksime ja viskasime oda. Jooksutretid Pühase raamatute järele kestsid endiselt, ainult nüüd katsime jooksuga juba üle poole tee.

1912. a. sügisel läks Antson Valjala kihelkonnakooli. Reo ja Valjala kihelkonnakoolis õppis Antson kummaski ainult ühe talve. Need olid mõlemad üheklassilised koolid, kus pärast kolmeaastase külakooli lõpetamist tavaliselt kaks aastat õpiti. Oppekeeleks (peale usuõpetuse ja eesti keele tundide) oli vene keel. Reos oli õpetajaks väheste teadmistega eakas kõsterkoolmeister, kes Antsoni sümpaatiat ei võitnud. Seepärast kippuski mu sõber Valjala kihelkonnakooli, kus oli koolmeistriks Hain Maripuu, hea pedagoog ja tubli seltskonnategelane, kellest olin sõbrale kiitvalt rääkinud. Juhtus aga nõnda, et kui Antson Valjalsse õppima läks, lahkus Maripuu sealt ja asemele tuli teine mees, kes esmakordselt kihelkonnakoolis töötas ega suutnud õpilastele lähedaseks saada. Nendes koolides õppimise ajal jäi Antsoni vaimseks juhiks ja isiklikuks eeskujuks ikkagi külakoolmeister Eduard Kolk.

Kolk tundis kõitmistööd ja püüdis pereemade lagunevate lauluraamatute paikamisega ning tütarde salmialbumite kõitmisega veidi lisaraha teenida. Tema ilusate köidete tõttu muutus meist pisut vanemate külanoorde hulgas moeks kirjutada albumitesse luuletusi ja salmikesi. Albumid käisid sõprade ringis käest kätte, nende kaudu levisid ringmängulaulud ja vahesalmid, mõtteterad ja mõistatused.

Kui Antson Valjala kihelkonnakoolis õppis, alustasime meiega oma «kladede» kirjutamist; temal edenes see minust palju hoogsamalt. Varsti oli tal neid mitu.

Sellel suvel tegi Antson esimesi oma loomingulisi suleharjutusi: ta hakkas nalja- ja pilkelehte välja andma. Asjasse oli pühendatud ka tädi poeg Georg Lember, kelle kaastöö lehes ilmus ja kelle kaudu «Piraka» esimene number on siiani säilinud.

Sügisel 1913 astusime — Antson, mina, meie spordikaaslane Julius Rüttemann ja veel neljas meie kandi poiss — Laimjala vallas asuvasse Kahtla kaheklassilisse kihelkonnakooli. See kool oli määratud ette valmistama Saaremaa apostliku õigeusu külakoolide õpetajaid ja oli seetõttu teistest kihelkonnakoolidest veidi erineva profiiliga. Kool asus enne Kuresaares, kus teda Kuresaare Eeskujulikuks Kaheklassiliseks Nikolai Kooliks nimetati, kuid rahva poolt kauaaegse juhataja Anton Lutsu nime järgi lihtsalt Lutsu kooliks hüüti. Kahtla kiriku juurde viidi see kool 1912. a. sügisel. Koolil oli kolm klassiruumi ja viis jaoskonda, I jaoskonda võeti külakooli lõpetanud. Meie Antsoniga pääsesime eksamil IV jaoskonda.

Kooli juhatajaks oli iganenud vaadega preester Russ, venestamispoliitika innukas teostaja. Õpetajaid oli mitu, kuid meile kujunes peamiseks mõjuavaldajaks «suurelt maalt» pärit olev Aleksander Sage, kes huvitavalt käsitles vene klassikalist kirjandust. Eesti keelt õpetades (seda oli ainult kaks nädalatundi) kõneles ta sageli ka eesti kirjandusest. Opikuteks olid meil H. Eineri grammatika ja T. Sanderi «Eesti kirjanduse ajalugu». Teistes ainetes oli õppekeeleks vene keel, kooli raamatukogus oli ainult venekeelset kirjandust. Raamatukogu kaudu tutvusime vene klassikute kõrval ka F. Cooperi «Nahksuka juttudega» ja Mark Twaini võrukaelad Tom ning Finn said meie südamesõpradeks.

Elasime kooli internaadis, kus õpilast oli umbes 60. Kool oli segakool. Viimase jaoskonna suured ja tähtsad 16—18-aastased noormehed olid kooliga juba Kuresaarest kaasa tulnud ning püüdsid meile oma üleolekut igati demonstreerida. Uus-tulnukatena pidime väga tagasihoidlikud olema, ainult õhtuti enne uinumist lubati meid videvikus mõnikord muinasjuttu vesta või mõnda loetud lugu sõbrale jutustada. Antson tegi seda meeeldi ja tema jabuleerimisoskusest peeti lugu.

Spordist ei teatud selles koolis midagi ja võimlemistundides tegi veltveeblist õpetaja sulaselget riivdrilli.

Oppeaasta teisel poolel, kui olime veidi kodunenud, otsis Antsoni energia väljendusvõimalusi kirjanduspöllum. Tema initsiatiivil hakkasime toimetama käsikirjalist nalja- ja pilkelehte. Onnestunud nimi oli tal selle jaoks juba suvest saadik varus. «Pirakas» ilmus Kahtlas neljal vihikulehel ja oli küljendatud nagu päris ajaleht: selles leidusid tehnilised andmed, joonealune jätkuv seiklusjutt, karikatuurid, vemmälväsrid, humoristlik jooksev informatsioon, naljakuulutusd jne. Antsonile omase julgusega käsitleti «Piraka» veergudel õpilaste seiklusi, sarjati õpetajaid, pajatati türklaste vägivallategudest Balkanil ja avaldati karikatuure õpilaste kohta.

Kaastöölisena olid reklaamis märgitud viimase jaoskonna väljapaistvamad õpilased, kuid tegelikult need osa ei võtnud. Antson oli asja vaimne juht ja peamine sulemees, mina rohkem tehniline toimetaja. «Pirakas» ilmus kolmes eksemplaris, iga klassikomplekti kohta üks.

Ainult kolm numbrit saigi ilmuda. Viimane neist sattus internaadi õhtusel õppimistunnil korrapidaja-õpetaja kätte. See luges «Piraka» muiates läbi ja kutsus toimetuse oma laua ette aru andma. Arutamine ei kestnud kaua, otsus oli, et «Piraka» ilmumine tuleb lõpetada, tabatud number konfiskeerida ja hävitada. Motiiv — segab õppetööd ja viidab kallist aega. Hävitamine aga oli poolik: otsuse langetaja kortsutas «Piraka» nutsakuks ja viskas ahju peale. Kas ta tahtis «Pirakat» meile sel kombel tagasi anda või mõtles ta midagi muud, pole teada. «Pirakas» aga toodi sellise reklaami tõttu veel samal õhtul ahjult alla ja loeti räbalateks. Kuid see jäi siiski viimaseks numbriks.

Kevade lähenemisel hakkasime nuputama, kuidas suvehooajaks spordiplatsi rendiks, spordivahendite ostmiseks ja raamatute muretsemiseks raha saada. Otsustasime pidusid korraldada. Selleks kirjutas Antson oma esimese lastenäidendi «Peetri süü».

Eelmisel suvel oli Saaremaal mõllanud sarvloomade suu- ja sõratõbi. Nakkuse vältimiseks oli loomade jalad tõrvaga üle määritud. Vigurivänt Peeter soovitas tema hoolde usaldatud väiksematel lastel haigusest hoidumiseks jalad tõrvaga üle tõmmata, mida need ka tegid. See oligi Peetri süü, mille eest ta hiljem sai teenitud karistuse.

Niipea kui näidend paberil, asusime selle õppimisele. Anton, Rüttemann ja mina õppisime peategelaste osad Kahtlas selgeks. Kõik osatäitjad oli Antson juba näidendi kirjutamisel arvesse võtnud. Lihavõtteks vaheajale minnes õpetasime puudujaile kiirelt nende osad selgeks, harjutasime hoolikalt ja juba teisel pühal lavastasime «Peetri süü» Sagariste koolimajas. Menu oli suur. Spordiplatsi rendi-

raha ja veidi rohkemgi oli korrage käes. Suvel esitasime seda näidendit veel paar korda Uustalu rehe all.

See oli 1914. aasta suvi, kui algas Esimene maailmasõda.

Sügisel ei tulnud meie sõber Kolk enam Sagariste koolimaja tagasi: esimene mobilisatsioon viis ta sõja lõugade vahele. Meie aga läksime jälle Kahtlasse õppima. Nüüd oli olukord muutunud: endised vägevad olid koolist lahkunud ja meie Antsoniga olime nüüd lõppklassi eesrindlikumaid õpilasi. Oppimine tähendas tublit tööd, sest kevadeks pidime juba külakoolmeistri ameti jaoks küpsed olema.

Sõda tõi meile ka uusi kohustusi. Kahtla kihelkonnakool oli tookord Laimjala ühiskondliku elu keskuseks. Koolimaja saalis toimusid koosolekud, peod ja nende ettevalmistamine. Sõda viis senised nooremad meestegelased näitelavalt ja taulukoorist rindele. Meie õpetajad, kes kunstilist isetegevust juhtisid, ladusid lahkunute kohustused õpilaste õlgadele. Pidime saali ja näitelava korraldama, tõmbasime lava eesrüet, olime suflööriks, näitlejateks ning laulsime segakoori kaasa. Seda peeti tulevastele koolmeistritele vajalikuks ettevalmistuseks. Sageli jäime nende ülesannete pärast ka pühapäevaks koolimajja.

Sõjaraskused hakkasid ennast saartel juba õige pea tunda andma. Rinne lähenes. Oppetöö lõpetati tavalisest varem, kuid kava püüti kiirustades siiski läbi võtta. Andsime kevadel paar proovitundi ja olimegi selle omapärase pedagoogilise õppeasutuse lõpetanud.

Eelmisel aastal oli valla seadusesilmal Antsoni isaga nagu pisut ütlemist olnud Uustalu rehe all omapead peetud peokete pärast. Me ei tahtnud selliste pahanaduste kordumist ja otsustasime asja ametlikuks korraldamiseks spordiselti asutada.

Koostasime siis esimese Saaremaa spordiorganisatsiooni, Saaremaa Spordi Selti «Harjutaja» põhikirja, mis aga registreerimata jäi, sest asutajate hulgas ei leidunud täisealisi. Meid see ei heidutanud — alustasime tegevust, nagu oleks registreerimine toimunud. Esimeheks valiti Aleksander Antson ja sportlased kandsid rinnal oma seltsi märki «H».

Eduard Kolk sai varsti pärast eesliinile sattumist Poolamaal haavata. Talle anti valge pilet ja sellega oli tema sõjasõit lõppenud. Meeleolu oli tal endiselt reibas ja spordihuvi alles. 1915. a. sügisel tuli ta Sagaristesse oma töökohale tagasi.

Kuressaare linnakool ja gümnaasium evakueeriti Venemaale — edasiõppimisele ei saanud me Antsoniga mõeldagi. Külakoolmeistri ameti jaoks olime aga veel noored. Jäime siis talveks lihtsalt koju. Endastmõistetavalt algas nüüd koolimajas Kolgi juhtimisel endisest elavam raskejõustikutreening.

Selle kõrval hakkas üha selgemini väljenduma Antsoni kirjanduslik huvi. Talve

Hõltsime alla linna,
 Harulduselt kerge minna!
 Tänavate tükyund hoopad
 kõnniswad nagu hoopad
 Sügistawa sügishalvise
 maasgand Tardumise paunite
 kukjund hõnnu nagu elu.
 Wirolew ja luudest muudetud elu

A. Antsoni käekirja näide (avaldamata luuletusest «Välja», 1921).

jooksul kirjutas ta paar lastenäidendit ja lavastas need Sagariste kooli õpilastega. Et ma ise osa ei võtnud, siis on aeg nende sisu mälust kustutanud.

Oma laulukladedesse kirjutas Antson siis peamiselt Juhan Liivi, Marie Heibergi ja Anna Haava luuletusi. Kui külanõored talveõhtuil mõnesse tallu jalakeerutusele kogunesid, oli Antson esimesena kohal ja luges või deklameeris kõlaval häälel midagi oma lemmiklaulude valikust. Sama tegi ta ka koolimajas kunstilise isetegevuse harjutustel, mille juhatamine jäi peamiselt tema hooleks. Laulukoor küll lagunes, kuid talve jooksul lavastati Sagariste koolis paar täisealiste näidendit äärmiselt kitsastes oludes ja korrali etendusi veidi paremates tingimustes Pihlta vallamajas.

Sissetulekute eest muretsetime esimeses järjekorras spordikirjandust, seejärel ilukirjandust; kumbagi oli siis väga vähe saada. Raamatud asusid Antsoni kodus ja tema laenutas neid soovijaile. Sellest algatusest kujunes «Harjutaja» raamatukogu osakond, esimene avalik raamatukogu Kaali-Kõljala piirkonnas.

1916. aasta suvel oli Antson paar kuud Sõrves sõjaaegsetel kindlustustöödel. Sügisel läks treening Sagariste koolimajas uue hooga lahti. Mõningad meie tutvuskonnast olid saanud nii vanaks, et võeti sõjaväkke. Sagaristest lahkus ka Antson, kes valiti Pihlta valla Kailuka külakooli õpetajaks.

Kailuka ja Sagariste vahet oli 14 km. Et siis peale oma jalgade muid liiklemisvahendeid polnud, ei saanud Antson «Harjutaja» tegevusest enam osa võtta, esimeheks jäi aga edasi. Antsoni lahkumise

järel toodi «Harjutaja» raamatukogu koolimajja Kolgi hoole alla.

Antson kutsus «Harjutaja» tegelased Kailuka koolimajja võõrustendusele. Laksime «Punga Mardi ja Uba Kaarliga». Külanõortele see meeldis ja Antson organiseeris neist kunstilise isetegevuse kollektiivi. Varsti käis koolimajas õhtuti vilgas tegevus: õpiti näidendeid ja ilulugemine läks väga moodi. Erksamatel ilmusid isiklikud luulekladed.

Pidude sissetulek kasutati raamatute ostmiseks. Need seisid esialgu koolimajas Antsoni hoole all, hiljem (1919. a.) aga moodustati S.S.S. «Harjutaja» Väta raamatukogu osakond asukohaga Vanamõisa külas Saare talus.

Esimene maailmasõda oli juba üle kahe aasta kestnud. Rinne kõmises Riia lähistel. Ja siis tuli Veebruarirevolutsioon, mis lubas kõike, kuid ei andnud midagi. Antsoniga kohtusin pärast seda ühel pühapäeval pärast jumalaorjust Püha kiriku käärkambri, kuhu kõik Pihlta valla koolmeistrid kokku olid käsutatud. Nägime siis esmakordselt kõiki oma ametivendi koos. Meid oli kaheksa inimest ja me vandusime pastor Rahamäe etteütlemisel uuele rügi võimule truudust. Venekeelse vande teksti järgi lubasime oma viimse veretilga Ajutise Valitsuse käsutusse.

Antson oma keevalise iseloomuga lootis uuel olukorral palju. Ta korraldas koolimajas selgituskoosolekuid, kõneles seal ise ja hakkas sellest ajast peale ka kohalikele ajalehtedele kaastööd tegema.

1917. a. varasuvel korraldati Saaremaa õpetajatele esmakordselt eesti keele loengud. Need toimusid Kuressaare Eesti

Seltsi saalis. Osavõtjaid oli rohkesti. Eesti kirjanduse lektoriks oli Villem Grünthal-Ridala; Mihkel Kampmaa kõneles eesti keele õpetamise meetodikast. Enne ja pärast loenguid ning vaheaegadel vahetati elavalt mõtteid sõja, revolutsiooni ja kutsealaste küsimuste üle. Antson oli osavõtjaid vist küll kõige noorem, kuid sõnavõtude poolest kindlasti kõige aktiivsem ja julgem. Kirjandusküsimustes sattus ta lektor Grünthaliga korduvalt vaidlustesse ega nõustunud mõnikord kuidagi selle seisukohtadega.

Sügisel okupeerisid sakslased Saaremaa.

Nüüd läks asi hoopis hulluks. Sõdurid kõmmutasid külatänavail sigu ja hanesid ning kiitsid uute jahimaade rikkust. Kui sellele omavolitsemisele piir pandi, siis võeti ametlikus korras kõik, mis kurnatud küllarahvalt veel võtta andis. Vallaomavalitsused ja koolid suleti, igasugused koosolekud keelati. «Harjutaja» tegevus soikus. Sportlased käisid õhtuti mõnekaua Antsoni juures, kuid sportimiseks puudus meeleolu.

1918. a. algul lubati jälle õppetööd alustada ja Antson läks Kailukasse tagasi. Seal ta kirjutas oma esimese näidendi läiskasvanuile pealkirjaga «Okkiline elutee», milles rääkis joomarist mehe türannia all kannatava noore naise traagikast. Varsti oli näidendi käsikiri minu käes ja meie «Harjutaja» tegelastega hakkasime Kõljalas tasapisi õppima.

Sel kevadel lõpetati koolitöö õige varakult, Antson tuli kodukülla ja hakkas «Okkalise elutee» lavastust viimistlema. Etendus toimus suvel «Harjutaja» spordiplatsil Uustalu sauna taga improviseeritud näitelaval. Selleks oli tarvis Saksa komandandi eriluba. Järgmisel talvel lavastati näidend ka Kailukas. Suuremat kunstilist väärtust sel teosel polnud.

1918. a. suvel võtsime Antsoniga osa Kuressaare okupantide poolt korraldatud saksa keele (ja meele) kursustest. Antson oli okupantide suhtes väga terava keelega ja avaldas oma meelsust varjamatult. Mitmed vanemad kolleegid hoiatasid teda, aga mõju sel ei olnud.

Kuid okupatsioon lõppes. 1919. aasta oli meil sportlike ürituste poolest väga rikas. Märtsis asutati Kuressaare Spordi Selts «Kalev». Aprillis toimus Kuressaare esimene ülesaaremaaline spordiarmastajate koosolek. Mai lõpul olid «Harjutaja» uuel spordiplatsil Kõljalas esimesed ülesaaremaalised kergejõustikuviistlused. Augustis korraldati Kuressaare esimesed Saaremaa kergejõustiku-esivõistlused ja oktoobris esimene ulatuslikum raskejõustikuviistlus. Kõigist nendest võttis Antson organiseerijana ja võistlejana osa.

Pärast jaanipäeva algasid Haridusministeeriumi poolt korraldatud kolmeaastased algkooliõpetajate edasiharimise ja kutsetaotlemise kursused, milleks me Antsoniga Kuressaarde asusime. Meie vana sõ-

ber Eduard Kolk oli juba 1917. a. kevadel külakoolmeistri näjalalgast loobunud ja Kuressaarde kontoriametnikuks läinud. Nüüd aihise tema korterinaabriteks. Päev algas ühise hommikuvõimlemisega. Meie kursused ja Kolgi kantseleitöö kulgesid päeval oma rada, aga õhtu möödus laadaplatsil spordiharjutustega.

Eesti kirjandusest, selle ajaloost ning kirjandusteooriast kõneles kursustel lektor Paul Mitt oma moekas võru murdes väga huvitavalt. Kirjandushuvilised õpetajad vestlesid ja vaidlesid kirjandusküsimuste üle. Tekkis rühmake, kus nende küsimuste juurde ikka ja jälle tagasi pööruti. Innukamad sõnavõtjad olid Antson ja A. Mälk, kes siin olid tutvunud. Eksamitööna pidid kursandid kirjutama ilukirjanduslikku laadi kirjandi vabal teemal. Antson küsis, kas ta võib esitada varem kirjutatud töö. Sellega nõustuti. Tulemuste arutamisel luges lektor ette Antsoni ja Mälgu töö ning soovis neile edu kirjanduslikuks tegevuseks.

Siis sai äkki teatavaks, et Tartu ülikooli juures avatakse võimlemisõpetajate ettevalmistamiseks kaheksaühe erikursused. Kuid asjal oli väike konks küljes: osavõtjailt nõuti gümnaasiumiharidust, mida meil ei olnud. Antson ei lasknud end sellest heidutada ja sõitis Tartusse.

Sügisel sai Antson Saaremaa Ühisgümnaasiumi ja Kuressaare õhtuse edasiharimiskooli võimlemisõpetajaks. Samal ajal õpetas ta gümnaasiumi nooremates klassides eesti keelt.

Oma avameelse ja sõbraliku suhtumise tõttu saavutas Antson õpilastega seltsimehelikult lähedase vahekorra. 1919. aasta lõpul tegid õpilased koolipeol igale õpetajale kingituse. Antson sai toreda hampelmanni pealkirjaga «Veel üks vennike võimleja Sagaristest». Mõni teine ehk oleks sellest solvunud, ent Antson hõikas lõbusalt: «Tere tulemast — kaks meest ikka kaks meest!» Ta riputas kingituse pintsakunõõbi külge ja tantsis sellega peol terve õhtu.

Sel talvel korraldati gümnaasiumis sageli avalikke kirjandusõhtuid. Organiseerijaks ja ühtlasi kõige agaramaks sõnavõtjaks oli Antson. Tema korteris (Pargi 5—3) käis koos kirjandushuviliste kitsam ring, kuhu kuulusid õpetajad Gerban (Järvalt), Simptmann (Simre), Riks (Lulla), Jõgi, notar Lulla, raamatupidaja Sakk ning palju gümnaasiumi viimase klassi õpilasi. Mõnikord tuli sinna ka August Mälk. Neid koosolekuid peeti laupäevaõhtuti või pühapäeviti. Seal arutati järjekindlalt läbi kõik uudisteosed ja deklameeriti ning diskuteeriti hoogsalt. Omaloominguga palju ei esinetud, kuid kord luges Antson siiski ette oma teose, millest hiljem kujunes näidend «Lapsed».

Võimlemisõpetajate kursusest Tartus võttis Antson osa ka järgmisel suvel. Füüsiliste võimete ja võimlemisõpetajale vajalike oskuste poolest oli ta kursustelaste hul-

gas esimesi, kuid kutsut ta siiski ei saanud, sest tal polnud lõpetatud keskharidust.

1920. a. sügisel kutsuti sõja ajal mobilisatsioonist vabastatud noored õpetajad kodanliku Eesti sõjaväkke sundaega teenima. Nende hulgas olid ka Antson, Mälk ja allakirjutanu. Sattusime kolmekesi 2. jalaväerügementi, mis tookord asus Tartus Krasnojarski kasarmutes. Noorsõdurite mahvi saime ainult paar nädalat, siis määrati Mälk pataljoni kirjutajaks, kuid Antson jäeti rivisse spordidirektorina.

Antson sobitas Tartus ühevärra kiirelt sõpruse sealsete sportlastega ja noorte sulemeestega. Tema initsiatiivil toimus 1921. aastal «Vanemuises» noorkirjanike avalik esinemisõhtu, millest tema ja Mälk osa võtsid. Selle esinemise pärast tuli Antsonil sõjaväeülemsega kokkupõrge, mille tõttu ta sõjaväekohtu alla pidi satutama.

Antson oli üldse väga kiire mees sõna võtma, küsimusi esitama ja kritiseerima, seda ei sallita aga kusagil vähem kui sõjaväes. Esialgu määrati talle selle eest väikesi toimikondi, siis pandi kasarmuaresti ja lõpuks tuli tal tutuuda kartseriga.

Õnnetuseks oli Antson ühe väga hella enesetundega nooremleitnandikese ära pahandanud just sellel päeval, mil ta pidi kirjandusõhtul esinema. Talle määrati kolm päeva kasarmuaresti. Antsoni arvates ei võinud ta nii tühise viperuse pärast «Vanemuisest» puududa — ja läks. Kui aga mitme esineja jaoks ühiselt laenatud frakk tema selga oli jõudnud ja ta kõnepulti astus, jõllitas kasarmuaresti määrata talle esimesena saalist vastu. Solvatud nooremleitnant esitas kompaniülemaale Antsoni kohta kirjaliku ettekande. Antsoni distsiplinaarkaristuste norm oli ammugi täis, seepärast saadeti ettekanne seisukoha võtmiseks pataljoniülemaale.

Varsi näitas Mälk meile pataljoni kantseleis kirjavahetust, milles tehti ettepanek anda «moraalselt laostunud reamees» Aleksander Antson rügemendikohtu alla. Meie Mälguga kui kantseleitrotid arvasime, et lugu on paha. Asjaosaline aga lausus oma optimistliku «Egas ma hätta jää!» ja paiskas kirjavahetuse ahju, mille paistel me seda kurba asja arutasime.

Mälk läks ägedaks: «Jah, sina ei jää hätta, aga mida mina nüüd pean teema?»

«Ei jää ka sina hätta — pane oma nupp tööle!»

Hädaga nuputaski Mälk nõnda, et kirjavahetus oli rügemendi staapi kenasti ära antud ja keegi hätta ka ei jäänud.

Pärast sõjaväeteenistusest vabanemist läksid meie teed lahku. 1922. a. sügisel sai Antson Võru Ühisgümnaasiumi võimlemise ja eesti keele õpetajaks ning siitpeale

on ta elukäik ja tegevus ka rohkem tuntud.

1940. a. rüütpöörde ajal läks Antson rahvaga vaimustatult kaasa. Varsti sai temast «Kehakultuuri» toimetaja. 1941. aastal, pärast Tallinna okupeerimist, sattusid kolm Kahtla koolivenda — Antson, Rüütelmann ja mina — Tallinna keskvanglasse. Rüütelmanniga puutusin seal sageli töö juures kokku, samuti ka Antsoni sõbra ning spordikaaslase Juhan Sütistega. Rudolf Sirgega elasime koos ühes täis- tuubitud kongis. Me kõik rääkisime sageli Antsonist, sest kuulsime vangla suure ühise kõrva kaudu tema erilistest katsumustest ja pikkadest kartserikaristustest, kuid aidata me teda ei saanud. Tagantjärele vaid imestasime, kuidas ta kõike suutis kanda nõnda, nagu ta seda kandis. Kindlasti olid talle suureks abiks sportlase karastatud tervis ja ammendamatu optimism, mis teda ka kõige raskemas olukorras maha ei jätnud. Eluga pääses ta fašistide kүүsist siiski vaid tänu sõbraliikule meedikule, kes ta vangikongist haiglasse toimetas.

Pärast sõja lõppu puutusin Antsoniga kokku ainult kahel korral. Esimesel korral õõbisin tema korteris Nõmmel. Siis oli meil aega pikemalt pajatada. Vanglaelust jutustas ta, et oli ülekuulamistel alati süüdistajaid süüdistama hakanud. Tagajärjeks olnud paastuaeg külmas kartseris. Viimaks hakanud ta tooreid ülekuulajaid ala «musti» (vangivalvureid) kättemaksuga hirmutama. See avaldanud mõnelegi mõju. Kartserireisid veninud siiski järjest pikemaks ja lõpuks konutanud ta 41 päeva ühtejärke selles kivikotis.

Aleksander Antsoni elutee lõppes tema täies meheas 1945. a. septembris. Autoõnnetus. Transpordiolid olid siis alles sõjajärgselt korraldamata. Saaremaale oma eelastama minnes sõitis Antson juhusliku veoauto kastis, mis oli kooratud raskete masinatega. Haapsalu lähedal juhtus avariid — auto sõitis kraavi. Raske koorma alla jäädes saigi Antson surmavalt vigastada.

Nüüd puhkab ta põrm Metsakalmistul kirjanike künkal. Juhan Sütiste on temast paremal, August Alle vasakul pool.

Minu mälestuses püsib Aleksander Antson mu lapsepõlve, nooruse ja mehepäevade parima sõbrana. Oma suure avameelsuse ja optimismiga käis ta ringi, alatine naeratus heledais silmis ning päikesepaiste näol. Ta oli väga impulsiivne ja veidi naiivnegi, kuid jonnakalt kindel ja järeleandmatu oma tõekspidamiste eest võideldes. Ta oli hasartne ja ebamajanduslik, muretult tormakas, kuid väga humanne ning läbinisti siiras inimene. Ja on väga kahju, et ta õnnetuse läbi nii varakult meie hulgast lahkus.

A. SEPPEL

AAFRIKA LUULET EESTI LUGEJAILE

Vabaduskoidiku rütmid. Aafrika poeesiat. Koostanud E. Teder. Tõlkinud L. Alamäe, A. Ehin, A. Kaalep, J. Kaplinski, P.-E. Rummo ja E. Teder. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1964. 304 lk. Hind 68 kop.

Aafrika luule antoloogia on kirjanduslooliselt mitmeti tähelepanev fakt. Kui meie teadmised «mustast kontinendist» olid alles hiljaegu väga napid, siis praegu oleme jõudnud selle kontinendiga tutvumiseni ka nüüdisluule vahendusel. Raamat esitab meile Aafrika rahvaste vabadusvõitluse sisu sügavamalt kui mis tahes ülevaatlilikud kirjutised. Koostaja ja tõlkijate, samuti lugejate huvi kaugelt maalt pärineva, kuid mõneti lähedasena tunduva luule vastu on tähelepanev kirjanduse rahvusvahelistegi seoste lähtekohast. Tuleb tunnustada koostaja mesilasetööd väljaannete hankimisel. Kui raamatu kunstiline kujundus ümbrispaperi ja palgelehe näol on Aafrika teema mehaanilise käsitluse vili, siis on tekst seda huvitavam ja väärtuslikum, alates juba koostaja informatiivsest sissejuhatausest.

Aafrika põlisrahvaste eneste keeltes loodud uue aja luule ei olnud antoloogia koostajate ega tõlkijate erihuviks. Ilmselt oli takistuseks nende keelte tundjate väheus, kui mitte puudumine. Antoloogia esindab aafriklaste poolt prantsuse, inglise ja portugali keeles loodud luulet. Alles üksikutel «musta kontinendi» rahvastel on kujunenud oma kirjakeel ja sündinud või sündimas omakeelne uueaegne rahvuslik kirjandus. Enamikku Aafrika rahvaid iseloomustab praegu kultuuridualism. Kolonisaatorite poolt sai väike kihtkond aafriklasi mitmel põhjusel ja mitmel viisil haridust, endastmõistetavalt kolonisaatorite keeles, mille varal avanes tee Euroopa kultuuri juurde. Euroopalikud hariduselemendid olid vahedaks relvaks Aafrika rahvaste vabadusvõitluses. Seni, kuni aafriklaste rahvuslikud kultuurid jõuavad areneda, tähendab euroopalik kultuur (koos vastava keelega) praegu veel väga hõredale haritlaskonnale uue aja kultuuri ainsat võimalust. Esialgu piirduvad Aafrika rahvad enamasti veel kirjutamata kirjandusega, folklooriga. Prantsuse, inglise või portugali keeles loodud kirjandus ei suuda mainimisväärselt oma rahva hulka jõuda, see ei saa rahvakeelset kirjandust asendada ega oma kirjanduse tekkimist tarbetuks teha. Võorkeeltes loodud kirjan-

dusel on mingi analoogia võorkeelte (prantsuse või inglise keele) kasutamise-ga mõne uue Aafrika riigi siseelus. Euroopaliku kultuuriga riigimehed kasutavad seal võorkeeli riigikeelena, selle põhjenduseks toovad nad mitmete eri keeltega rahvaste kuulumise samasse riiki, nende keelte arenematus ja koloniaalvõimu ajast mõnevõrra levinud võorkeeleoskuse. Siin-seal uutes riikides aga võib juba märgata, et võorkeelsete valitsuste kontakti rahvaga on puudulik. Omakeelse kultuuri, esmajoones oma kirjakeele ja omakeelse kirjanduse loomine on seni arengus mahajäänud Aafrika rahvastel pakiliselt päevakorral.

Antoloogia esitab tõlkeid luuletajatelt, kellest osa peale keele omandamise ka vaimset on eurooplastega assimileerunud. Mõned luuletajad jäävad teadlikeks ühendusepidajaks oma rahva ja Euroopa vahel. Nii teatatakse malgaši luuletaja Jean-Joseph Rabéarivelo traagilisest saatusest: vaimult prantslasena tahtnud ta oma vaimset kodumaad näha, mis aga ei õnnestunud. Tema andekas järglane Jacques Rabémananjara püüdis saada prantslaseks, kuid jääda malgašiks. Mitmed luuletajad (näiteks senegallased Senghor ja David Diop) on kaua Euroopas elanud.

Võorkeeltes loodud luulel ei saa olla suurt osatähtsust Aafrika rahvaste eneste arengus. Aafriklaste astumine Euroopa kirjandusse aga on sellele kirjandusele rikastavaks täienduseks. Aafriklaste loodud kirjanduse üheks teeneks on sõprade leidmine Aafrika vabaduse eest võitlevatele rahvastele, ka siis, kui kirjanikud ise ei peagi seda oma peamiseks ülesandeks. Mõjukam kui oma maa kultuuri edasivõimises näib aafriklaste loodud teoste osa olevat Euroopa kirjanduse ideelises ja kujundilises rikastamises, nimelt luules.

Aafrika luuletajad on oma rahva vabadusvõitlusega ideeliselt seotud, sageli selle võitluse juhtijaid, võitluse käigus pikemat aega vangistatud olnud jne. Usna seaduspäraselt avaldub see võitlev vaim nende luules, sügavamalt kui ainult teemades. Vabadusevaimu ja humaansust rõ-

hutades toob iga luuletaja kaasá oma maa traditsioone, folkloori ja tavade rikkusi. See kõik soodustab uue kujundilise loomist. Kui Elevandiluuranniku luuletaja Bernard B. Dadié töötab «jääda kolmejalgsetele, / kümnepäistele, / kahekümnesuistele / vaimudele sõbraks» (J. Kaplinski tõlge), siis pole see kirjanoduslikult otsitud nägemus, vaid luuletaja loomupärane, kodunt kaasavõetud kujund. Lõuna-aafrikalse Uys Krige luuletus esitab bušmani palve noorele kuule. Palve, mis hõlmab kõiki bušmani elu huvisid ja lõpeb nii: «Tere, tere, / noor kuu, / sini-kuu, sa unnevajunu / õhtukaares...» (P.-E. Rummo tõlge), näitab rahvusvahelise folkloori ja nüüdisaja luule suurepärasest põimumist. Tõeliselt suurt luulet pakudes märgib senegallane Léopold Sédar Senghor üksikutele luuletustele esitamise jaoks isegi muusikariistade koosseisu. Prantsuse keeles kirjutavate malgašside (Rabéarivelo ja Rabémananjara) luule on küllastatud oma saare loodusele, folkloorile ning tavadele toetuvatest kujunditest. See luule võlub meid uue elemendiga, mis on Euroopa luules tavaliselt tundmatu.

Kahekümnendail aastail jõudis Euroopa kujutavasse kunsti koloniaalrahvaste kunsti viljastavat mõju. Siis oli nende rahvaste eneste osa passiivne. Praegu aitab Aafrika luuletajate aktiivne osavõtt Euroopa kirjandusest selle terveid tendentse tõhusalt edasi arendada. Ootuspäraselt kestab selline Euroopa luule rikastamine (vähemalt suurtes mõõtudes) ajutiselt, kuni uue haritlaskonna energia seoses Aafrika rahvaste rahvuslike kirjanduste loomisega suundub uuele keelelisele väljendusele. Praegusel hetkel avalduv Aaf-

rika vaimne ergutus Euroopa luules ja kogu kultuuriloos on aga tunnustusväärne.

Mis aafriklaste luules haarab, need on ideedest küllastatud kujundid. «Lõõtsuge mussoonid! Unnake vihkamise valged tsüklonid! / Passaadid tõmmude süütuste mõrvarid! / Torkige lahmake tapke süljake põlgust ja raevu ja tähtede vahtu ja kõdul / Meie uhm seisab murdumata...» (Rabémananjara, tõlkinud J. Kaplinski). «Meid kutsutakse puuvillarahvaks kohvirahvaks õlirahvaks / Meid kutsutakse surmarahvaks. / Meie oleme tantsurahvas, kelle jalgadel jatkub jaksu / Kui nad ainult vastu kõva maapinda saavad põrutada» (Senghor, tõlkinud A. Kaalep). Nii omandab sõna võitleva kvaliteedi, ja see võitlev iseloom tungib kõigisse luuleainefesse. Selline võitleva idee kujundiline esiletung on väärtuslik, kuna Euroopa luulele on sageli õigusega ette heidetud passiivset mõttehoiakut ja ideelaiskust. Seejuures ei esita aafriklaste kaugelki ainult kannatuste ega võitluse luulet, vaid elu tajumist kõigi meeltega, kõigi elualade tundeid, selle sekka ka võluvaid folkloorimotiive.

Niisuguse ideelise aktiivsuse, kujundilise värskeuse, poeetilise optimismi tõttu võivad uues raamatus esitatud Aafrika luuletajad kuuluda ka Euroopa luule avangardi, rohkem luuleväärtuste kui Aafrika spetsiifika poolest. Hoolikad tõlked on toonud need luuletajad lähedale ka eesti keeles. Mitmed esitatud autorid väärisksid rohkem tõlkeid, kui mahtus sellesse antoloogiasse. Juba praeguses väljaandes oleks tahtnud näha katkendite asemel tervikteoseid, eriti Rabémananjara poeemi «Lamba».

N. Andresen

ROHELISEST PALLIST SALU JUHANINI

Jaan Rannap. Salu Juhan ja ta sõbrad. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1964. 120 lk. Hind 34 kop.

Jaan Rannapi esimene raamat, umbes poolteist aastat tagasi ilmunud «Roeline pall», lubas oletada, et meie lastekirjanike pere on saanud täienduseks andeka autori. «Salu Juhan ja ta sõbrad» on sellele oletusele tõhusaks kinnituseks.

«Salu Juhanis» tunned tõepoolest ära lapsed, veel rohkemgi — kaasaegsed lapsed ühest ilmselt erksat elu elavast kaheksaklassilisest koolist. Tõsi küll, koolist endast, õpetajatest ja õppimisest on otsest juttu vähe, kuid ometi tekib õnnestunud valitud detailide ning energiliste poiste tegutsemise ja ellusuhtumise mõjul kujutlus ka Tariste koolist, sealsest õhkkonnast.

Et Salu Juhan ja ta sõbrad ei jää «poisteks üldse», et Turts ei lähe segi

Tammekännuga, Vaikne Mürgel Rinda Eimariga jne., selleks aitab muidugi suuresti kaasa juttude omavaheline seotus. Kogu raamatu vältel jõuab endastmõistetavalt rohkem teada saada kui ühe lühijutu kaudu, seda enam et sissejuhatuses on kõiki rühma liikmeid tutvustav pioneerriülesanne. Ent ainumäärav põhjus see siiski pole. Prohvetlik Looa ja minevikku vaatav Anne on oma iseloomu erijoontega nii selgesti eraldatud, et jäävad kindlalt ja segiminematult meelde, kuigi neist on juttu vähestel lehekülgedel. Omaette tegelaseks tõuseb episoodiline Zimmermanni Herbert, kelle ajakirjaniku «osavus» pääseb eriti maksusele võrdluses «Sädeme» korrespondendi Jõesaare Martaga.

Kõnealused pole pailapsed, ammuigi

mitte kasvatusteadusest pakatavad mario-
netid. Nad õpivad väga hästi, keskmiselt,
nõrgapoolsetlgi vahel, kuidas keegi. Nad
teevad jõudumööda vigureid, mida õpetaja
Kedriku taolised hingelt närtsinud peda-
googid nimetaksid isegi ulakusteks, unus-
tavad vahel oma kohustused või eksivad
kanges avastamistuhinas kõveratele kõr-
valteedele, kuid moodustavad siiski tubli
ning terve pioneerikollektiivi, kus üks tun-
neb muret teise pärast ja kus huvid ning
jutuained ei piirdu ainult kodu või kooli
nelja seinaga ja suusamäga, vaid liiguvad
ümbritseva elu avaraid radu pidi.

Oma põhiteemadelt pole «Salu Juhani»
jutud teab kui pretensioonikad. Piirdu-
takse koolipoisielu päevasündmustega, kus-
juures jällegi üsna mitmed motiivid on
kaunistesti tuntud või varem teiste poolt
kasutatud («Tingitud refleks», «Eksam
õpetajale», «Raadiokõrv»). Ometi on au-
tor värsketel detailide ja elava huumori-
rohke kujutamisi viisi abil suutnud neilegi
anda omajagu uuduse võlu. Teisel poolt
ei jää need näiliselt pretensioonitud argi-
elupildikesed kitsasteks ühe teema ära-
jutustamiseks. Vahel võib lausa imestada,
kui palju mahub ühte lühikesse lastejuttu,
näiteks raamatu parimate hulka kuulu-
vasse loosse «Amanita verna». Siin on
hoogu ja põnevust, pioneeritarkuste prak-
tilist rakendamist, teadmisi loodusest, eale
omast metsaeluromantikast, lastepärast
mõtlemisi viisi ja õigesti paikapandud oma-
vahelisi suhteid. Terase silmaga on näh-
tud ja hästi edasi antud meeleolude vahel-
dumised, väga iseloomulikud nn. keskmis-
tes klassides õppivaile lastele. Jälgigem
kas või ainult Jõesaare Martat, tüdrukut,
kes peab ennast seente kadumises kõige
suuremaks süüdlaseks. Algslehekülgedel
näidatud närviline ja veekalkvel olek an-
nab järele, kui on jõutud otsitavate kind-
latele jälgedele. Veel rohkem: «Marta
kuraas pöördus pikkamööda tervenisti ta-
gasi. Ta lubas naaberrühmale uut ja va-
na teha, nii et neil igaveseks kaob isu
seeni näpata. Ta lubas peasulile kas või
vägisi ühe amaniita sisse sööta, et see
oleks sunnitud maoloputusele minema.»

Ja äkki muutub õhkkond uuesti pin-
geliseks:

«Ta tahtis kindlasti midagi veel töota-
da, kuid ootamatu leid pani tal suu kin-
ni. Sergei tõstis ülespoole põidlapikkuse
valge varremügara.

«Taevas!» hüüatas Marta äkki hoopis
võõra häälega. «Nad on kübara pealt ära
sõõnud!»

Sõna lausumata hakkasime jälle jooks-
ma.»

Kuni lõpplahendus toob kaasa lõdves-
tuse:

«Taevale tänu!» ohkas Marta täiesti
ebapioneerlikult ja hakkas korraga nut-
ma. Nutmine oli samuti täiesti ebapio-
neerlik tegu, kuid keegi ei pannud talle
seda pahaks.» Toodud näide pole raama-
tus erandlik. -

Missugune siis tõepoolest on õige agi-
taator — selle üle paneb noore lugeja
kõikide seikluste ja äparduste lõpuks mõt-
lema «Agitbrigaad suuskadel». Asjalikke
müskuseid antakse paiguti õpetajate puu-
dustele, mis ka tegelikkuses õpilastele su-
gugi märkamatuks ei jää («Eksam õpe-
tajale», «Kodukirjand», «Kultuuri ja käi-
tumise võistlus»), kirjanduslikule šabloo-
nile («Iseloomuviga», «Kodukirjand») ja
kooligi sissetunginud halvale ajalehekeele-
le («Agitbrigaad suuskadel», «Salu Juhani
hüppab kaugust»). Mis on õigupoolest
kangelaslikkus, arutavad «Visaduse proo-
vi» tegelased. Kodukolhoosi ja maailma
asjade üle mõtiskleb «Kodukirjandi» selts-
kond. Tammekännu kiitlemisest sündinud
naljakas äparduselugu «Saade lastevane-
maile» puistab siia-sinna vahele ka tead-
misi heliülevõtte tegemise kohta jne. jne.
Seejuures pole niisugust lugu, mis ripuks
kuski ebamäärasuse piiril, milles poleks
tunda autori oma seisukohta või kus õpe-
tuseiva jääks tabamatuks.

Jaan Rannap ise ei usu veel oma või-
messe juba sündmuste käigus ära ütelda,
mis vaja. Ehkki lõpu lisatud kinnitavat
moraalile viitamist on püütud hoolsalt
maskeerida, paistab see siiski üsna mit-
mest paigast läbi ega tule asjale sugugi
kasuks («Iseloomuviga», «Amanita ver-
na»). Elutõe seisukohalt kahtlase võitu
ning kunstliku kõrvaltooniga on jutustuse
«Eksam õpetajale» viimased leheküljed.
Efektne on küll «Kultuuri ja käitumise
võistluse» lõpp, kuid selle hinnaks on õpe-
taja Kedriku ja Ilmar KiiBITSa uskuma-
tult lolliks ning tähelepanuvaeseks tege-
mine. Niisiis — edaspidi tuleks veelgi hoo-
likamalt mõelda, kuidas kokku viia lahti-
harutatud mõtteitsi ja panna punkti.

Üksikuid libastumisi hakkab silma ka
üldiselt heas ja sobivas sündmuste ning
detailide valikus. Tarbetu naljategemine
on tõelise nalja kõrval näiteks lõik Sak-
mani Annega (lk. 33, «Tingitud refleks»),
vajalikud poleks vihjed rõõvpüüdjate asja-
mehelikkusele (lk. 45, «Iseloomuviga»).
Tublisti on konstrueerituse maiku tunda
«Raadiokõrvas», kus juba ette võib ära
ütelda, millega asi lõpeb ja milleks Vaik-
set Mürglit koos dongo-dongoga vaja
läheb.

Raskesti taipavad lapsed, kellele tea-
tavasti pole omane väga tähelepanelik lug-
gemine, et «Iseloomuvea» kangelasteed on
Salu Juhani fantaasia vili. Aga kui sel-
lest mõõda libisetakse, läheb kaotsi ka
suur osa kogu jutu mõttest.

«Salu Juhani ja ta sõbrad» on selliseid
raamatuid, mis pakuvad lugemismõnu nii
lastele kui ka täiskasvanuile. Ei tarvitse
küll olla erilisel tähelepanelik, et leida
ka mõjusid, kuid peasi on, et kõiges
kokku on tunda siiski autorit ennast koos
talle omase lõbusat meeleolu tekitava
poistepärase sõnavaliku ja samasuguste
võrdlustega («Turtsul oli nõrkus nagu
mõnel lordkantsleril»), tema oskusega

panna looduspildid elama: «Nüüd hakkab jõgi laskuma. See pole enam see rahulik Võhmuti, mis kolhoosi kontori juures laisalt vooge lohistab. Jõe säng on muutunud madalaks, vool kiireks. Armiliste sammaldunud kivide vahel rabelevad keerised. Siit algab Saapakärestik.» Isikupärasel viisil oskab autor äratada eredaid kujutlusi: «Kergelt nagu metskiits kargab Salu Juhan uuele lagendikule. Kuuldamatult nagu saaki jälitav rebane poeb ta põõsaste varju tagasi. Jões seisab tõe-

poolest mees.» Samal ajal on kadumas «Rohelises pallis» häirinud trafaretsed kirjeldamisvõtted (kulmupuhmad jms.) ning tarbetult korduvad sõnad.

Jaan Rannapi senine kasvujoon paneb huviga ootama ta järgmisi teoseid. Ehk on nende hulgas siis juba ka midagi ulatuslikumat, mis annaks võimaluse järgmiseks pikemaks sammuks — laste karakterite põhjalikumaks väljatöötamiseks.

H. Ernesaks

RAAMAT, MILLES VALITSEB ARGIPÄEV

Raimond Kaugver. Igapäevane leib. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1964. 208 lk. Hind 55 kop.

R. Kaugveri uuel teosel, 1962. a. ilmunud debüütromaani «Keskpäevalgus» järjel «Igapäevane leib» puudub ainet hästi organiseeriv süžee ja paeluv intriig; teos vormub üksteise järele ritta lükitud episoodidest. Nende seas on staautilisi rohkem kui dünaamilisi, mitte iga kord ei haaku need kindlalt üksteise külge ega moodusta seetõttu ka päris kompaktselt tervikut. Kuid autor polegi seadnud eesmärgiks pakkuda erakordseid sündmusi: rõhutab ta ju oma romaani «argipäevasust» juba pealkirjas. Teose «liikumapanevad jõud» peavad ilmselt olema enam seesmised — niiked inimestes, nende arusaamades, eluvaadetes, iseloomudes, omavahelistes suhetes. Seda kõike on muidugi võimalik saavutada ka põneva faabulata ning kompositsioonilise täiuslikkusega, ja kahtlemata andestaksimegi üldmäärgitud väliskujunduslikud iluvead pikema jututa, kui autor oleks oma hea kavatsuse edukalt realiseerinud.

Niisiis probleemid «siinpool horisonti», inimeste vaimne ja eetiline sirgumine kommunismihooes elamise väärilisteks peaksid olema peamine ja tähtsaim, mille nimel R. Kaugver oma romaani kirjutama asus. Kasvulavaks on trammitrusti töökas ning põhiliselt terve kollektiiv, kasvujateks ja üksteise kasvatajateks selle liikmed, mitmesugused ametimehed, alates teetöolistest ja lõpetades direktoriga. Nagu igaühel neist on oma nägu ja saatus, nii erinevad üksteisest ka kasvuraskused ja -teed. Et autor pole selles kollektiivis võõras inimene, seda tõendab mõnegi tegelase kujunemise usaldatav jäädvustamine.

Meelde jääb keerulise ja raske eluteega noormees Kalju Org, keda jälitab tema vanemate minevik. Juba «Keskpäevalguses» tuli tal selle pärast üle elada raske kriis. Tol korral ajas Kaljut meeletetegudele vanemate süü pärast ähvardav elu nurjumine. Nüüd, kui minevik

ema saabumisega uuesti ta teele kerkib, ei ahista Kaljut enam mõte iseenesele, vaid nendele, keda reetis ta isa. Raskeid sisetõkkeit vapralt ületades sirutab Kalju lõpuks abistava käe ka emale, sest ta mõistab, et alistuvaks ja orjalik-alandlikuks vormisid selle vaese popsinaise eelkõige aeg ja olud, milles too elas suurema osa oma elust.

Direktor Võdrases annab kirjanik isikukultuse aastate juhtiva töötaja tüübi, kes on nähtud üsnagi omapäraselt ja uudsel. Usutavalt jälgib autor Võdrase mõttemaailma stseenides, kus too hämmeldusega vaatleb uue töö- ning juhtimisstiili sissemurdmist, kus ta tusa-meelega ja samal ajal paratamatustundega peab kogema, et möödaks on aeg, mil tootmisjuhilt nõuti üksnes piiratud ustavust ja oskust raksata Stalini tsitaatidega, et trusti juhtimine libiseb ikka enam peainseneri, oma ala laitmatult valdava teoinimese õlgadele. Suutmata aja nõuetega sammu pidada, taandub Võdras vaikselt: läheb pensionile. Kahjuks pole autor suutnud originaalseks jääda Võdrase välisportree andmisel: tolle «suur kandiline pea nagu tuim ja ähvardav kaljurahn liikumatult laua kohal» (lk. 21) on juba muutumas isikukultuse aja pahesid esindavate tegelaste obligatoorseks välistunnuseks.

Nagu direktori, nii ka tsehhiülema Kivi kasvamine avaldub paradoksaalses vormis — selles, et ta laseb endal paar korda suu kinni panna. Vastavate stseenidega näidatakse leidlikult, kuidas tubli, kuid pisut liiga energiline ja pisut liiga suureline Kivi hakkab aru saama, et trustis leidub peale tema veel teisigi kangeid ja võib-olla temast kangemaidki mehi.

Nende ja teiste õnnestumiste kõrval leidub inimeste kasvuprotsessi kujutuses aga ka lehekülgi, kus elu- ja kunstitõe tasakaal kõikuma lööb. Näiteks stseen, kus Kalju brigaad tuleb täies koosseisus

kontorisse esitama avaldust kommunistliku töö brigaadi nimetuse äravõtmiseks. Selle episoodi tähenduse kriipsutab autor alla Kristjani suu läbi: meestel hakkab tekkima kommunistlik mõtlemine, mida neil nimetuse andmise ajal veel polnud. Ulesaste ise ei mõju aga elulisena. Ta on autori poolt lavastatud massistseen, milles teatraalselt mõjub kõik — nii Kalju pidulik resoluutsus kui ka meeste kortsus laubad ja sünge lakoonilisus. Sellisena, puhtillustriativsena, ei aita see stseen ka kuigi mõjuvalt kaasa autori südamel oleva probleemi (kampaaniaalikus ja formaalsus sotsialistliku võistluse organiseerimisel) lahendamiseks.

Küsimärke toob endaga kaasa Anne. Temale kuulub tegelaste ansambelis eriline osa. Kui teiste näol on tegemist nõukogude inimestega, kelle kasvamine ühises töös on n.-õ. kvantitatiivne, siis Anne vaadetes toimub põhjalik murrang. Jäägu pikemalt arutamata, kas aeg selleks ei ole liiga hiline: Anne jõudis omadega lõplikult ühele poolele alles 1959. aastal. Igatahes, kui selliseid tardunud maailmapildiga inimesi tollal veel tõesti leidus Anne generatsiooni kõrgema haridusega inimeste seas, siis vist küll ainult üksikuid «viimseid mohikaanlasi». Vastuväiteid tekitab ka ümberkasvamise kujutus. Autor on kramplikult püüdnud hoiduda selle näitamisest kas liiga kiirena või kergena. Kasvuraskusi toonitades tegeleb ta aga liiga palju Anne välise käitumisjoonega — vist selleks, et tema ümbersünd reljeefsemalt esile kerkiks, kuid tagajärjeks on hoopis psühholoogiline ebausutavus.

Analoogilised väiksemad libastumised veel ei kõiguta optimismi autori ega teose suhtes. Küll aga teeb seda peategelane Kristjan Kaarep, kes oli «Keskpäevalguse» ja on ka «Igapäevase leiva» kõige pikem miinus. Vastuolu Kaarepi objektiivse olemuse ja nii autori kui ka teiste tegelaste temasse-suhtumise vahel on pigem kasvanud kui kahanenud. Uues jutustuses esineb ta oma looja tahel enam kasvataja kui kasvaja rollis, kuid selleks vajalike omadustega pole teda piisavalt varustatud. Kristjani ikka ühesugune teesklev reipus ning ebaloomulik toimekus Anne, Sassi brigaadi meeste ja ka mõnede teiste ülekäte kippujate kohtlemisel ei sisenda usku tema «kasvatustöö» tulemusrikkusse. Aga kuidas Kristjan abistab oma parimat sõpra Kaljut, kui see ema ootamatu saabumise puhul temalt hinge hädas nõu küsima tuleb? Tuletame seda natuke lähemalt meelde. Kristjani esimene mõte on kahetsus, et ka Kalju ema ei surnud kopsupõletikku, nagu juhtus isaga. Tõrjunud selle kõrvale, arutleb ta edasi: «Olen neid tagasitulejaid ennegi näinud. Ükskõikseks jätvad üldiselt.» (Nii, nii. Siit tunneme eksimatult ära sama Kristjani, kes kandis «Keskpäevalguses» rahuliku südamega

maha oma naise Anne kui ühiskondlikus mõttes absoluutselt parandamatu ja pagulas paari provotseeriva märkuse põhjal nõukogude võimu vaenlaste leeri Eeriku isa dr. Kalmuse. Viimane muide võetakse «Igapäevases leivas» vastu partei liikmekandidaadiks.) Mõelnud lõpuni oma misantroopilised mõtted, süüdistab Kristjan pikalt ja plakatlikult Kaljut ebaausates kavatsustes, täiendab manitsusreplike jämedusega, mis on autori arvates «nähtavasti õigel kohal pööratud», ja lõpuks kuulutab sügavamõtteliselt järgmisi lameidusi: «Usu mind, mõistan täielikult. Raske on. Aga mis teha? Elu läheb edasi.»

Õiget nooti ei taba Kaarep ka Kiviga: selletaolise ülienese kindla mehe juures pole nii õrnad kasvatusmeetodid nagu paljutähendav pilk efektiivsed. Muide, Kivi-Kaarepi suhete arendamisel oleks Kaugver nagu ühe vekslilunastamata unustanud ja ühtlasi teatava reservi kasutamata jätnud. Eelmises jutustuses ennustas keegi, et küllap Kivi Kaarepiga kokku pörkab. Teoses on olemas ka küllaladased alged konfliktitekkimiseks, nimelt tööstiili pinnal: Kaarepit ärritab, kui töötatakse lohakalt, ebaperemehelikult, kuna tähtaegade ennetamisega kempev Kivi lausa innustab oma alluvaid vorpima kiiret ning kärnikut tööd. Kokkupõrget siiski ei järgne, ja sellest on kahju. Võibolla aitaks see tõsta pisut juba liiga lohiseva tempoga teose pinget ja samal ajal saaks Kaarep tegudega tõestada oma paljukiidetud mehisust.

Upris kummaliselt läheb Kristjanil nn. isikliku elu sfääris. Vaimsetest harrastustest ja huvidest väljaspool kutsetööd jättis autor ta ilma juba eelmises teoses (nüüd on ta ostnud televiisori), kuid seal Kristjan siiski unistas inimlikust õnnest ning tegi katseid, olgugi ebaõnnestuvaid, selle saavutamiseks. «Igapäevases leivas» laseb autor meest kolmekümnendais, seega n.-õ. paremais aastais paista lausa narris valguses — pentsikult puritaanliku ning bürokraatliku vanapoisina, kelle südametunnistusepiinu pärast Anne juures veedetud ööd õnnestub tollel vaigistada üksnes «Õhtulehe» abil, kus on avaldatud Anne lahutuskulutus (et Anne juba ammu vaba oli, see ei loe). Lõpuks selgub koguni, et Kristjan on oma pooliku ning kuivavõitu eluga väga rahul ja võrdleb seda mõttes igapäevase leivaga, alati vajaliku ning asendamatuga. Kuid — arendades edasi autori võrdlust — must leib ilma kõrvaseta ehk leppimine piskuga võis olla vouruseks Jannseni juttude tegelastele, mitte aga meie aja inimestele ega kirjanduslikele kangelastele. Oieti näitab Kristjan ennast sümpaatse ja inimlikuna ainult ühel korral, Sassi juubelipeol. On nii meeldiv näha, kuidas see vouruse versta post enda üks kord elus purju joo, Sassi auks ja puh-

tast rõomust, et ollakse koos heade seltsimeestega ning et ka Anne on seal.

Kuid on veel üks põhjus, miks kõik tegelased oma kasvuprobleemidega ei muutu lähedaseks: liiga sageli on autor raskuspunkti üle kandnud teisele (ning teisejärgulisele), nimelt olustikule. Arvustajad kiitsid mäletatavasti üsna üksmeelselt trammistrusti roobasteede tsehhi argipäeva usaldatavat ning asjatundlikku kujutamist «Keskpäevalguses» ja sellega koos ka teose tunnetuslikku väärtust. Kuid olustikku ei või pakkuda suurtes annustes: hakkab varsti väsitama. Uue teose kirjutamisel pole R. Kaugver seda ohtu küllalt hoolega silmas pidanud ja juba lausa kuritarvitab oma head ainetundmist. Eriti segavad need töökirjeldused, mis on läbimõtlematult, isegi üsna vägivaldselt kiitlud psühholoogiliselt pingsate lõikude vahele. Näiteks kolmanda peatüki tööpildid, nende seas ka paar iseenesest head (Kivi ja Kaarep oskamatult, kuid siira tööroomuga keevitamas), ei seostu kuidagi viisi Kalju ema tõsise probleemiga, mida parajasti arendatakse. Nad ei loo selleks meeleolu, ei kontrasteeru, vaid on täiesti mehhaaniliselt vahele topitud ja üksnes segavad süvenemist. Mõningaid tööpilte püüab autor hingestada ja ühtlasi nende sissetoomist õigustada gorkilikult tööpaatosega (näit. avarii tagajärgede likvideerimine Eeriku osavõtul, lk. 37; õine tööstseen, kus Kolja ja Sass oma virtuoslikkust demonstreerivad, lk. 98—99), ent rohkem peaks olema emotsionaalset pinget.

Kui võrrelda «Keskpäevalgusega», esitab R. Kaugver olustikustseene n.õ. töötehnoloogilisemas plaanis, millega kaasneb erialaste terminite, professionaalsimide ja argoo sage tarvitamine. Tootmisnõupidamisel (lk. 20 jj.) aina lendavad sellised sõnad nagu «lühis», «toortelg», «vooluvõtja», «kontroller», «ukse-sulgur», «defektoskoop», «vaguntund». Kui siit veel mõned on arusaadavad ja ülejäänud saab välja otsida sõnaraamatust, siis hoopis nõutult põrnitseme salapäraseid vormeleid «kolm-A», «R-38», «T-68» jne. (lk. 35, 73), mida liiniparandajad vahetavad täie enesestmõistetavusega, ja teeme tulemusteta ponnistusi, et taibata selliste Kivi korralduste sisu nagu «Sassi paneme nende neetud aukude peale. Las tõstab!» (lk. 25) ja kümme-kond rida allpool: «...vaata, kas nad lasksid õõsel astmed täis.»

R. Kaugveri romaani lugemisel surub ennast vägisi peale mõte, et olustiku-kirjeldusi, samuti nagu loodus- jm. kirjeldusi pole mõistlik anda kui «asja iseenesest», vaid neid tuleb n.õ. kahekordselt eksploateerida. Sihiteadlikult mõtestatud olustikustseen võib edukalt kaasa aidata tegelase sisemaailma avamisele. Näiteks trofeetermiidi katsetamise värvikas kirjeldus teenib ühtlasi suurepäraselt direktor Võdrase iseloomustamist. Vähem öko-

noomsed on Kivi tegutsemistega seotud tööstseenid, sest need ei täienda juba «Keskpäevalgusest» tuttavat Kivi portreed millegi olulise võrra. Samuti võiksid tööpildid tihedamalt seotud olla probleemide kergitamise ja lahendamisele. Praegu aga ei ulatu autori pilk sageli palju kõrgemale trammiroobastest ja liiripak-kudest ega haara ka uudseid, kõitvaid probleeme.

Olustikuliste piltide ja üksikasjadega ülekoormamine on vististi üks tähtsamaid põhjusi, mis tekitab teose lugemisel ebamäärase paigaltammumise, pingeta ja elevuseta argipäevase tunde.

Tempo ega pinge tõusu ei soodusta ka ülesehitus. Viimane oma rõhutatud eripärasusega otse provotseerib enesest pikemalt rääkima.

Meie nooremate prosaistide seas peetakse viimasel ajal nähtavasti heaks tooniks leiutada oma teoste võimalikult kirju kompositsioon. Mida segasem, seda parem, ja mitte mingil juhul esitada sündmustikku kronoloogiliselt. Kas selline kompositsiooniline «huvitavus» enast ka sisuliselt õigustab, see pole tähtis.

Kaugverit ei saa pidada kõige äärmuslikumaks ülesehituse killustajaks, kuid tema võte — esitada romaan viie minategelase meenutustena — on igatahes eesti kirjanduses seninägematu. Võimaldades sügavat ja intiimset sissevaadet mitme tegelase siselele, peaks see võte viljakas olema tugeva psühholoogilise koega romaanis (ja seda ta ongi näiteks H. Bölli romaanis «...ega lausunud ühtegi sõna»). Igapäevase leiva taolises olustikulise kallakuga teoses tundub see vähem otstarbekas. On vist üsna ükskõik, kas rohkete dialoogidega tööstseene serveerib autor ise või laseb neid serveerida kordamööda neljal tegelasel: vähemalt R. Kaugveri esitus ei veena, et siin mingit põhimõtet vahet oleks. Formaalne maigu omandab iseenesest uude ning huvitava võtte rakendamine ka paaril muul põhjusel. Nii kordavad minajutustajad üsna sageli üksteise mõtteid, ilma et nad neid millegi olulise võrra täiendaksid või süvendaksid. Ja mitte alati ei anna autor edasijutustamiseks sõna sellele tegelasele, kes järgneva sündmuse või probleemi esitamiseks kõige sobivam näib.

Käesolev retsensioon kujunes suuremalt jaolt autori pattude loeteluks. Kuid on raske häälestada ennast malbeks teose suhtes, milles ühtelugu kohtab nii selgeid ja ebameeldivaid kiirustamise ning läbimõtlematuse jälgi. Juhuks, kui R. Kaugver kavatseb kirjutada trammistrusti rahvast veel kolmanda raamatu, tahaks talle soovitada kahte asja: et kiirustamise jälgi enam ei oleks ja et ta võtaks Kristjan Kaarepi asemele uue peategelase.

M. Kalda

16. ja 17. keelepäev**Märjamaa (26. aprillil)**

Märjamaa asub nüüd Rapla rajoonis, aga rajooni keelepäev peeti endise kombe kohaselt Märjamaal. Seal on agaraid eesvõtjaid (L. Vaide, V. Kangro jt.). Rahvast oli koos saja ümber. H. Ahven kordas — värskete täiendustega — oma ettekannet J. V. Veski sõnaloomingust. Ettekanne läks auditooriumi sisult ja esitusviisilt niisugusena, nagu üks populaarne keelepäevareferaat olema peab. Seevastu H. Rätsepa «Huvitavat maailma keeltest» sisaldas küll põnevast materjali, oli aga ülesehituselt läbi mõtlemata. V. Pall kõneles eesti kohanimede kujunemisest, kuid pidi kahetsema, et ta ei saa tuua Märjamaa kandi näiteid: need on niisama hästi kui kogumata. P. Ariste «Keelest ja keelemeestest» oli tuntud heal tasemel. Opilasettekanded oli kaks: Märjamaa õpilase M. Hiienurme «Eesti kirjanikud keelest» (koos deklamatsioonidega, mis kannatasid pelguskrambi all, aga ühtlasi õpetasid esinejaid rambipalavikust lahti saama) ja Kohila Keskk. õpilase M. Vainu «Kuulates õpilaste kõnekeelt». Võib-olla kava pikus mõjus, et läbirääkimised ei olnud nii elavad kui Märjamaa esimesel keelepäeval.

H. Saari**Kiviõli (10. mail)**

Kiviõli keelepäeva korraldamise algatasid kohalikud eesti keele õpetajad. Suure tõsidusega olid nad teinud ettevalmistustöid. Linnas ülesriputatud loosungid ja plakatid kutsusid kõiki keelepäevale. Hea

eeltöö kandis vilja. Kiviõli klubis oli koos üle kahe-saja keelehuvilise nii linnast kui ka ümbruskonnast, esindatud oli ka Kohtla-Järve. Suur rõõm oli näha keelepäeval peale õpetajate ja õpilaste arvukalt Kiviõli kombinaadi, kaupluste, apteekide, haigla jt. asutuste töötajaid.

Keelepäeva avasõna ütles H. Ahven, kes andis kuulajaile ühtlasi lühikese ülevaate meie kirjakeele arendamisest ja Emakeele Seltsi tegevusest. Keskkooliõpilaste keeolümpiaadi tulemustest kõneles G. Laugaste. Neile järgnesid ettekanded tegeliku keele alalt. H. Meriste rääkis jälle ajalehekeele päevaküsimustest, kohaliku ajalehe «Leninlik Lipp» keelt analüüsis Kiviõli I Keskkooli õpetaja M. Olle. Hästi põhjaliku ülevaate Kiviõli kaupluste eesti keele tasemest andis sama keskkooli õpetaja A. Järve, kes oli materjali kogumisel kaupluste töötajaile abiks olnud keelevigade kõrvaldamisel. Kiita tuleb Kiviõli rahva algatust võtta luubi alla ka asutuste ja ettevõtete keelepruuk. Kohaliku suurima ettevõtte, Kiviõli Põlevkivi- ja Keemiakombinaadi keeletarvitust arutas kombinaadi tunnelahjude tsehhi juhataja R. Suurmaa. Oma tähelepanekuid illustreeris ta näidetega töötajate omavahelistest jutтажамистest, kus esineb tarbetult ohtrasti vene toorlaene.

Ettekandeile järgnenud mõttevahetuses nurisesid kombinaadi töötajad trükikoja «Kaevur» keeleliselt ebatäpse töö üle, mis on põhjustatud eeskätt sellest, et trükikoda ei saada tellijatele korrekture läbivaatamiseks. Kaupluste töötajate sõnavõttudest kuulsime, et hinnasedelite ebakorrektses

sõnastuses on suurel määral süüdi ka kõrgemalseisvad kaubandusorganid, kes oma vigaseid moodustisi kauplustele peale suruvat. Kurdeti veel erialaste oskussõnastike puudumise üle, mis võiksid kaubandustöötajaid abistada.

Meeldivaimaid seiku Kiviõli keelepäeval oli kohaliku rahva aktiivsus keelekultuuri küsimuste arutamisel.

H. Kaal**Emakeele Seltsis**

14. mail korraldas Emakeele Selts Tallinnas seminari murdekogujaile. Esimene ettekanne oli H. Rätsepalt, kes kõneles teemal «Kust pärinevad eesti keele sõnad?». Seejärel anti sõna Läti NSV TA KKI-st tulnud külalisele S. Raģele, kes rääkis keeleuurimistööst Lätis. Opetussõnu ja nõuandeid rahvakeele jälgimiseks jagas vilunud murdekoguja H. Keem. Ta peatus põgusalt ka hiljuti välja kuulutatud sõnavarakogumise võistluse tingimustel, milles erinevalt varasematest antakse osavõtjaile mõnevõrra vabamad käed. M. Must jagas juhtnööre murdekeele kirjapanekuks ja H. Viires juhatas, kuidas läita sõnaseideid. Huviga kuulati Emakeele Seltsi korrespondentide sõnavõtte nende kogumistöö mailt. Kauaaegne kaastööline M. Mäesalu (Häädemeestelt) jutustas paar seika murdesõnade tähenduse väljaselgitamise alalt ja E. Raudsepp (Torist), kes on tublimaid kohanimekogujaid, tutvustas oma töömeetodeid.

Seminaril viibis peale Emakeele Seltsi korrespondentide ka mitmeid uusi keelehuvilisi, samuti olid

kohal KKI murdeuurijad. Viimased olid murdehuvi-
liste teenistuses veel järg-
miselgi päeval: tutvustasid
neile kogusid ja andsid üksikasjalikke juhendeid.

Päevakorral sünonüümika

8.—10. IV toimus Moskvas sünonüümika teoreetilistele küsimustele pühendatud sümposion, mille korraldas NSVL TA Kirjanduse ja Keele Osakonna teaduslik nõukogu. Kokku oli tulnud enam kui 100 osavõtjat. Teoreetiliste probleemide üksikasjalikum arutelu oli esile kutsutud praktika vajadustest. Filoloogidoktor A. Jevgenjeva juhtimisel on 15-liikmeline kollektiiv alustanud suure vene sünonüümide sõnaraamatu koostamist. See peab valmima 1967. aastaks ja tuleb oma suguste hulgas üks põhjalikumaid; mahuks on ette nähtud umbes 20 000 sünonüümide rida koos ammen-
davate seletustega ja illustratiivsete lausenäidetega 200 autoripoognal. Sõnaraamatu koostamise põhimõtteid ja prooviartikleid sisaldav projekt oli sümposionist osavõtjale enne kätte saadetud ja seda arvestati elavalt.

Teatavasti on sünonüümika uurimisala, kus ristuvad semasioloogide, leksikograafide ja stilistikaga tegelejate huvid. Et põhiliselt arutati sünonüümide sõnaraamatuga seotud küsimusi, siis oli vaatluse all eeskätt leksikaalne sünonüümika. Kui sümposiooni sõnavõtude järgi otsustada, on ilmselt kõrvale jäänud vaade, et sünonüümika semasioloogilise kategooriana on vaid fiktsioon. Eranditult kõik sõnavõtjad rõhutasid sünonüümide lingvistilise uurimise vajadust. Sünonüümidele lähenedes on aga mitu vaatekohta. Osa uurijaid mõistab sünonüümide all tähenduse poolest absoluutselt kokkulangevaid sõnu, mis võivad erineda ainult oma stilistiliselt väär-

tuselt. Teine äärmus püüab ühe sünonüümide rea piiridesse haarata mitut lähedast mõistet, mitte aga ühte mõistet tähistavaid lähedasi tähendusi. Seepärast on väga oluline iga sünonüümika-alase töö algul ära näidata, millistest põhimõtetest lähtutakse. Tunnustavalt märgiti, et arutlusaluses projektis esitatavad teoreetilised seisukohad ja argumendid on hästi läbi mõeldud ning põhjendatud; neid jälgitakse järjekindlalt ka sõnartiklite koostamisel. Aluseks on võetud traditsiooniline, ka rahvusvaheliselt kõige enam tunnustust leidnud kontseptsioon, mille järgi peetakse sünonüümideks sõnu, mis tähistavad üht ja sama mõistet, kuid erinevad üksteisest tähendusvarjundite, ekspressiivsete või stilistiliste eripärasuste poolest (näit. *ilus, kaunis, veetlev, kena; fotograaf, päevapiltnik*). Probleemi komplitseeritus kuulus esile rohkeid arvamusaladusi. Kõige olulisemad arutlusobjektid olid seejuures järgmised.

1. Sünonüümi mõiste: kas sünonüümid on tähenduselt kokkulangevad või ainult lähedased sõnad, kas on õieti piir kahe lähedase mõiste vahel ja kuidas eristada tähendust ning tähendusvarjundit. Traditsioonilisest sünonüümi definitsioonist lähtudes tehti mõningaid täpsustusi. Veenvalt näitas prof. A. Tšikobava, et nn. absoluutsed sünonüümid ehk dublettsõnad, mida mõned sümposionist osavõtjad ei pidanud üldse võimalikuks sünonüümideks lugedagi, ei ole tähenduslikult siiski peaaegu mitte kunagi absoluutselt kokkulangevad. Selliste näiliste dublettide keelelise rakendamise võimalused (seosed ja ühendid teiste sõnadega, liitumised ja tuletised) on erinevad. Markantsete näidete korral (*языковедение, языкование* — esimene neist annab mitu tuletist, teine mitte ühtegi; *кидать, бросать* — kumbki neist seos-
tub lauses erinevate sõna-

dega) selgitas ta, et keeles ei ole (vähemalt mitte märkimisväärsel hulgal) võrdväärsed (равноценные) sõnu, küll aga on samatähenduslikke (равнозначные), ühte ja sama mõistet tähistavaid sõnu.

2. Dominant ehk lähetesõna, mis peaks kõige vahetumalt ja täpsemalt peegeldama sidet sünonüümide rea ja selle taga seisva mõiste vahel. Teravalt tõstis selle probleemi üles B. Gornung. Ta väitis oma sissejuhatavas sõnavõtus, et sünonüümide real ei saa olla mingit dominantsõna: rea iga liige, mis tõstab esile vastava mõiste üht või teist tähenduslikku või stilistilist külge, on tektis omal kohal kõige täpsem ning sobivam ja järelikult asendamatu, domineerides rea teiste liikmete üle. Sünonüümiridades soovitas ta sünonüümide esitada lihtsalt tähestikulises järjekorras. Siiski leidsid kõik sõnavõtjad — ka need, kes B. Gornungi väiteid teoreetiliselt pooldasid —, et praktilistel kaalutlustel tuleb sünonüümide sõnaraamatus hoolikalt valitud dominantsõnad säilitada. See kergendab sünonüümide reast ülevaate saamist ja aitab ilmekamalt esile tuua tähenduslikke, ekspressiivseid või stilistilisi erivõtmeid.

3. Küsimus, kas sünonüümide ritta võivad kuuluda peale sõnade (või polüsemiliste sõnade üksiktähenduste) ka sõna ekvivalendid — fraseoloogilised või püsivad sõnaühendid. Üldiselt leiti, et sõnaraamatu koostajad on õigel teel, arvates ka viimased sünonüümide ritta.

Mitmed tõstsid hindavalt esile asjaolu, et sõnaraamatu koostav kollektiiv ei piirdu ainult praktilise tööga: paralleelselt sõnaraamatuga on valmimisel 3-osaline uurimus. Lähema paari aasta jooksul ilmuvad trükist selle kaks osa, kus käsitletakse sõnaliikide, eriti verbi sünonüümikat. 3. osa on pühendatud stilistilisele sünonüümikale.

E. Tael

ANDRUS SAARESTE

10. mail suri Upsalas silmapaistev eesti murdeuurija ja omaaegne Tartu ülikooli professor Andrus Saareste. Surm tabas visa töömeest ootamatult, otse viimase suurteose lõpu eel.

Andrus Saareste (kuni 1921. a. Albert Saaberik) on sündinud Tallinnas 18. juunil 1892. a. Ülikooliõpinguid alustas ta 1912. a. sügisel Tartus, kuid siirdus seal juba 1913. a. algul Helsingi ülikooli, kus ta 1917. aastani õppis peamiselt soome keelt ja kirjandust, aga ka romaani keeli. Sõjaoludest tingitult lahkus ta Soomest ja asus kodumaal tööle eesti keele õpetajana. 1919. aastal jätkas ta õppimist Tartu ülikoolis. 1921. aastal tunnustati Andrus Saareste eesti keele magistriks, kolm aastat hiljem kaitses ta Tartu ülikoolis doktoriväitekirja «Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes». 1925. aastal valiti noor teadlane eesti keele professoriks. Tartu Riiklikus Ülikoolis oli Andrus Saareste eesti keele kateedri juhataja ja suhtus uutesse suundadesse optimistliku huviga. Saksa okupatsiooni ajal eemaldati ta armsaks saanud tööpöllult kui ebasoovitav ja kahjulik element. Mitmed kümned õpilased astusid oma professori kaitseks välja, sest oli kuulda, et Tartus ei taheta talle võimaldada isegi mitte eesti keele õpetaja kohta üldhariduslikes koolides. Alles seepeale määrati Andrus Saarestele tagasihoidlik stipendium teadusliku töö jätkamiseks oma kodus. Kui 1944. a. fašistide paanikapropaganda eriti ägedaks muutus, lahkus

A. Saareste kodumaalt. Ta rändas kodutuna Lääne-Saksamaal ja Taanis ning lõpuks jäi pikemalt peatuma Rootsi.

Andrus Saareste oli ise murdeuurija ja oskas innustada teisi. Helsingi üliõpilasena kirjutas ta «Vigala murde peajooned», mis trükkist ilmus 1917. a. Mõne aasta pärast valmis magistritöö Kihnu murdaku kohta. Nendeks uurimusteks kogutud materjalist kahtlemata piisas murdekeele rikkuse ja omapära märkamiseks. Noor teadlane hakkas ahne huviga kogu-

VALISMAALT

Põgus pilk prantsuse kirjandusellu (Raamatulaat 1964)

Pärast kolmeaastast vaheajaga toimus 15. veebruaril Pariisi Spordipalees järjekordne suur raamatulaat, mille organiseerijaks on Prantsuse Kirjanike Rahvuslik Komitee (*Comité National des Ecrivains*). See vastupanuliikumise aastail sündinud organisatsioon ühendab mitmesuguste poliitiliste veendumuste ja loomingulise kreedoga kirjanikke, keda seob rahupüüd ja võitlus isikuvõimu vastu. Käesoleva aasta raamatulaadast võtsid näiteks osa nii vanad realistid

André Maurois, Maurice Druon ja Hervé Bazin kui ka «uue romaani» esindajad Michel Butor ja Philippe Sollers.

Kirjanike Rahvusliku Komitee raamatulaadad kui kõige massilisemad lugejatega kohtumised on omandanud tähtsa koha Pariisi kirjanduselus ja demokraatlike kirjanike võitluses hea raamatu eest. Tänavuse raamatulaada käigu kohta avaneb nädalalehe «Les Lettres Françaises» ja ajalehe «L'Humanité» korrespondentide kirjutistest umbes järgmine pilt.

Algus: pikk-pikk järjekord Spordipalee ukse taga. Aukohal asub Henri Barbusse'i, Alain-Fournier', Antoine de Saint-Exupéry, Paul Eluard'i, Tristan Tzara, Pierre Courtade'i,

Pierre de Lescure'i, René Jouglet' jt. teostele pühendatud mälestusstend. Katkematu külastajate vool ringleb laudade ümber, mille taga kirjanikud oma autogramme jagavad, igaühel assistendiks mõni lava- või lauluilma kuulsus (näit. Francis Lemarque). Jean Marais on nüüd, kus Jean Cocteau ise on surnud, «vana Orfeuse» stendi juures koguni pärisüksi. Et suhtlemist lugejajaga vaatajaskonnaga võimalikult hõlbustada, varustatakse kõik «laadalised» spetsiaalsete korvidega; raha tasutakse enne lahkumist kassasse nagu iseteenindamise kaupluses. Suured sildid juhivad lugejaid tähe juurde, millega algab nende lemmikkirjaniku nimi.

ma sünonüüme võimalikult kõikidelt murakualadelt. Kui 1922. a. Akadeemilise Emakeele Seltsi üheks ülesandeks otsustati võtta murdekogumine, oli Andrus Saareste selle väsimatu organiseerija ja algajatest kogujate innustaja. Mõne aasta jooksul sai sel moel teoks keelegeograafilis-etimoloogiline uurimus «Leksi-kaalseist vahekorradest eesti murretes», esimene sellelaadiline soome-ugri keeleteaduses. Raamatus esitatakse 160 eri mõiste murdekeelsed nimetused, näidatakse ära sõnade levik, ühtlasi püütakse võimaluste piires selgitada iga tekseemi algupära.

Materjali esitusel on väitekirjale väga lähedane Andrus Saareste «Eesti murdeatlas», mis mäletatavasti oli plaanitud seitsmes vihikus, kokku umbes 240 kaarti. Trükkimine läks loodetust kulukamaks, mistõttu avalikkuse ette jõudis ainult kaks vihikut: 1938. a. ilmus «Eesti murdeatlas» I, 1941. a. «Eesti murdeatlas» II, kokku 66 kaarti. See keelegeograafiline suurteos jäi paraku pooleli, ehkki autoril oli materjal ootamas. Samalaadne, kuid formaadilt pisut väiksem on 1955. a. Rootsis trükitud «Väike eesti murdeatlas». Atlaste kaardid annavad ülevaatliku pildi valitud sõnade vastetest üle kogu Eesti.

Andrus Saareste elutööks on kogukas «Eesti keele mõisteline sõnaraamat». See mahutab tohutu hulga väärtuslikku materjali. Aimestiku järjestamisel ja esitamisel on autor silmas pidanud eeskätt kirjakeele viljelejate huve, sest mõistevalade kaupa korraldatud keelematerjal võimaldab hõlpsa ülevaate iga mõiste piirkonda kuuluvatest sõnadest.

Kui A. Saareste 1944. a. Eestist lah-

kus, oli tal kaasas ainult sõnaraamatu käsikirja algusosa ja märksõnade loetelu. Kogu näitematerjal tuli uuesti koguda. Tema omase energiaga oskas ta võõrsilgi luua tööks vajaliku kirjasaatjate võrgu ja sõlmis esimesel võimalusel sidemed sünnimaa teadlastega. 1956. a. saadik on Keele ja Kirjanduse Instituut saanud vastuseid 56 küsitluslehele.

Lisaks nendele kirjakeele rikastamise ja keeleuurimise seisukohalt väga tähtsatele töödele on Andrus Saareste murdeuurimise teemadel avaldanud mitukümmend lühiajalist uurimust. Oli ta ju aastaid Akadeemilise Emakeele Seltsi esimees, muredetoimkonna juhataja ja «Eesti Keele» peatoimetaja.

A. Saareste ei ole piirdunud ainult murdekeelega, vaid ta on uurinud ka vanemat eesti kirjakeelt. Sellelgi alal on ilmunud mitmeid tähelepandavaid artikleid ja prof. A. R. Cederbergiga koos toimetatud tekstikogu «Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524–1739». Andrus Saareste on huvitanud keelefilosofia, foneetika, nimeuurimine, õigekeelsus- ja stiiliküsimused. Ta on püüdnud rikastada eesti kirjakeelt küll murdesõnade, küll uustuletiste kaudu. Ja et praktiliselt näidata, milline on kaunis keel, on ta isegi ilukirjandust tõlkinud.

Andrus Saareste ei ole enam. Ta töötas Upsalas, kuid tema süda ja hing olid kodumaal.

**Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Keele ja Kirjanduse Instituut
Emakeele Selts
Tartu Riiklik Ülikool
Väliseestlastega Sidemete
Arendamise Komitee**

Kokkuvõte: müüdnud miljonid raamatud, külastajate arv spetsialistide arvates 40 000, tulu üle saja viie-kümne tuhande uue frangi.

Louis Aragoni ees on tema viimased luuleraamatud «Elsa narr» («Le fou d'Elsa») ja «Hollandi-reis» («Le voyage d'Hollande»). Samas võetakse vastu Aragoni ja Triolet' romaanide ühisväljaande («Oeuvres romanesques croisées d'Elsa Triolet et d'Aragon») ettetellimusi (see ettetellimine andis 25% raamatulaada tuludest). Väljaanne ilmub 32 köites. Selle omapärase sarja koostamisel pole aluseks võetud mitte teoste ilmunisaegu, vaid kirjanikepaari loomingu vastastikune seos, mida aitavad selgitada eessõnad. Sari sisaldab autorite avaldamata teoseid ja on illust-

reeritud kirjutamisaegsete originaaljoonistuste ja fotodega. Väljaande 28-ndaasse köitesse on planeeritud Elsa Triolet' värskem romaan «Hing» («L'âme»), mis lükkab ümber müüdi masinaajastu hingetusest. See uudne, suure inimliku soojusega kirjutatud raamat on viimane ja parim teos kolmeosalisest tsüklist «Nailoniajastu», mille avas romaan «Roosid järelmaksuga». (Tsükli teises raamatus «Luna-park», mille muide puudub igasugune süzeeline seos nii eelneva kui järgneva romaaniga, pole autor kahjuks suutnud vältida karisid, mis ähvardavad naiskirjanikku, kes püüab kujutada ideaalset naist.)

Kui kõnelda edasi neist kirjanikest, keda eesti lugeja tunneb, siis võib mai-

nida, et Joseph Kesseli «Lövi» võidukäik jätkus ka sel raamatulaadal. Joseph Kessel valiti 1962. aasta lõpul Prantsuse Akadeemiasse ja nädalalehe «Les Lettres Françaises» vaatleja René Bourdier avaldab kahetsust, et värskel «surematu» pole selga pannud hiilgavat akadeemikurüüd. André Maurois, kelle nime juurde juba ammu kuulub de l'Académie Française, jagab oma vanu ja uusi romaane ning esseid «Proustist Camus'ni» («De Proust à Camus»), «Nähtut» («Choses vues») jt. ning «Nõukogude Liidu ja Ameerika Ühendriikide paralleelset ajalugu» (vt. «Keel ja Kirjandus» 1963, nr. 9, lk. 574).

André Stil annab allkirju oma uuele romaanile «Tule tantsima, Violine» («Viens

danser, Violine»). Selles teoses on Stil veelgi edasi arenanud tegelaste iseloomustamist nende mõttelaadi ja keele kaudu. Väga mõjuv oli selline käsitlus juba romaanis «Varing» («Le Ioudroyage»). Kõnes olev romaan on tervenisti antud n.-ö. sisevaates: minajutustaja on kuueaastane kümneaastane tütarlaps, kes meenutab oma viimast nelja eluaastat. Ja see annab teosele erilise võlu, seda enam et Violine on elurõõmus tüdruk, kelle jaoks kõik, mis tema silmadele avaneb, on huvitav ja uus: esimesed tantseped, kus ta eemalt ja silmanurgast jälgib noormeest, kellega neid seob lapsepõlvesõprus, mis märkamatuks üle kasvab armastuseks; tekstiilivabrik, kuhu ta tööle asub, ja isegi vappuv ning täis buss, millega ta varavalges tehasesse sõidab.

Jean Effeli laual on Aadama ja Eeva lugude kõrval kolm poliitiliste karikatuuride albumit, neist üks väga kõneka pealkirjaga «Mollarhiast Mongaulle'i keisririigini» («De la Mollarchie à l'Empire Mongaule»; *Mollarchie* = *Gui Mollet*' valitsus, *Mongaule* = minu de Gaulle).

Alžiiri ülikooli kirjanduslektoriks hakanud Robert Merle (1949. aasta Goncourt'i laureaati romaaniga «Nädalalõpp Zuydcoote'is» — «Week-end à Zuydcoote»; vene keeles on ilmunud teos «Surm on minu elukutse» — «La mort est mon métier») on eriti selleks kohale sõitnud, et raamatulaadast osa võtta oma viimase romaaniga «Saar» («L'île»; ilmus hiljuti vene keeles). Karmid meremehed ja Tahiti kunitarid, vihane meri ja viljakas saar, võitlus võimu pärast, mis viib verise sõjani mustade ja valgete vahel, kes sellele tühjale saarele on tulnud sõbralikult koos, — ja ometi pole «Saar» lihtsalt ilus seiklusjutt. Sellel väikesel saarel XIX sajandi lõpul toimuvates sündmustes on eos paljud XX sajandi valusad küsimused.

Maurice Druon (tema raamatu järgi on tehtud film «Selle maailma vägevad») esineb sedapuhku humoristliku teosega «Zeusi mälestused» («Les mémoires de Zeus»). Jean Pierre Chabrol (vene keeles on ilmunud «Viimne padrun» — «La dernière cartouche» — ja «Jumala narrid» — «Les fous de dieu») on valmis saanud uue teose «Punane kiisu» («La chatte rouge»). Meie mõiste järgi «elus klassik» Hervé Bazin jagab allkirju novellikogule «Müts maha» («Chapeau bas»). Pierre Gamarra on kirjutanud «Püreneede rapsodia» («Rhapsodie des Pyrénées»), poeetilise proosaraamatu oma kodupaigast.

1963. aasta Goncourt'i laureaati Armand Lanoux (eesti lugejale tuntud «Loomingu» Raamatukogu vahendusel) on kirjanik, keda võiks peaaegu nimetada žüriide lemmikuks. Talle kuuluvad: 1946. a. Apollinaire'i preemia (antakse luuletuskogudele), 1947. a. «Prix Populiste» (antakse parimale populistlikule teosele) romaan eest «Hullude laev» («La nef des fous»), 1953. a. «Grand prix de roman» romaan eest «Sisalikud kella sees» («Les lézards dans l'horloge»), 1956. a. «Prix Interallié» (antakse romaanile, mille autor on ajakirjanik) romaan eest «Major Watrin» («Le commandant Watrin»; vene keeles ilmunud) ja 1962. a. Seine'i departemangu munitsipaliteedi auhind («Prix du Conseil général de la Seine») kogu loomingu eest. Kirjanikul praegu teoksil oleva Pariisi Kommuuni ainelise triloogia «Kirside aeg» («Le temps des cerises») kroonimiseks Prantsusmaal enam võimalusi ei ole, sest Goncourt'i loetakse kõige suuremaks auhinnaks. Mitmekordsele laureaadile selle tunnustuse toonud romaan kannab pealkirja «Kui meri taganeb» («Quand la mer se retire»), Lanoux' stendi juurest aga ei tagane (inim)-kärre hetkekski. Kõrge kir-

janiku kaheksas romaani kõneleb 1960. aasta Normandiast ja 1944. aasta La Manche'i forsseerimisest, ameeriklannade kõrgest kõlblusest ja prantslaste patustest lõbudest. See on jõuline sõjavastane ja huvitav psühholoogiline romaan, milles olevik ja minevik pidevalt vahelduvad. Pääkesest ja veinist õhkuva Normandia suve taustal tõuseb sõja painajalikkus seda kontrastsemalt esile.

1962. aasta Goncourt — Anna Langfusi «Liivakotid» («Les bagages de sable») — seevastu on gallia elurõõmust väga kaugel (vt. «Keel ja Kirjandus» 1963, nr. 2, lk. 126).

Suurimaks avastuseks 1963. aasta kirjandusauhindade hulgas oli rahvusvaheline kirjastajate auhind «Formentor», mis anti hispaanlasele Jorge Sempruniile tema esimese romaan eest «Pikk teekond» («Le grand voyage»). Üllatus oli kahekoradne: esiteks võib Sempruni esikromaan igas suhtes julgesti võistelda Lanoux' kaheksanda romaaniga, teiseks on tegemist täiesti uue kvaliteediga vastupanuliikumisele pühendatud kirjanduses. Teekond ise on minajutustaja sõit Prantsusmaalt Buchenwaldi, tegelikult aga algab sündmustik enne Teist maailmasõda ja lõpeb meie päevil. Meid ajas ja ruumis edasitagasi talutades loob autor suurepärase teose, kus keskne on sisemaailm, mitte reportaaž kannatajatest või kangelastest.

Esiletõstmist väärib veel Kirjanike Rahvusliku Komitee auhinna («Prix de l'Unanimité») saanud Anne Philipe'i romaan «Põgus kui ohe» («Le temps d'un soupir»). Gérard Philipe'i lesk, ajakirjanik ja teatrikriitik Anne Philipe, kes pärast oma mehe surma avaldas koos Claude Roy'ga mälestuste raamatu «Gérard Philipe», on nüüd kirjutanud autobiograafilise romaan, millest nii Pariisis kui Moskvas kiitvalt kõneldakse ja mis hak-

kab ilmuma ajakirjas «Teatr».

Auhinnatud teoste hulka (1962. a. «Prix de Médi») kuulub ka Colette Audrey romaan «Vanni taga» («Derrière la baignoire»), lugu lemmikkoerast, kes türranniseerib kogu perekonda.

Osavõtjate loetelu võiks muidugi jätkata: Emmanuel d'Astier, Maurice Bruzeau, keeleteadlane Marcel Cohen, Charles Dobzynski, Guillevic, Renaud de Jouvenal, Herbert Juin, André Kedros, Renée Massip, Pierre Paraf, Christian Pineau (endine minister), Bertrand Poirot-Delpech, Vladimir Pozner, Claude Roy, filmiteaduse doktor Georges Sadoul, Georges Soria, Gillette Ziegler jne. Ja *last not least* raamatulaada peorganisaator ning Kirjanike Rahvusliku Komitee esimees, 10. märtsil surnud Léon Moussinac (sünd. 1890), kirjanik ja luuletaja, teatrikriitik ja lavastaja ning kauaaegne Pariisi ülikooli filmiteaduse instituudi direktor. Raamatulaadal andis ta oma viimased allkirjad oma viimsele teosele «Sergei Mihhailovitš Eisenstein».

Lõpuks võiks eraldi märkida kirjandusteaduse ja esteetika valdkonda kuuluvaid teoseid. André Wurmseril on valminud mahukas Balzaci-uurimus «Ebainimlik komöödia» («La comédie inhumaine»), raamat Balzacist on teoksil ka Maurois'l. Prantsuse kirjanikel on teatavasti üldse imelik komme tegelda ka teoreetiliste probleemidega ja esteetika küsimustega. Värske Goncourt'i laureaat Lanoux on kirjutanud raamatu «Tere, härra Zola!» («Bonjour, M. Zola»), näitekirjanik Arthur Adamov tõi raamatulaadale kaasa teatriprobleemidele pühendatud esseede kogu «Siin ja praegu» («Ici et maintenant»). Romaanikirjanik Pierre Daix on laiendanud oma amblaad kirjandusteooria valdkonnast kujutava kunsti küsimustele, avaldades teose «Delacroix — vabastaja» («Delacroix

le libérateur»), mis valgustab realismi olemust uudest vaatenurgast. Silmapaistva prantsuse marksistliku filosoofi Roger Garaudy uus uurimus, mis on pühendatud Picasso, Saint John Perse'i ja Kafka loomingu analüüsimisele, kannab pealkirja «Piirideta realism» («Le réalisme sans rivages»).

L. M. Kask

Goethe loodusteaduslikud tööd

«Ja nõnda jõudsin ma, peaaegu ise märkamata, vöörale alale,» kirjutab Goethe, «kusjuures ma luule juurest läksin kujutava kunsti juurde, selle juurest aga looduseuurimise juurde, ja see, mis pidi olema ainult abivahendiks, erutas mind siitpeale kui eesmärk.» Praegune Goethe uurimine ei suhtu tõepoolest Goethe loodusteaduslikusse tegevusse kui mingisse harrastusse, vaid peab seda tema loomingu lahutamatuks osaks, milles avaldub seesama täiuslikkusetootlus ja tahe mõista tüüpilist mis tema ilukirjanduslikes teostes. Niisiis ei ole Goethe loodusteaduslike tööde tundmine oluline üksnes teaduse ajaloo seisukohalt — selles kuulub Goethe ideedele ning virgutustele aaväärne koht —, vaid on vajalik ka tema kirjanikuisiksuse sügavamaks mõistmiseks.

Et enamik Goethe teoste väljaandeid on neist töödest kas täiesti mööda läinud või esitanud neid ainult väga põgusalt, ei ole ülevaatlilik tutvumine nendega olnud kerge. Saksa DV-s on sellepärast juba 1954. aastast ilmumas Goethe loodusteaduslike tööde koguväljanne (G o e t h e, Die Schriften zur Naturwissenschaft, Weimar), mille plaanikohasest kaheteistkümnest tekstiköitest on siiani ilmunud pooled, neile lisaks mõni raamat ka ettenähtud kuuest kommentaariköitest. Täielikult on ilmunud Goethe teosed värvuste te-

ooria kohta, peale nende ka morfoloogia, geoloogia, meteoroloogia käsitlusi. Toimetajatena on tegevad olnud R. Matthaei, W. Troll, K. L. Wolf ja D. Kuhn, kes on hoolitsenud nii tekstoloogilise täpsuse kui ka teaduslike kommentaaride lisamise eest.

Lühiteateid raja tagant

Igal aastal 4. aprilli, Ungari vabastamise aastapäeva puhul jagatavatest kirjandus- ja kunstipreemiast said tänava kirjanduse alal antava Attila Józsefi preemia: 1. järgus Imre Csanádi (luuletuskogu «Saatanad rattal»), Emil Kolozsvári Grandpierre (romaan «Kahekõne saatusega»), tõlkija Imre Makai (tõlked vene ja nõukogude kirjandusest), kirjandusteadlane Miklós Szabolcsi (Attila Józsefi loomingutee algust käsitlev teos «Noorte elude marss») ja György Szüdi (luuletuskogu «Meie oma seadus»); 2. järgus Ferenc Sánta (lühiromaan «20 tunni reportaaž», ilmunud «Loomingu» Raamatukogu» nr. 16—18, 1964), István Szabó (novellikogu «Võluaed») ja kirjanduskriitik Dezső Tóth (kaasaja ungari kirjandust käsitlevad kriitilised artiklid); 3. järgus András Mezei (luuletuskogu «Kõduvuse haavad»), Tibor Rona (raadio estraadisaafted) ja Sándor Somogyi Tóth (lühiromaan «Lapsepeegel»).

Romaanikirjanik V. Mináč ja kriitik V. Pekarek on Bratislava ja Praha ajalehtedes esinenud protestiga nähtuse vastu, mida nad nimetavad «uue dogmatismi terroriks». See avaldub selles, et on rikutud tasakaalu kirjanduslike traditsioonide ja kaasagensusenõude vahel. «Me läheme ühelt aktsioonilt teisele,» ütleb Pekarek, «Jiráseki kultuselt Kafka kultusele.» Kriitiku arvates ei saa Kafkale ehitada mingit kõikehaaravat programmi — see piiraks kirjandu-

se traditsioone ja satuks vastuollu sotsialistliku kultuuri programmiga.

Väljapaistev prantsuse kirjanik Jules Roy on avaldanud raamatu Saint-Exupéry kohta, mida autor nimetab «reekviemiks kangelasele». Jules Roy, kes on ka ise lendur, jutustab «Õise lennu» autori suu- rest lennukirest ja esitab rohkesti materjale Saint-Exupéry elu viimaste kuude kohta, millal ta ette aimas lähenevat surma (ta suri 31. juulil 1944).

Raamatukaupluse kui kultuurikeskuse osatähtsus Ameerika Ühendriikides, mis on ennegi väike, ei pea rahvaarvu kasvuga sammu ja väheneb pidevalt. Sellisele vähe lohutavale järeldusele jõuab ajalehes «Saturday Review» kriitik D. Dempsey. Raamatukaupmehed süüdistavad kirjas- tajaid, kes kasutavad muid müügipunkte, kus raamat on teisejärguline kaup. Uldse on müügipunkte umbes 8500, neist raamatukauplusi ainult 2000 ümber. 64% Ühendriikide rahvast elab nii väikestes linnades, et neis raamatukauplusi asutada ei saa. (Nagu selgub, peetakse raamatukauplust alla 50 000 elanikuga linnas võimatuks.)

ESPERANTO

● Tallinna esperantistid tähistasid 29. aprillil Tallinna Tööstuskaubastu ametiühingu klubis Juhan Liivi 100. sünni-aastapäeva. J. Liivist kõneles A. Kirikal.

● Juubeli eel kogus Hilda Dresen kokku J. Liivi luuletuste tõlked, mida ta aegade jooksul, eriti aga 1963. aastal, on teinud. Kaasa arvatud mõttekillud, on neid üle saja. J. Ojalo ja I. Naber kujundasid need käsikirjalisse köitesse 6 eksemplaris, millest üks eksemplar on antud Kirjandusmuuseumile.

● Brüsselis ilmuva «Heroldo de Esperanto» 20. aprilli numbris avaldati H. Dreseni tõlkes J. Liivi luuletus «Helin» ja neli mõttekildu ühes märkusega kirjaniku juubeli kohta.

● K. Matuba teatas Jaapanist, et Kanazava linna lähedal (400 km Tokiost) algas 10. märtsil s. a. esperantonädal, millest võttis osa 90 üliõpilast 35 ülikoolist ja mitmed lektorid, kelle hulka ta ka ise kuulus. Kõrgemas klassis käsitles ta kümnet Juhan Liivi luuletust.

● Jerevani Riiklik Ülikool tähistas 24. aprillil armeenia keele kateedri juhataja prof. Gurgen Sevaki 60. sünnipäeva. Prof. G. Se-

vak on Armeenia NSV TA liige ja Armeenia esperantoliikumise juhtivaid tegelasi.

● Populaarne poola helilooja H. Jablonski on loonud sümfoonilise poemi, mis on inspireeritud rahvusvahelise keele ideest ja kannab esperantokeelset pealkirja «Al la Stelo de l'Espero» («Lootuse tähele»). Ettekanne toimus jaanuari algul Bydgoszczi filharmoonias.

● 4. aprillil möödus 5 aastat päevast, mil Varsavi raadio esmakordselt teatas: «Kõneleb Varssavi, esperanto sünnilinn!» Sellest ajast peale on toimunud 1825 pooletunnilist esperantokeelset saadet.

● 17. mail teatas Varsavi raadio Ülemaailmse Esperantoliidu esimehe, silmapaistva jaapani teadlase prof. Hideo Yagi surmast. H. Yagi sündis 1899. aastal ja oli esperantist 1917. aastast alates. 1937. aastal oli ta läbisõidul Tallinnaski. Kuni uute valimiseni täidab esimehe kohuseid H. W. Holmes (London).

● Veebruari algul ilmus Moskvas kirjastuse «Prosvestšeniye» väljaandel I. Sergejevi «Esperanto alused» pimedate kirjas kolmes köites. Tavalises trükis ilmus see väljaanne Moskvas 1957. aastal.

TOIMETUSE KOLLEGIUM:

P. Ariste, O. Jõgi (toimetaja), A. Kask, K. Kääri, E. Nirk, J. Peegel, E. Päll, E. Riikoja, J. Semper, U. Tedre.
Toimetaja kt. E. Kindlam.

Toimetuse aadress: Tallinn, Sakala 3, tel. 474-28, 491-26.
Ladumisele antud 20. V 1964. Trükkimisele antud 22. VI 1964. Trükiarv 3000. Paber 70 × 108, 1/16. Trükipoognaid 4,25. Formaadile 60 × 90 kohaldatud trükipoognaid 5,95. Arvutuspoognaid 6,57. MB-05620. Tellimuse nr. 4304. Hans Heidemanni nim. trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. II.

Väljaandja: Ajalehtede ja Ajakirjade Kirjastus, Tallinn, Rataskaevu 2, tel. 420-01. Tellimishind: aastaks rbl. 3.60, 6 kuuks rbl. 1.80, 3 kuuks 90 kop. Tellimusi võtavad vastu sideasutused ja Ajakirjandusliidu osakonnad.

Орган Академии наук Эстонской ССР и Союза писателей Эстонской ССР
«Кээль я кирьяндус» («Язык и литература») № 7, июль 1964.

СОДЕРЖАНИЕ

Э. Сийрак. Поэзия Аугуста Санга вчера и сегодня	385
Г. Лаугасте. О результатах республиканской олимпиады родного языка	392
А. Киви. Таллинские «горы» и улицы с названиями гор (Продолжение)	399
Э. Лаугасте. О научном наследии Вальтера Андерсона	412
Х. Йоонукс. В краях молодости Фридриха Роберта Фельманна	421
ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ЗАМЕТКИ	426
ВОСПОМИНАНИЯ	
А. Сеппель. Воспоминания об Александре Антсоне	429
СРЕДИ КНИГ	
Н. Андресен. Африканская поэзия на столе эстонского читателя (Ритмы зари свободы. Поэзия черного континента. Таллин, 1964)	436
Х. Эрнесакс. От зеленого мяча до Юхана Салу (Яан Раннап. Юхан Салу и его друзья. Таллин, 1964)	437
М. Кальда. Книга, в которой преобладает будничность (Раймонд Каугвер. Хлеб насущный. Таллин, 1964)	439
ОБОЗРЕНИЕ	442

INHALTSVERZEICHNIS

E. Siirak. Vom Gestern und vom Heute der Dichtung August Sangs	385
G. Laugaste. Die Ergebnisse des Muttersprachwettbewerbs in der Estnischen SSR	392
A. Kivi. Tallinner Berge und die davon abgeleiteten Strassennamen (Fortsetzung)	399
E. Laugaste. Vom wissenschaftlichen Nachlass Walter Andersons	412
H. Joonuks. In Friedrich Robert Faehlmanns Jugendland	421
SPRACHLICHE MISZELLANEEN	426
ERINNERUNGEN	
A. Seppel. Erinnerungen an Aleksander Antson	429
REZENSIONEN	
N. Andresen. Afrikanische Dichtung für estnische Leser (Rhythmen des Freiheitsmorgens. Afrikanische Dichtung. Tallinn, 1964)	436
H. Ernesaks. Vom grünen Ball bis zum Juhan Salu (Jaan Rannap. Juhan Salu und seine Freunde. Tallinn, 1964)	437
M. Kalda. Ein Buch, worin der Alltag herrscht (Raimond Kaugver. Das tägliche Brot Tallinn, 1964)	439
RUNDSCHAU	442

JÄRGMISEST NUMBRIST LOETE:

Ilu mõistest esteetikas ● Vabariikliku emakeele-olümpiaadi tulemustest ● Vilde esimesest tutvumisest marksismiga ● Lähtekeele ja vahendajakeelte mõjust võõrsõnade kujule ● Mälestusi A. Hindi ja J. Smuuli kirjanduslikust tegevusest ● Kohanimedest ● Välisinformatsiooni

Uuendage aegsasti ajakirja „Keel ja Kirjandus“ tellimus aasta lõpuni!

Jamela 29/12/1971